

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

**В.А. Пархоменко**

## **ІСТОРІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**Навчальний посібник  
для змішаної форми навчання**

**Миколаїв 2022**

В.А. Пархоменко

## **ІСТОРІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Навчальний посібник для змішаної форми навчання

Здобувачам вищої освіти спеціальності:

032 Історія археологія

УДК 94(477)  
ББК 63.3 (4 УКР)  
П 18

*Рекомендовано до друку Вченою радою Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, протокол № 19 від 31 травня 2022 року.*

***Рецензенти:***

**Каганов Ю.О.** - доктор історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, професор кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету;

**Михальський І. С.** - доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин (фахівець зі спеціальності 07.00.01 – історія України) Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

**Пархоменко В.А.** Історіографія історії України.: Навчальний посібник. Миколаїв, 2022. 152 с.

Навчальний посібник включає в себе висвітлення основних етапів становлення та подальшого розвитку історичної науки в Україні від найдавніших часів до сьогодення. Проаналізовано понятійний апарат історіографії, висвітлено внесок у вітчизняну історичну науку провідних науковців. Стан української історіографії розглядається на тлі європейської історичної науки. Вивчення подій історичного минулого України важливо в теперішній історичній свідомості, адже сприятиме розв'язанню певних проблем сучасного державотворення та об'єктивному висвітленню вітчизняної історії, спотвореної імперською та радянською ідеологіями. Посібник призначений здобувачам закладів вищої освіти історичних спеціальностей для змішаної форми навчання. Матеріал структуровано за вимогами навчальної програми курсу.

**ISBN 978-617-534-532-5**

© Пархоменко Владислав Анатолійович, 2022

## ЗМІСТ

|                                                                                              |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Вступ                                                                                        | 5   |
| Навчально-тематичний план лекційних занять                                                   | 10  |
| Курс лекцій                                                                                  | 12  |
| Методичні рекомендації до лекційних занять (для дистанційної форми навчання)                 | 104 |
| Тематика семінарських занять (для дистанційної форми навчання)                               | 107 |
| Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи (для дистанційної форми навчання) | 117 |
| Рекомендації до конспектування історичних джерел (для дистанційної форми навчання)           | 124 |
| Орієнтовні завдання для тестового контролю (для дистанційної форми навчання)                 | 126 |
| Критерії та система оцінювання якості знань здобувачів освіти                                | 138 |
| Рекомендована література                                                                     | 146 |

## ВСТУП

Вивчення гуманітарних наук здобувачами закладів вищої освіти історичних спеціальностей складає важливу частку їх професійної підготовки. До найважливіших історичних дисциплін, що викладаються у ЗВО, відноситься історіографія історії України. Як відомо, історія – одна з найдавніших наук. З появою перших держав почалося фіксування та опис найголовніших подій і фактів. Сам термін «історія» – давньогрецького походження і означає «розповідь про минуле». Він вживається у двох сенсах: 1) історія – це процес розвитку суспільства; 2) комплекс суспільних, гуманітарних наук (історична наука), які вивчають минуле людства.

Вітчизняна історія як складова загальнолюдської історії вивчає історичну діяльність українського народу, закономірності і особливості формування та розвитку суспільного життя на теренах України з найдавніших часів до наших днів.

Історія як наука та історіографія зокрема виконують декілька соціально важливих функцій. Визначення цих функцій дає можливість відповісти на запитання: для чого потрібно знати історію України? Без знання цієї історії неможливе відтворення та збереження минулого нашого народу, засвоєння позитивних та негативних уроків його розвитку.

Отже, першою функцією історії є пізнавальна. Історичний процес розкривається в явищах людського життя, а явища ці надзвичайно різноманітні, стосуються зовнішнього та внутрішнього життя країни, міжнародних відносин, діяльності історичних осіб. Таким чином, пізнавальна функція – це вивчення історичного шляху українського народу, вплив подій минулого на наше сьогодення.

Друга функція – практично-політична. Сутність її в тому, що історія як наука, на підставі теоретичного осмислення історичних фактів, тенденцій розвитку суспільства, допомагає розробляти науково-обґрунтований політичний курс нашої держави. Розуміння досягнень та невдач на різних

історичних етапах збагачує наші сучасні знання про причини й тенденції соціальних змін та перспектив розвитку сучасного суспільства.

Третя функція – світоглядна. Вивчення історії історичної науки України безпосередньо впливає на формування світогляду людини. Історія створює документальні й хвилюючі розповіді про визначні події минулого, видатних державних діячів. Історія, на відміну від природничих і технічних наук, має величезний виховний потенціал. Знання історії свого народу формує громадянські якості, зокрема патріотизм; показує роль особистості в історії; дозволяє пізнати моральні цінності людства.

Історіографія як наука спирається на історичні джерела. *Історичні джерела* – це пам'ятки минулого, що дають історикам факти, на яких базуються історичні знання.

Основні типи історичних джерел:

- 1) *речові джерела* — пам'ятки матеріальної культури;
- 2) *писемні джерела* — матеріальні носії письмової інформації, одним із видів писемних джерел виступають історичні твори.
- 3) *етнографічні джерела* — дані про культуру, звичаї, побут народів;
- 4) *лінгвістичні джерела* — дані з розвитку мови;
- 5) *усні джерела* — билини, перекази, думи, міфи, легенди.

**Мета** курсу - теоретична та методична підготовка здобувачів освіти до викладання історичних дисциплін у закладах загальної середньої та вищої освіти, формування предметно-методичної компетентності з предмету викладання (минуле та сучасний стан історичної науки в Україні) і навичок організації навчально-виховного процесу з історії, підвищення рівня їх професійної культури та історичного мислення, дослідницьких та інформаційних умінь.

**Завдання** курсу:

- розкрити зміст поняття “історіографія”, гносеологічну природу історіографічних знань, місце та функції історіографії в процесі історичного

пізнання, стан сучасної вітчизняної історіографії як спеціальної дисципліни, дати аналіз категоріального апарату та методів історіографії;

- ознайомити здобувачів освіти з основними напрямками досліджень сучасної української історіографії, характеристиками найвидатніших представників історичної науки та наукових центрів;

- формувати професійну культуру, науковий світогляд майбутнього історика, практичні вміння та навички, необхідні для забезпечення високої ефективності навчання історії у закладах профільної середньої та вищої освіти.

**Передумови для вивчення дисципліни:** «Історія України», «Джерелознавство історії України» на рівні бакалавра.

Навчальна дисципліна, що висвітлює історіографію історії України складається з 3-х кредитів.

#### **Програмні результати навчання:**

**ПРН-1.** Знати на рівні новітніх досягнень концепції розвитку освіти, педагогіки та історії, методологію відповідних досліджень, критично оцінювати стан проблеми та результати останніх досліджень.

**ПРН-2.** Вільно спілкуватися державною та іноземною мовами усно і письмово для обговорення результатів освітньої, професійної діяльності, презентації наукових досліджень та інноваційних проєктів.

**ПРН-3.** Використовувати сучасні цифрові технології і ресурси у професійній, інноваційній та дослідницькій діяльності.

**ПРН-6.** Розробляти та реалізовувати інноваційні й дослідницькі проєкти у сфері освіти, педагогіки, історії та міждисциплінарного рівня із дотриманням академічної доброчесності.

**ПРН-7.** Створювати відкрите творче освітньо-наукове середовище, сприятливе для здобувачів освіти та спрямоване на забезпечення результатів в ході навчання з історії.

**ПРН-12.** Здатність до подальшого навчання, до стійкого саморозвитку і самовдосконалення, яке значною мірою є автономним та самостійним.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувач освіти оволодіває такими компетентностями:

### **I. Загальнопредметні:**

**ЗК-1.** Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

**ЗК-3.** Здатність усвідомлювати на основі критичного аналізу основні світоглядні теорії та принципи у навчанні та професійній діяльності; соціально та особистісно значущі світоглядні проблеми; ухвалювати оптимальні рішення; сприймати, аналізувати й реалізовувати інновації у професійній діяльності.

**ЗК-8.** Здатність усвідомлювати соціальну значущість своєї майбутньої професії, сумлінно виконувати професійні обов'язки, дотримуватися принципів етики вчителя; здатність до саморефлексії та самовдосконалення.

### **II. Фахові:**

**СК-3.** Здатність враховувати різноманітність, індивідуальні особливості здобувачів освіти у плануванні та реалізації освітнього процесу з вивчення історії в закладі освіти.

**СК-7.** Здатність інтегрувати знання у сфері освіти, педагогіки, історії та розв'язувати складні задачі у мультидисциплінарних та міждисциплінарних контекстах.

**СК-8.** Здатність до використання сучасних інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у освітній та дослідницькій діяльності.

**СК-9.** Здатність вести дискусії про історичне минуле і сучасність в політичному та культурному контексті. Розробляти та реалізовувати проєкти, включаючи власні дослідження, які дають можливість переосмислювати наявні чи створювати нові знання.

**СК-10.** Усвідомлення принципів академічної доброчесності та норм професійної етики.

**Міждисциплінарні зв'язки:** при вивченні курсу необхідно використовувати знання з історії України та джерелознавства історії України.

**Структура викладення навчального матеріалу** відповідає цивілізаційному підходу вивчення світової та вітчизняної історії. В аспекті такого підходу програма викладання курсу складається із 3-х змістових блоків, що відображають історію історичної науки в Україні з найдавніших часів до сьогодення.

## **НАВЧАЛЬНО–ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ**

### **Кредит 1. Історіографія давньої та модерної історії України**

**Тема 1. Вступ до курсу. Історіографія давньої та модерної історії України.** Методи історіографічного аналізу. Історіографічний процес. Історіографічна ситуація. Історіографічне джерело. Історіографічний факт. Наукова школа в історіографії.

**Тема 2. Історична думка в Україні до 18 ст.** Періодизація української історіографії. Витоки та зародження давньоукраїнської історичної думки. «Повість минулих літ», Галицько-Волинський літопис. Історична думка в добу Великого князівства Литовського. Супрасльський літопис. Баркулабівський літопис. Козацькі літописи.

### **Кредит 2. Наукові школи та напрями в українській історіографії**

**Тема 3 ст. Антикварний напрям української історіографії..** Українська історіографія в контексті просвітництва та раціоналізму. Початок антикварної і археографічної діяльності. Праці М. Маркевича і О. Рігельмана.  
**Тема 4 .Романтична течія (I пол. XIX ст.).** Д. Бантиш-Каменський. Наукові погляди М. Максимовича. та І. Срезневського. Археографічні комісії. Історичні наукові товариства.

**Тема 5. Народницький напрям в історіографії (II пол. XIX).** Київська історична школа докуметалістики В. Антоновича. Наукова спадщина М. Костомарова, Д. Яворницького, О. Єфіменко. Львівська школа М. Грушевського.

### **Кредит 3. Українська історіографія XX ст. - на початку XXI ст.**

**Тема 6. Державницький напрям.** Українознавчі осередки історичної науки в діаспорі. Наукові погляди В. Липинського, Д. Дорошенка. Наукова спадщина С. Томашківського, М. Кордуби.

**Тема 7. Становлення української радянської історіографії.** Перетворення історичної науки в ідеологічне знаряддя радянського режиму. Діяльність місцевих «Істпартів». Київська школа М. Грушевського. Наукова спадщина М. Яворського та М. Слабченка.

**Тема 8. Українська радянська історіографія у повоєнний період.**

Історіографія УРСР у 1950-х рр. Вплив шістдесятництва на розвиток історичної думки. Історіографія в роки «застою». Розвиток краєзнавства.

### **Тема 9. Історична наука в сучасній Україні.**

Основні тенденції сучасної історичної науки в Україні. Інститут історії України НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. Регіональні центри досліджень вітчизняної історії.

## Курс лекцій

### Лекція. Тема 1. Вступ до курсу «Історіографія історії України»

1.Методи історіографічного аналізу.

2. Понятійний апарат історіографії:

*А) Історіографічний процес.*

*Б) Історіографічна ситуація.*

*В) Історіографічне джерело.*

*Г) Історіографічний факт.*

*Д) Наукова школа в історіографії.*

3.Типи історико-наукових досліджень

*Рекомендована література:*

1. Бойченко І.В. Філософія історії: Підручник для студентів ВНЗ. — К., 2000.
2. Брайчевський М. Вступ до історичної науки. — К., 1995.
3. Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності. — Львів, 1999.
4. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. — К., 2004.
- 7.Касьянов Г.В. Сучасний стан української історіографії: Методологія та інституційні проекти. — К.: Генеза, 2004. - 107 с.
- 8.Колесник І.І Українська історіографія XVIII - початку XX ст. — К.: Генеза, 2000. — 256 с.
- 9.Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / За ред. В. Смолія. — К.: Вид-во "Фенікс", 2013. — 566 с.
7. Коцур В.Н., Коцур А.П. Історіографія історії України. — Чернівці, 1999.

Історіографія - наукова дисципліна, що вивчає становлення та розвиток історичної науки. Погляд на історіографію як спеціальну історичну дисципліну передбачає з'ясування важливої проблеми: яке місце і які функції історіографії у процесі наукової діяльності історика. На думку, британського історика, археолога Р.Дж.Коллінгвуда, власне наукова історія, починається із постановки певних питань, в той час як «автор» міфологічних оповідань

розповідає про що він сам знає. Перетворення простої реєстрації фактів на науковий опис історії традиційно пов'язаний в історичній науці з ім'ям грецького вченого Геродота. Він на відміну від своїх попередників - логографів, які лише фіксували історичні події, поставив собі за мету зрозуміти та пояснити ці події. Не простий переказ подій, а критичне ставлення до них – власне це риси наукової історії. Примітно, що наукова історія починається саме з вивчення окремих подій. Так, наприклад Геродот був істориком греко-перських воєн, Фулідід - Пелопоннеської війни. Джерелом давньогрецьких істориків були в першу чергу свідчення очевидців подій.

Місце історіографії у процесі історичного пізнання визначається її структурно-функціональними зв'язками. Як справедливо відзначив провідний український вчений-історіограф Я.С. Калакура: довкола історіографії довгий час точилися спори: що це - історія суспільної думки чи самостійна наука? За своїм походженням, вказує вчений, історіографія - це структурний елемент історичної науки. У цій системі історіографія виконує функцію управління, планування та контролю за пізнавальною діяльністю історика. Історіографія як навчальна дисципліна виконує важливу світоглядну функцію. Знайомство з історією історичної науки в цілому, або окремою проблемою чи біографією видатного історика - все це певною мірою збагачує кругозір майбутнього вчителя або дослідника. Не лише знання історичних подій, а й того, як саме і ким ці події вивчалися характеризують рівень наукового кругозору історика. За всім цим накопичення знань з історії культури, освіти, науки, літератури, філософії, етнології тощо. Таким чиним, історіографія є міждисциплінарною наукою. За висловом Я.С. Калакури, історіографія формує стиль мислення та науковий смак майбутнього історика. Історіографія як навчальна дисципліна обіймає низку курсів. Оволодіння студентами дисциплінами цього циклу має певну послідовність. Першопочатки історіографічних знань здобувачі освіти

отримують при студіюванні загальних курсів вітчизняної та світової історії. Знайомство з працями відомих істориків у процесі навчання сприятиме формуванню у них історіографічного почуття. Наступний крок - це спеціальні курси та спецсемінари з окремих питань історіографії, в даному випадку, це курс присвячений історіографії історії України.

**1.Методи історіографії.** Серед методів історіографії розрізняють: 1 ) засоби конкретного історіографічного аналізу та 2 ) методи історіографічного синтезу. Принципи історіографічного аналізу знайшли узагальнення у так званій «історіографічній моделі», що була запропонована у 1960 - 1970-х роках. Перший чинник чи складову «моделі» історіографічного вивчення становить аналіз соціокультурних передумов стану та розвитку історичної науки певної доби, окремих наукових напрямів, шкіл, діяльності конкретного історика. Йдеться про рівень соціально-економічного розвитку, політичну систему суспільства, стан духовного життя, культури, науки, урядову політику щодо історичної науки, історичну освіту, шкільництво, організацію науки, наукові установи, засоби популяризації історичних знань, впровадження їх у масову свідомість.

Наступний чинник історіографічного аналізу - це характер проблематики історичних досліджень. Тематика історичних досліджень має певний зв'язок із соціокультурними умовами стану історичної науки в дану епоху. Процес інтенсивного накопичення джерел з соціальної та економічної історії у другій половині XIX ст. мав своїм наслідком застосування в історичних дослідженнях методики обробки масових документальних джерел, наприклад, методики статистичного аналізу. У 1960-х роках в умовах певного технічного забезпечення виникає і набирає сили така спеціальна галузь джерелознавства, як «усна історія». Зараз відбувається пошук нетрадиційних джерел у зв'язку із розвитком таких напрямів в історичному дослідженні, як локальна, сімейна історія, історія повсякденності, мікроісторія. Поширюється практика збирання родинних архівів, запису

свідчень учасників політичних та військових подій середини XX ст. Найважливішим чинником історіографічного аналізу є характеристика методологічних принципів історичного дослідження. Методологічні принципи реалізуються через стиль історичного мислення. Зміна стилів історичного мислення є рушійною силою процесу історичного пізнання. Нарешті, кінцевою метою історіографічного аналізу є дослідження історичних концепцій, схем та теорій. Наукова схема, історична концепція є одночасно метою і доробком пізнавальної діяльності певного напрямку, конкретного історика. Зміст концепції, як у краплі води, відображає стан науки свого часу з усіма властивими їй ознаками і суперечностями. Для усвідомлення змісту концепції необхідне вивчення зовнішніх і внутрішніх передумов її виникнення та існування. Серед методів «історіографічного синтезу» можна назвати класовий, культурологічний та сцієнтистський. У структурах радянської історичної свідомості найбільш поширеним був класовий підхід, згідно з яким історія науки сприймалась як боротьба ідей та течій в науці, що віддзеркалювала класові відносини у суспільстві.

Сенс історіографічного процесу становила боротьба ідей у напрямку до матеріалістичного розуміння історії. Під таким кутом зору історія історичної науки часто ототожнювалась з історією суспільної думки. До речі, український історик Дмитро Дорошенко також, оцінюючи роль ідеології у процесі розвитку української історіографії, ототожнював її з ходом «української національно-історичної науки». Культурологічний підхід до історіографії означає сприйняття її як складової історії культури. Звідси все те, що у будь-якому вигляді відображає історичне минуле (література, фольклор, живопис) залучається до предмета історіографії. Культурологічний підхід зосереджується здебільшого на зовнішніх аспектах історії науки, як-от: вплив освіти, філософії, літератури, мистецтва, культурно-громадського життя, наукової політики уряду на стан та розвиток історичної науки. Нині культурологічний підхід набуває нового змісту.

Справа в тому, що зараз на порядку денному науки антропологічні проблеми - особистості, суб'єкта пізнавальної діяльності, психології та естетики творчості історика. Постать історика, дослідника минулого - це головний предмет і мета сучасного історіографічного дослідження. Разом з тим процес історичного пізнання функціонує за своїми внутрішніми законами. На усвідомлення внутрішньої логіки науки, механізмів виникнення та зміни історичних ідей і концепцій спрямований сциєнтистський (науковий) принцип вивчення минулого науки. Абсолютизація того чи іншого підходу - класового, культурологічного чи сциєнтистського - це глухий кут. Щоправда, сучасний рівень істориконаукового пізнання не виключає домінанти одного з цих методів у поєднанні з іншими. Здебільшого перевага віддається використанню цих методів або їхніх елементів у всіляких комбінаціях. З огляду на це, наприклад, українська історіографія постає як доробок духовності, східнослов'янської культурної традиції, національної освіти та науки, як науковий феномен, національні ознаки якого набували дедалі більшої виразності у процесі входження до світової історичної науки. Сферою, де збігаються різні методи історіографічного дослідження, є вивчення ментальних структур свідомості та діяльності історика.

Мають рацію спостереження дослідника Павла Магочия про два типи національної свідомості народів, що належали до поліетнічних державних утворень. Йдеться про національну свідомість української еліти, історичне буття якої обмежувалося кордонами Російської та Австрійської імперій. Подвійний, амбівалентний характер свідомості культурних верств традиційного українського суспільства канадський дослідник характеризує за допомогою таких понять, як ієрархія численних лояльностей та принцип взаємовиключних свідомостей. Перший тип свідомості українця кінця XVIII-XIX ст. передбачає цілком природне для нього відчуття себе водночас і українцем-«малоросом», і росіянином. Саме так усвідомлювали себе нащадки козацької старшини, які шукали прав та привілеїв російського

дворянства. Носіями ієрархії численних лояльностей були високі посадові особи, відомі культурно-громадські діячі українського походження, що перебували на службі Російській імперії - Олександр Безбородько, Василь Рубан, Федір Туманський, Михайло Антоновський, Яків Галінковський, Дмитро Трощинський, Микола Гоголь. Тих українців, які вірили в існування гармонійної сполуки між відданістю Україні та лояльністю до Росії, на думку П. Магочия, слід вважати частиною «природної ієрархії численних лояльностей». Другий тип свідомості української культурної еліти XIX ст. орієнтований на визнання будь-якого одного з національних пріоритетів, системи культурно-національних цінностей. Принцип взаємовиключних свідомостей означає, що неможливо бути росіянином із Малоросії або поляком із України, варто лишатися або українцем, або росіянином, або поляком. Українська історіографія - це також історія співіснування, конфронтації та еволюції різних типів свідомості діячів української історичної науки. Таким чином, впровадження в сферу історії історичної науки понять численних лояльностей та взаємовиключних свідомостей доцільне при розв'язанні передусім суперечливих питань української історіографії, спростуванні історіографічних штампів та ідеологічних упереджень. Широке використання цих понять у навчальному та науковому процесах сприятиме збагаченню понятійного апарату сучасної історіографії.

**2. Понятійний апарат історіографії.** Ступінь розвитку певної галузі знання відбиває рівень її теоретичної та дисциплінарно-організаційної зрілості. Багатство, гнучкість, розмаїття категоріального апарату даної науки характеризує її місце та роль у сучасному тезаурусі наук. Деякі з наук за своїм змістом виконують функції методологічного обґрунтування суміжних наукових дисциплін. Саме таку роль у нинішній системі історичної науки відіграє історіографія. З огляду на такий стан понятійний апарат історіографії, як у фокусі, концентрує та відбиває сучасний рівень історичної науки. При аналізі сучасного наукового апарату української історіографії

доцільно поділити всі існуючі категорії на три групи: 1) традиційні, 2) новітні, 3) специфічні щодо української історичної науки. До першої групи входять такі відомі поняття, як «історіографічний процес», «історіографічна ситуація», «історіографічне джерело», «історіографічний факт». Історіографічний процес. Якщо виходити з того, що історія - об'єктивний процес, то такий само характер має і процес її вивчення.

***Історіографічний процес*** - це об'єктивний, цілісний процес генези та розвитку історичного пізнання, накопичення та удосконалення історичних знань. На перебіг історіографічного процесу мають вплив зовнішні, соціокультурні, та внутрішні чинники. Історіографічний процес обіймає не тільки історію ідей, концепцій, методів, а також історію наукових інституцій, організаційних структур. Історіографічний процес сприймається в узагальнюючому або конкретному просторово-часовому вимірі: «світовий історіографічний процес», «античний історіографічний процес», «французький історіографічний процес XIX ст.», «історіографічний процес в Україні».

***Історіографічна ситуація*** характеризує дискретність, уривчастість історіографічного процесу. Це певний фрагмент історіографічного процесу в його конкретному просторово-часовому вияві. Історіографічна ситуація відбиває властиві даному історичному моменту прикмети історичного пізнання. Якщо категорія «історіографічний процес» характеризує історичне пізнання з точки зору динаміки та цілісності, то «історіографічна ситуація» - з точки зору статичності (у певний проміжок часу). Категорія «історіографічна ситуація» містить проблемний та хронологічно-часовий відтінки, наприклад, «історіографічна ситуація довкола робіт М. Костомарова», «історіографічна ситуація за часів М. Грушевського» «історіографічна ситуація в радянській Україні».

***Історіографічне джерело*** - різновид історичних джерел. Під історіографічним джерелом слід розуміти специфічну групу джерел, які

містять інформацію про історіографічний процес і водночас постають доробком цього процесу. Той самий текст наративного чи документального характеру може бути історичним або історіографічним джерелом. Йдеться про синтетичні історичні дослідження, статті, монографії, рецензії, критичні огляди, доповіді, мемуари, щоденники, автобіографії, приватне та ділове листування, офіційні, діловодчі документи тощо. Історіографічним джерелом ці матеріали стають у процесі історіографічного дослідження.

Джерельна база історіографічного дослідження має три рівні: 1) конкретний текст історика, 2) «великий текст», тобто сукупність робіт історика, його творчий доробок, 3) «історико-культурний контекст» - сукупність матеріалів, що характеризують епоху та умови наукової діяльності історика. **Історіографічний факт.** При визначенні цього поняття доречним буде аналогія з історичним фактом. Історики-позитивісти визначають історичний факт як «рештки старовини», об'єктивну данність, фрагмент історичної дійсності, який знаходить відображення у відповідних джерелах. На думку Р. Дж. Коллінгвуда, історичний факт - це результат пізнавальної діяльності історика. Той факт, що наприкінці XIX - на початку XX ст. українська історична наука остаточно відмежовується від російської та польської історичної науки і набуває статусу національної з незалежними науковими інституціями та розвинутим ідейно-концептуальним апаратом, - це підсумок ґрунтовних досліджень не одного покоління дослідників історії української історичної науки. Історіографічна концепція становить кінцеву мету історико-наукового дослідження.

**Історіографічна концепція** - це низка історіографічних фактів, об'єднаних на певних ідейно-теоретичних засадах. Наприклад, норманська концепція утворення Двнѣоруської держави. Історик Д. Дорошенко один із перших представників державницької концепції української історіографії, яка полягає у впровадженні в історичну свідомість та науку ідей національної окремішності та державності.

**Наукова школа в історіографії** - це колектив дослідників, об'єднаних спільною проблематикою, єдиними методологічними принципами, концепціями, які гуртуються навколо певної організаційної структури (кафедри, наукового товариства, історичного часопису тощо). Наприклад, наукові школи в українській історіографії виникають у другій половині XIX ст., коли у зв'язку з процесами соціалізації та інституалізації науки, актуалізується практика врегулювання колективної наукової діяльності, своєрідний «розподіл ролей» в процесі історичного пізнання. Йдеться про київську школу документалістів на чолі з В. Антоновичем, львівську та київську школи М. Грушевського, харківську школу Д. Багалія, миколаївську школу Тригуба П.М. тощо.

**3. Типи історико-наукових досліджень.** Другу групу категорій історіографії містять поняття, запозичені із суміжних галузей знання: філософії, культурології, наукознавства, історії літератури та науки.. У сучасному наукознавстві розрізняють два типи історико-наукових досліджень: соціальна історія науки або соціологія науки (історична соціологія науки) та інтелектуальна історія науки. Соціальна історія науки за предмет дослідження має зовнішню історію науки, її організаційні установи, наукові товариства, підготовку кадрів, у широкому розумінні - механізм взаємодії науки та суспільства, науки і влади, науки і культури. *Інтелектуальна історія науки* - це історія ідей, теорій, концепцій. Інтелектуальна історія науки орієнтована на розуміння внутрішніх чинників розвитку наукового пізнання. Кожний з цих типів історіографічного дослідження є самодостатнім та самоцінним. Не виключається і поєднання цих двох типів історіографічних досліджень у синтетичних працях з історії науки. У радянській період існували такі образи науки, як люмпенський із типовим для люмпенізованої свідомості негативним ставленням до науки та вчених, як «стану нероб» та образ революційної марксистської науки, в якій бачили засіб будівництва нового безкласового суспільства; а також образ

«народної» сталінської науки, типовими рисами якої були антиінтелектуалізм, символами якого стали «хати-лабораторії» та «селянські вчені». У структурах наукової свідомості нашої епохи існують два образи науки: традиційний дисциплінарний, який передбачає погляд на науку як сукупність наукових дисциплін зі своїм специфічним полем дослідження, та образ, який щойно витворюється - проблемний, згідно з яким у центрі пізнавального процесу знаходиться наукова проблема, яка має бути розв'язана різними методами.

*Ідеал науковості* - категорія, запозичена з культурологічного арсеналу. Під *ідеалом науковості* розуміють зразок, еталон оцінки, прийнятий в науковому середовищі даної доби. Перетворившись згодом на норми освіти та культурні цінності, ідеали науковості справляють зворотний вплив на процес наукового пізнання. У XVIII ст., добу аматорства та енциклопедизму, коли історія ще не відокремилась від словесності, ідеалом науковості в історіописанні була белетризована розповідь про минуле, що спиралася на неперевірені критикою джерела, фантазію та літературний хист автора. Перевага була віддана методу компілятивному. В XIX ст., виходячи з праць М. Карамзіна, а на українському ґрунті Д. Бантиш-Каменського, ідеалом науковості в історіографії стає систематизований виклад історичних подій на підставі архівних матеріалів. Далі, якщо В. Антонович був носієм позитивістського ідеалу науковості - збирання, обробки, публікації широкого комплексу джерел з української історії, то вже М. Грушевський спричинився до витвору нового на ґрунті української історіографії ідеалу науковості - узагальнюючого історико-соціологічного дослідження на підставі великого масиву «очищених» історичною критикою джерел. Сьогодні на зміну логічно вивіреному за аналогією з математичним та дисциплінарно орієнтованому дослідженню приходить історичний дискурс, суттєвим для якого є не стільки докладно вивірений результат, скільки дії, спрямовані на здобуття цього результату.

*Стиль історичного мислення.* Поняття стилю виникло в античній риторичі і тривалий час розроблялось у сфері мистецтвознавства. Лише у XIX ст. воно увійшло до понятійного апарату культурології. У 1960 - 1970-х роках поняття стилю стало впроваджуватись у таких галузях, як наукознавство, історія науки, історіографія. Стиль мислення має різні прояви. Йдеться про стиль мислення певної епохи взагалі (стиль мислення античності, доби Ренесансу), стиль мислення, репрезентований науковим напрямом, науковою школою (романтичний стиль мислення, стиль мислення школи В.Антоновича), врешті, про особистий стиль мислення кожного конкретного історика.

*Тип історика* - це певна розумова конструкція, яка характеризує зміст, спрямованість, мотиви творчої діяльності історика. Зміст цієї конструкції містить наукові пріоритети історика, його ставлення до джерел, до різновидів історичної праці: збиранню, опису джерел, історичному аналізу чи синтезу, художнім викладам в історії, емоційно-психологічному висвітленню минулого. Складовими поняття «тип історика» стали аналіз внутрішнього світу дослідника, політичні та релігійні уподобання, характеристика культурного оточення, коло знайомств тощо. Вирізняють три типи істориків. Перший - це історик-мислитель, який по-філософськи осмислює історичні події та факти, з'ясовує їхні причини, зв'язок і значення в історії. Другий тип - історик-художник, митець з розвинутою історичною фантазією та інтуїцією, який художньо відображає колишнє в яскравих та живих образах історичних подій і постатей. Третій тип - історик-дослідник, який вишукує комплекс фактів, історичних документів, матеріалів, тобто має хист до пошуку та опису історичних джерел. Всі три типи істориків, звичайно, рідко зустрічаються у чистому вигляді, найчастіше вони змішані. Так, українська історіографія XVIII - початку XX ст. репрезентує яскраве розмаїття типів істориків: історик-збирач, антикварій, історик-аматор, історик-фольклорист,

історик-художник, історик-бібліограф, історик-археограф, джерелознавець, історик-систематик, теоретик тощо.

## Лекція 2. Історична думка в Україні до 18 ст.

### План.

- 1.Періодизація української історіографії.
- 2.Витоки та зародження давньоукраїнської історичної думки.
- 3.Історична думка в добу Великого князівства Литовського.
4. Козацькі літописи 18 ст.

### *Список рекомендованої літератури:*

- 1.Величко С. Літопис. —К., 1991. — Т. 1–2.
- 2.Залізняк Л. Л. М.Ю. Брайчевський і походження слов'янських народів // Михайло Брайчевський. Вчений і особистість. - К., 2002. - С.67-83.
- 3.Залізняк Л.Л. Давньоруська народність: нова версія старого міфу // Етнічна історія народів Європи. – К., 2001.- Вип. 9. - С. 12-21.
- 4.Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. — К., 1993.
- 5.Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. — К., 2004.
- 6.Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII — початок XX століття). — К., 2000.
7. Коцур В.Н., Коцур А.П. Історіографія історії України. — Чернівці, 1999.

**1.Періодизація української історіографії** Як уже зазначалося в попередній лекції, предметом вивчення курсу української історіографії є процес зародження і розвитку української історичної думки. Його пізнання дозволяє виявити провідні тенденції і закономірності становлення і збагачення історичних знань, з минулого України. Історіографічний процес в Україні має свою періодизацію. Під *періодизацією історичної науки* розуміють науковий метод, що передбачає систему прийомів і способів, спрямованих на

виділення в історіографічному процесі найбільш важливих епох, періодів, етапів за спільними ознаками і критеріями.

*Період в історіографії* - це умовно окремий відрізок часу в історіографічному процесі, який характеризується спільними рисами та відмінностями у порівнянні з іншими періодами, має свій початок і відносну завершеність. Основу періодизації становлять певні критерії, які й служать мотивацією виділення періодів. По-перше, це найважливіші рубежі світової і української історії. По-друге, зародження принципово нових явищ у суспільному, науковому і духовному житті, які істотно вплинули на зміст історичних знань певної доби. Наприклад, це насамперед, зародження словянської писемності, утворення Давньоукраїнської держави, запровадження християнства, розвиток друкарства тощо. Потретьє, це поява нових історичних праць, які стали важливою віхою у формуванні історичної думки. До них можна віднести, наприклад, появу літописних творів: «Повісті минулих літ», Галицько-Волинського літопису, або фундаментальної «Історії України-Руси» М. Грушевського і т. д. По-четверте, поява наукових історичних осередків і товариств, формування течій і нових напрямів історичної думки. Застосовуючи згадані критерії періодизації, можна виділити вісім основних періодів розвитку вітчизняної історіографії.

*Перший* період української історичної думки пов'язаний з княжою добою, а саме з історією Київської Русі, Галицько-Волинської і Литовсько-Руської держав. Мислителі та літописці цієї доби не тільки зафіксували на письмі яскраві сторінки усної історії, але й в хронологічній послідовності виклали найважливіші історичні події, залишили нащадкам своє бачення історичного процесу.

*Другий* період охоплює козацько-гетьманські часи. Зародження українського козацтва, заснування Запорозької Січі, утворення української державності – Війська Запорізького, розвиток освіти, функціонування

Острозької та Києво-Могилянської академій - все це помітно вплинуло на розвиток історичних знань, сприяло вивченню історії в системі освіти. Твори М. Смотрицького, І. Вишенського, Ю. Рогатинця, Д. Туптала, С. Яворського, Ф. Прокоповича та інших мали не тільки теологічну, а й історичну спрямованість. У козацькі часи дістають поширення такі різновиди фіксації історичних подій, як щоденники, козацьке літописання, мемуаристика. Вершиною української історичної думки цієї доби стали літописи Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка, в яких з історії логічно виводилася Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького, а її героїка поєднувалася з утвердженням ідеї нескореності українців.

Антикварний напрям української історіографії є складовою *третього періоду*, який охоплює другу половину XVIII ст. Обмеження і ліквідація автономії України викликали культурницьку реакцію української старшини. Саме в цей період з'явилися праці перших професійних істориків С. Лукомського, П. Симоновського, В. Рубана, О. Рігельмана. Їх автори сприяли поширенню ідеї самобутності українського народу його мови, культури та історії.

I пол. XIX ст. - це *четвертий період*, який одержав назву романтичного напрямку вітчизняної історіографії. Для нього характерними є ідеалізація і гіперболізація козацько-гетьманських часів в дусі романтизму, відповідно національна свідомість авторів історичних текстів спрямована у минуле. Представниками цієї течії стали

Функціонування університетських центрів у Львові, Харкові, Києві, Одесі, а також діяльність Київської археографічної комісії, Товариства Нестора Літописця, Одеського стали важливими осередками вивчення історичного джерелознавства та написання наукових праць з української історії. Особливо помітним був внесок в історичну науку праць М. Максимовича та П. Куліша та ін.

II пол. XIX - початок XX ст. складають *п'ятий період*, який остаточно утверджує українську національну історичну науку як окрему, тобто за межами російської і польської історіографій. Цей період одержав назву народницького напрямку. Для представників цієї течії характерно звернення уваги в дослідженнях на історію саме народу як носія соціальних рухів, культурних традицій, побуту, рідної мови. Якравим прикладом є наукова спадщина знакових постатей української історіографії цієї доби: М. Костомарова, В. Антоновича, Д. Яворницького, Д. Багалія, М. Грушевського, О. Єфіменко та багатьох інших.

Наукова творчість В. Антоновича та його учнів, діяльність Київської історичної школи документалістів, Наукового товариства імені Шевченка, синтез історії України, здійснений М. Грушевським, його наукова школа істориків у Львові, створення Українського наукового товариства в Києві - все це завершило процес виокремлення української історіографії як національного феномену, що відіграв важливу роль у формуванні ідентичності українського народу. Певний внесок у збагачення української історичної думки, її європеїзацію зробили М. Драгоманов, Б. Грінченко, І. Франко, Д. Донцов та ін., які сприяли прилученню української історіографії до західноєвропейських цінностей. Переломною віхою цього періоду стала Українська революція 1917- 1920 рр., з якою пов'язані не тільки відновлення державності України, а й могутній поштовх розвитку української історичної думки, формування її державницького напрямку.

*Шостий період* - це 20-ті - початок 30-х років XX ст., пов'язаний з появою державницької течії вітчизняної історіографії. Українська революція 1917-1921 рр. зазнала поразки, в Україні встановлено більшовицький тоталітарний режим, водночас західноукраїнські землі, опинилися під владою Польщі, Румунії, Чехословаччини.

Проте не зважаючи на поразку визвольної боротьби першої чверті XX ст. українські історики, що опинилися в еміграції, доводили права

українського народу на власну державу. Вони наголошували, що українці як і інші народи Європи є теж народом державницьким, вони мають багатовікову історію боротьби за власну державу (княжа доба, козацька державність, Українська революція 1917-1921 рр.). І якщо державність відновили чехи та поляки, одержали естонці та латиші, відповідно і український народ виборить власну незалежність. Ці твердження знайшли відображення у працях Д. Дорошенка, В. Липинського. Їх підхопили історики Західної України І. Крип'якевич, С. Томашівський, М. Кордуба. До того ж по мірі насадження історичній науці більшовицької ідеології в радянській Україні наростав спротив національно свідомих істориків. Благотворний вплив на розвиток історичних досліджень в УСРР мало повернення в 1924 р. М. Грушевського в Україну, який перейшов від народницьких на державницькі позиції, діяльність створених ним історичних установ у системі ВУАН. Проте процеси кінця 1920-х рр. : згортання політики українізації, початок масових репресій, ідеологізація історичної думки - все це негативно відбилося на розвитку історичної науки в Україні, частково призвело до втрати нею своїх наукових функцій.

*Сьомий період* (середина 1920-х - друга пол. 1980-х рр.) увійшов під назвою радянського періода вітчизняної історіографії. І якщо в діаспорі продовжуються дослідження в державницькій концепції української історії, з'являються нові осередки історичної науки (США, Канада), в УРСР в цей період відбулася повна заідеологізованість офіційної історіографії. Лише деякі короткочасні позитивні зрушення були пов'язані з хрущовською «відлигою» та горбачовською «перебудовою».

*Восьмий, або сучасний, період* започаткований на рубежі 80-90- х рр. ХХ ст. і пов'язаний з відновленням державної незалежності України та відродженням національних традицій української історіографії. Ця доба характеризується банкрутством радянської партійно-класової методології, ліквідації тотального контролю держави над діяльністю науковців,

дерусифікацією установ історичної науки і наукових видань, повернення до наукового обігу спадщини дореволюційних та діаспорних істориків.

Отже, запропонована періодизація української історичної думки допомагає простежити безперервність і спадкоємність вітчизняного історіографічного процесу, сприяє виділенню у кожному історіографічному періоді найважливіших концептуальних положень і висновків.

## **2. Витоки та зародження давньоукраїнської історичної думки.**

Київська Русь - умовна назва, започаткована в XIX ст., держави українського народу - утворилася і розвивалася в контексті загальноєвропейського історико-культурного процесу та проіснувала з середини IX до середини XIII ст. Вона сприймала здобутки європейської цивілізації, вносячи водночас помітний внесок у світову культуру, в т. ч. і в розвиток історичної думки.

Зростання інтересу до своєї і чужої історії зумовлювалося державотворчими процесами, християнізацією Русі, розвитком господарства, торгівлі, військової справи, культури, міжнародних зв'язків. Як уже зазначалося, поворотним моментом у фіксації історичних подій і нагромадженні знань з історії стало зародження і поширення писемності, літописання. Починаючи з IX-X ст. літописання набуває історичного характеру і стає головним носієм знань з історії. Переклади історичних і релігійних творів зарубіжних авторів, їх переписування і вивчення у приватних, княжих і церковних школах, створення бібліотек - все це підтримувало історичну культуру тогочасного українського суспільства на європейському рівні. Свідченням цього є як відомості зарубіжних авторів про Київську Русь, так і пам'ятки власної історії. До найдавнішої української рукописної книги можна віднести «Остромирове Євангеліє», написане в Києві дияконом Григорієм у 1056-1057 рр., «Ізборник» князя Святослава Ярославича (1073) - твір енциклопедичного характеру, пергаментний фоліант якого зберігся до наших днів. Його статті розкривали історію християнства,

сенс добродійного життя, будову всесвіту, знаки зодіаку, зодіакальні сузір'я, правові норми.

Центральне місце в історичній літературі Київської Русі займають літописи, зміст яких дає найповніше уявлення про характер поглядів їх авторів на історію. Торкаючись розвитку писемності, вже говорилося про «Повість минулих літ» - унікальну пам'ятку давньоукраїнського літописання, яка лягла в основу подальших літописних та історико-літературних творів. Тому зупинимось докладніше безпосередньо на історичних поглядах авторів літописів та деяких інших творів. Йдеться, насамперед, про Київський літопис 1200 р., який склав основу Іпатіївського літописного зводу. Він побудований на літописі князів Ігоря Святославича, Володимира Глібовича, інших місцевих літописах, усних переказах і оповіданнях. Зазначимо, що саме в тій частині літопису, що присвячена Володимирі Глібовичу, вживається назва «Україна» за 1187 р.

Умовно Галицько-Волинський літопис ділиться на дві частини: Літописець Данила Галицького та Волинський літопис. Перша частина починається з так званої Початкової Галицької повісті, з відомостей про загибель Романа Мстиславича, княжіння його дружини Анни і вступ на престол Данила, його вигнання з Галича і повернення, про боротьбу проти ординського ярма. Друга частина присвячена княжінням у Володимирі Волинському Василька Романовича, його сина Володимира та Мстислава Даниловича. Літопис засвідчив вищий рівень описування історичних подій, вдалішу спробу їх причинно-наслідкового осмислення. Він складається з різних оповідань історичного змісту, створених у період 1201-1292 рр., закінчується розповіддю про початок литовської колонізації України. На думку дослідників, його перші варіанти не мали чіткої хронологічної схеми, а деякі дати були проставлені пізніше, причому часто невірно. Наприклад, на початку оповідання про Данила Романовича говориться про смерть його батька в 1201 р. замість 1205 р. Не виключено, що літопис зазнав певної корекції в процесі переписування і включення його до Іпатіївського літопису.

До елементів «науковості» Галицько-Волинського літопису можна віднести досить широку і різноманітну джерельну базу.

Це і документи з княжої канцелярії, донесення послів, грамоти, листи, попередні літописні хроніки, і перекладна зарубіжна література візантійський хронограф, хроніки Георгія Амартола, «Александрія»), і особисті враження очевидців.

Галицькі літописці, як і тогочасні придворні хронографи та історики в західноєвропейських країнах, відкрито демонстрували свої симпатії спочатку Роману Мстиславичу, який наслідував приклад свого предка Володимира Мономаха щодо єдності Русі, а потім Данилу Романовичу, що зробив найбільший внесок, щоб «зібрати до купи» землі, повернути і розширити володіння, якими правив його батько. Багато уваги приділено державницькій діяльності Данилового сина Василька та внука Володимира. З середини 60-х рр. простежується прихильність літописців до волинської гілки Романовичів, і тільки остаточна редакція 1292 р. відтворює ідею об'єднавчих тенденцій, що їх обстоював галицький князь Лев Данилович та його нащадки.

Запроваджений Початковою Галицькою повістю, якою відкривається Галицько-Волинський літопис, термін «Романовичі» (1206) об'єднував в єдине ціле потомство Романа Мстиславича як засновника відповідної династії. Прославляються переможні походи Романа Мстиславича до половецького степу. Літописці підкреслювали родовий зв'язок Романовичів з далекими предками, насамперед з Володимиром Мономахом, аби в такий спосіб підкреслити древність роду, династичне право на наслідування влади, наголосити на доброчесності, мужності і гідності князя. Такими засобами утверджувалась і розвивалась історична пам'ять про попередні покоління, запроваджувалась наступність традицій.

Тогочасна концепція провідної ролі в історії видатних осіб яскраво виявилась у звеличенні Данила Галицького. Літописець характеризує його як людину мудру і прозорливу, сувору і справедливу, виправдовує його тверду великокнязівську політику щодо боярства, кроки щодо зміцнення

централізованої влади і цілісності держави перед загрозою з боку монголо-татарської орди, Польщі, Угорщини, Литви. Він із захопленням описує подорож Данила Галицького до столиці Орди, його переможні походи на половців, схвально оцінює жорстоку розправу з жителями міст, які виявляли непокору князеві. Літописець оцінює князя як такого, в якому «від голови до ніг немає пороку».

Галицько-Волинський літопис проливає світло на ідейну спрямованість поглядів його авторів. Можна стверджувати, що вони були патріотами своєї землі, прихильниками могутності Руської держави, її цілісності і незалежності, слави руської зброї і військового мистецтва. Особливо це виразно відбито в образі Данила Романовича, який поставив у залежність від себе Київ і об'єднав всю Південно-Західну Русь, створював коаліцію для визволення Русі від татарського ярма, зміцнював військо, споруджував фортифікаційні укріплення.

### **3. Історична думка в добу Великого князівства Литовського.**

Цінні відомості про господарське життя, політичні відносини на українських і білоруських землях містить «Літописець великих князів Литовських». У ньому в стилі київських і галицько-волинських літописів висвітлені історичні події останньої чверті XIV ст., в т. ч. і про утвердження Любарта Гедиміновича на Волині, боротьбу литовців з татарами. У протистоянні Ягайла і Вітовта після Кревської унії літописець був на боці останнього. Для автора литовські князі, які збирали і охороняли українські землі, видаються за продовжувачів справи Ярослава Мудрого. Про вищий рівень описування подій свідчать так звані білорусько-литовські літописи широкої редакції, що містять важливі відомості про литовське освоєння українських земель. Водночас для них характерна певна тенденційність, особливо щодо доведення історичних прав Литви на землі Волині, Київщини та Сіверщини. До створення цих літописів була причетна родина Гольшанських, чия історія перепліталась з Києвом, оскільки з кінця XIV ст. тут князував Іван Ольгимонтович Гольшанський, а після нього правили його

сини Андрій та Михайло. Засвоєння давньоукраїнської літописної традиції білорусько-литовськими літописцями дає підстави говорити про засвоєння ними української історичної думки, хоч і в дещо спотвореному вигляді. Серед літературних творів XV ст. елементами історизму відзначались «Похвала Вітовту», «Сказання про перемогу Костянтина Острозького під Оршею» та ін. На думку дослідників, у 14-15 ст. українські землі зазнали культурного впливу вихідців із Сербії та Болгарії, які емігрували під тиском турецьких загарбників і привезли з собою немало писемних пам'яток. З кінця XV ст. вирізняється воєнно-ідеологічне протистояння Московської і Литовської держав, у епіцентрі якої опинилися українські землі. Не слід вважати випадковим ініційоване Іваном III пограбування Києва татарами (1482), що відкривало шлях Москві після захоплення Новгородської землі (1478) на Україну, зокрема Сіверщину та Чернігівщину, а також новий титул царя як «государя и великого князя всея Руси», що уособлював претензії на всі «русские» землі як «отчини» московських володарів. Лейтмотивом великодержавної ідеології Москви, яка згодом стане наріжним каменем імперського мислення, послужило «Послання про Мономахів вінець», яке лягло в основу «Сказання про князів володимирських». У ньому обґрунтовувалися «історичні права» Івана IV на статус володаря «всей земли русской». Цілком зрозуміло, що нав'язування суспільній свідомості великодержавницької ідеї Москви, використання з цією метою потужних можливостей московської православної церкви вносило деструктивні впливи на розвиток історичних знань.

На розвитку історичної свідомості, духовної культури, книжної і бібліотечної справи в Києві, Чернігові, Володимирі Волинську та інших княжих містах негативно відбилися не тільки монголо-татарська руйнація, але й перенесення митрополичого осередку до Володимира-на-Клязьмі, а згодом до Москви. Поширилась варварська практика вивезення з Києва та інших українських міст рукописних книг, ікон, творів живопису, інших цінностей, а також освічених людей.

Отже, навіть ці обмежені відомості про історичну думку в умовах Литовсько-Руської держави дозволяють зробити висновок, що після розпаду Київської Русі, занепаду Галицько-Волинського князівства, незважаючи на золотоординське панування, литовську колонізацію, геополітичні плани Москви і Польщі, вона продовжувала збагачуватися. До найвагоміших здобутків цієї доби можна віднести збереження літописної традиції, відображення у творах героїки боротьби українського народу проти поневолювачів, за незалежність своєї землі.

У Литовсько-Руській державі з центром у Вільному «українськими» вважалися не тільки Київ, Чернігів, Переяслав, але й Полоцьк та Вітебськ, а їх населення називали «українниками». За твердженням Г. Боряка, з XVI ст. назва «Україна» поширилась із традиційних «українських» Київського і Брацлавського воєводств на інші українські землі. У постанові сейму 1580 р. згадується «Україна Руська (тобто Галицька), Київська, Волинська, Подільська, Брацлавська». Однак вже починалася нова доба української історичної думки, пов'язана з Річчю Посполитою.

#### **4. Козацькі літописи 18 ст.**

Козацькі літописи 18 ст. відображають розвиток історичної думки в Україні в добу Гетьманщини. Назва увійшла до вжитку у 18 ст., тоді під "козацьким" розуміли все "українське". Починаючи з кін. 19 ст. до групи літописів почали зараховувати лише 3 класичні пам'ятки укр. історіографії – це "Літопис Самовидця", літопис Г.Габ'янки та літопис С.Величка, проте доцільно до групи окрім 3-х основних літописів додати ще кілька.

Першим козацьким літописом був т. зв. Традиційний літопис, він містив повідомлення про пов'язані з історією козацтва події від 1506 або 1516 (похід козац. гетьмана П.Лянцкоронського проти ординців) до 1-ї пол. 17 ст. Цей літопис зберігся лише в складі пам'яток пізнішої доби. Одним з наступних літописів, що були створені в період національної революції 1648–1676, є "Уманський літопис" (зберігся частково у складі

"Кройніки" Ф.Софоновича та "Літопису Самовидця"), у ньому містяться повідомлення про події 1648–72 рр.

Першим із літописів, який повноцінно зберігся до наших днів, є "Літописець" (1673 р.) В.Дворецького, колишнього київського полковника, про події часів нац.-визвол. війни та Руїни. В його основу покладено 3-тю частину "Кройніки" Ф.Софоновича, при цьому скорочено відомості, які стосуються польської історії і, навпаки, розширено свідчення з укр. історії за рахунок записів почутого від інших та власних спогадів.

Три основні літописи ("Літопис Самовидця", Граб'янки та С. Величка) були створені на поч. 18 ст. Вони справили потужний вплив на подальший розвиток укр. історіографії. Так, на основі літопису Г.Граб'янки було створено "Короткий опис Малоросії", який, у свою чергу, став базовим для інших пам'яток, зокрема "Літописця" Г.Покаса, "Літописця" І.Ананієвича та "Літописця" С.Дідовича.

Авторами Козацьких літописів були представники козацького стану, які мали добру освіту, доступ до архівів, знали іноземні мови. Вони значно збагатили джерельну базу літописів і водночас більш критично ставилися до використовуваних джерел. Власне, термін "літопис" не зовсім відповідає жанрові, в якому працювали автори. Їхні твори поєднують у собі риси літопису, істор. повісті, щоденника і мемуара. У своїй більшості вони писані мовою, близькою до тогочасної укр. нар. мови, розраховані на широке коло читачів і несуть потужний публіцистичний заряд.

Характерними рисами, які притаманні авторам усіх цих "літописів", є палкий патріотизм, зацікавленість історією укр. козац. державності, самостійницькі або принаймні автономістські погляди, позитивне ставлення до козацтва та очолюваної ним нац.-визвол. боротьби укр. народу в 16–18 ст. Усі "літописи" мають світський характер. Головна увага в них приділяється винятково воєнно-політичним подіям, тоді як перипетії реліг. життя, окрім загального осуду політики релігійної дискримінації, що проводилася насамперед Річчю

Посполитою, залишаються поза рамками викладу. Їхні автори нерідко розходилися в оцінці того чи того політ. чи держ. діяча (насамперед це стосується гетьманів), тієї чи тієї події, – а це дає досить цікавий матеріал для дослідження перебігу ідеологічної боротьби у 18 ст. Козацькі літописивплинули не тільки на укр. історіографію, а й на всю культуру 18–20 ст. Їхній вплив особливо чітко виявляється в творчості, зокрема, Т.Шевченка, П.Куліша та М.Костомарова.

### **Лекція 3. Антикварний напрям української історіографії.**

- 1.Українська історіографія в контексті просвітництва та раціоналізму.
- 2 Початок антикварної і археографічної діяльності..
- 3.Праці М. Маркевича і О. Рігельмана.

#### *Рекомендована література:*

- 1.Брайчевський М. Вступ до історичної науки. - К.: Видавничий дім "KM Academia", 1995. - 168 с.
- 2.Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. — К., 2004.
- 3.Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII — початок XX століття). — К., 2000.
4. Коцур В.Н., Коцур А.П. Історіографія історії України. — Чернівці, 1999.

Ідеї просвітництва, раціоналізму не обминули Україну. Вони торкнулися усіх українських земель, як тих, що були у складі Речі Посполитої, так і Гетьманщини, і Слобідської України, що були під Росією. Коли королем Польщі став Станіслав Понятовський, проблеми світської освіти і науки висунулися на перший план його державницької діяльності. Лібералізм польського керівництва наштовхнувся на спротив реакційної політики Росії, Пруссії та Австрії.

Польща стала своєрідним резервуаром, через який поширювались в Україні прогресивні західноєвропейські просвітницькі ідеї. Провідниками просвітництва були Станіслав Сташец, Гучо Коллонтай, історик Адам

Нарушевич та ін. Чимало вихідців з України навчалися в Кракові та Варшаві, не кажучи вже про Львівський університет, заснований 1661 р. з правом викладання всіх тогочасних дисциплін та присудження вчених ступенів бакалавра, ліценціата, магістра і доктора.

Розвитку просвітництва в Росії сприяли деякі реформи Петра I, діяльність М. Ломоносова, Д. Фонвізіна, М. Новікова та ін., а також сотні українців - вихованців Києво-Могилянської академії, діячів української церкви. Українська Гетьманщина продукувала і постачала високоосвічені кадри для Московщини. Ще при Петрі I майже всі єпископські кафедри в московських парафіях займали українці, а з часів Єлизавети вони призначалися канцлерами, магістрами, професорами університету, директорами шкіл тощо. Відплив інтелектуальних сил з України був втратою для неї, але за умов імперії для багатьох освічених українців це був чи не єдиний спосіб реалізувати свій талант.

Українське просвітництво ґрунтувалося як на власних традиціях гуманістів-просвітителів Київської Русі, так і на запозичених ідеях західноєвропейських енциклопедистів Вольтера, Дідро, Монтеск'є, Віко та ін. Національні традиції просвітництва були закладені діячами братств і Києво-Могилянської академії. Її випускники справили помітний вплив на розвиток просвітництва в Росії в цілому. Зокрема Р. Козицький (1725-1775), будучи професором університету у Петербурзі, очолив тут гурток «Зібрання», який опікувався перекладом на російську мову «Енциклопедії» Дідро, творів інших західних просвітників, виданням журналів. Плодотворну просвітницьку діяльність провадив інший вихованець Київської академії і Петербурзького університету, член малоросійської колегії Яків Ковельський (1727-1793) - енциклопедист, філософ та цінитель старовини. Професійно займаючись математикою і фізикою, він перекладав і коментував філософські та історичні твори Гольберга, Верто, Шофіна та ін. Його праця «Філософські рішення», роздуми про людське пізнання, ідеї лібералізму і

соціальної справедливості справляли помітний вплив на формування молодшої генерації російських і українських просвітників.

Початок антикварної і археографічної діяльності та перші спроби документалізації української історії відносимо до II пол. XVIII ст. Антикварна діяльність як усвідомлене збирання старожитностей, сімейних реліквій, рукописних і друкованих книг, документів, творів образотворчого і прикладного мистецтва, записування усної народної творчості, обрядів була предтечею наукової археографічної діяльності у становленні вітчизняної історіографії. Під археографічною діяльністю розуміють вивчення документальних та інших пам'яток з метою їх залучення до наукового і культурного обігу. Вона включає пошук, наукове опрацювання і публікацію документальних джерел. Подібна збиральницька робота виступала і як захисна реакція на процес поглинання української старовини з боку Речі Посполитої та Росії. Сам розвиток історичних знань, написання історичних творів спонукали їх авторів до пошуку джерел, до їх вивчення, встановлення достовірності. Цей об'єктивний процес підтверджують роздуми С. Величка, Г. Граб'янки, інших авторів літописно-історичних праць щодо значення джерел, необхідності їх виявлення, вивчення і залучення до творів. Виникла потреба виокремити цей комплекс творчої діяльності в умовно самостійну сферу. Власне це і стало одним із чинників становлення історичної науки. Забігаючи наперед, треба виокремити внесок у закладання фундаменту української археографії Миколи Бантиш-Каменського (1737-1814) - українського і російського історика та археографа. Шлях до наукової історії передбачав перехід від збирання джерел, колекціонування антикваріїв до їх критичного вивчення та аналізу, а також до теоретичного осмислення подій і фактів. На думку М. Грушевського, в українознавстві поширився антикварний напрям, створення «історико-антикварної літератури», збиральницька діяльність. Справді, з другої половини XVIII ст. під впливом просвітництва набуває популярності приватне колекціонування пам'яток старовини, збирання рукописів і стародруків, формуються гуртки антикварів,

що мало важливе значення для археографічної практики в майбутньому. Принагідно варто нагадати про діяльність Андріяна Чепи (приблизно 1760-1822) - одного з перших колекціонерів писемних старожитностей України. Використовуючи службу в канцелярії малоросійського генерал-губернатора П. Румянцева, він зібрав і систематизував винятково важливі рукописні матеріали і документи з історії України, насамперед доби Гетьманщини.

Про захоплення цією діяльністю свідчить його листування з провідними на той час дослідниками української старовини - В. Полетикою, О. Рігельманом, Я. Маркевичем, М. Берлинським та ін. У «Записках про Малоросію» Я. Маркович використав давньоукраїнські літописи княжої доби, «Синопис», «Давню російську історію» М. Ломоносова, рукопис І. Єлагіна «Спроба повісткування про Росію», А. Лизлова «Скіфська історія», «Церковний словник» Алексєєва, «Географічний словник» Полуніна, журнали «Академические известия», «Зеркало света» та ін. У його «Записках» згадуються античні історики Геродот і Плутарх, польські хроністи М. Стрийковський, В. Коховський, а також французькі, німецькі та голландські автори. Причому в передмові до «Записок» викладено критичне ставлення до джерел, зазначено, що автор самотужки провадив власні записи в журналі про найважливіші події, зіставляв свої міркування з думками інших авторів з того чи іншого питання. Не випадково ряд дослідників вважає, що праця Я. Марковича започаткувала в українській історіографії *ідею критичної історії*.

Зародження і розвиток антикварної та археографічної діяльності, колекціонування старожитностей і писемних пам'яток справляли помітний вплив на розвиток історичних знань і, в першу чергу, на їх документалізацію, на збагачення джерельної бази історичних праць. Візьмімо, для прикладу, праці Олександра Рігельмана (1720-1789) - історика німецького походження, військового інженера російської армії, який служив в Україні, провадив топографічні роботи на Запорозжжі, а після відставки поселився у маєтку

своїї дружини в с. Андріївці на Чернігівщині і зайнявся написанням історичних творів, у т. ч. «Літописного повісткування про Малу Росію» у чотирьох частинах. Праця і відкривається передмовою, в якій міститься стисла характеристика залучених джерел. Тут згадуються стародавні літописи про княжі часи, вказується на відомості, здобуті з «Синописиса», з польських літописів. У ній широко використані матеріали козацьких літописів, книги С. Митецького «Історія про козаків запорозьких», власні спостереження. Варто зазначити, що «документалізм» праці супроводжувався також ілюстраціями з зображеннями представників різних станів українського суспільства. Принагідно зазначимо, що, на відміну від творів попередників, автор приділив багато уваги побуту і звичаям українського народу, запорозьких козаків.

Окремо слід зупинитися на історичних поглядах *Георгія (Григорія) Кониського* (1717-1795) - теж вихованця, викладача і ректора Київської академії (1751), активного просвітницького діяча, автора низки церковних, філософських, історичних і літературних творів. На його лекціях і творах помітно позначились тогочасні західноєвропейські філософські вчення гуманістичного і просвітницького спрямування. Універсальним проявом історичного процесу він вважав рух, перпіорухієм якого є Бог. Важливу роль в осмисленні історії вчений відводив філософії, значенню людини як творчому началу пізнання. У своїх історичних працях «Записка... о том, что в России до конца XVI века не было унии с Римской церковью» (1747), та інших виступав за повернення уніатів до православ'я, обстоював національні і релігійні права українців та білорусів, що проживали у складі Речі Посполитої, засуджував суспільні вади. З іменем Г. Кониського деякі дослідники пов'язують написання «Історії русів», однак це науково не підтверджено.

Активну просвітницьку діяльність провадив учень Г. Кониського *Василь Рубан* (1742-1795) - вихованець Київської академії та Московського

університету, історик, перекладач, поет, видавець журналу в Петербурзі «Ни то, ни се», збірника «Старовина та новина». Він видав подорожні записки В. Григоровича-Барського - українського мандрівника і письменника про Угорщину, Австрію, Грецію, Італію та інші країни. За участю вихованця Київської академії, особистого секретаря Катерини II О. Безбородька опублікував «Короткі географічні, політичні та історичні відомості про Малу Росію» (1777), «Короткий літопис Малої Росії з 1506 по 1770 рік» (1777). До їх розгляду ще повернемося, однак без цих відомостей про В. Рубана була б збіднена загальна картина українського просвітництва. З просвітницькою діяльністю пов'язано чимало українсько-козацьких родин. Прикладом тут можуть бути *Полетики*: Андрій Павлович, Григорій та Іван Андрійовичі, Григорій Іванович, Василь Григорович та ін. Ряд істориків (О. Лазаревський, І. Борщак) серед можливих авторів «Історії русів» називають Григорія Полетику (1725-1784) та його сина Василя.

Григорій Андрійович після закінчення Київської академії працював перекладачем у Петербурзькій академії наук, головним інспектором шляхетського корпусу, був депутатом комісії зі складання «Нового уложения». Він активно обстоював автономний устрій Лівобережжя. Візьмімо, для прикладу, праці *Олександра Рігельмана* (1720-1789) - історика німецького походження, військового інженера російської армії, який служив в Україні, провадив топографічні роботи на Запорозжжі, а після відставки посе лився у маєтку своєї дружини в с. Андріївці на Чернігівщині і зайнявся написанням історичних творів, у т. ч. «Літописного повісткування про Малу Росію» у чотирьох частинах. Праця відкривається передмовою, в якій міститься стисла характеристика залучених джерел. Тут згадуються стародавні літописи про княжі часи історії руського народу, вказується на відомості, здобуті з «Четьї-Мінеї», «Синописиса», з польських літописів. У ній широко використані матеріали козацьких літописів, книги С. Митецького «Історія про козаків запорозьких», власні спостереження. Варто зазначити, що «документалізм» праці супроводжувався також ілюстраціями з

зображеннями представників різних станів українського суспільства, починаючи від гетьмана Богдана Хмельницького, полковників, сотників, козаків, шляхтичів і закінчуючи простими селянками. У додатках було вміщено дві карти: а) роздрібненість Русі; б) карта України і сусідніх земель на кінець XVIII ст.

Принагідно зазначимо, що, на відміну від творів попередників, автор приділив багато уваги побуту і звичаям українського народу, запорозьких козаків. Старосвітський побут українського поспільства віддзеркалювався у родинних записках, щоденниках, в описах зарубіжних мандрівників, у мемуарах.

Особливість української мемуаристики XVIII ст., за визначенням І. Колесник, у тому, що вона набула антикварного характеру, її представників поєднували спільність козацького походження, приналежність до козацької еліти, військова та державна служба, прагнення досягнути різні сторони громадського та родинного життя, політичні події, суспільні настрої, взаємини між різними верствами українського суспільства.

Серед піонерів української мемуаристики козацько-гетьманської доби можна виділити авторів щоденників, журналів-діаріюшів М. Ханенка, Я. Марковича, П. Апостола та ін. Велику інформаційно-пізнавальну цінність має щоденник *Миколи Ханенка* (1691-1760) - вихідця з родини гетьмана Михайла Ханенка, вихованця Київської академії, старшого канцеляриста Генеральної канцелярії. З 1719 р. він вів щоденник, фіксуючи в ньому не лише родинні та господарські справи, але й суспільні військові і цивільні події, козацьку службу, настрої козаків та старшини. У 1884 р. О. Левицький опублікував цей щоденник і його відомості стали надбанням історичних знань.

#### Лекція 4. Романтична течія (I пол. XIX ст.).

1. Д. Бантиш-Каменський та його внесок в українську історіографію.
2. Наукові погляди М. Максимовича та І. Срезневського.
3. Археографічні комісії.
4. Історичні наукові товариства.

#### *Рекомендована література:*

1. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. — К., 2004.
3. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII — початок XX століття). — К., 2000.
4. Коцур В.Н., Коцур А.П. Історіографія історії України. — Чернівці, 1999.
5. Воронов В.І. Внесок О.М. Лазаревського у діяльність Історичного товариства Нестора-літописця. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. 2001. — вип. 2.
6. Колесник М. Становлення та головні напрямки діяльності Ніжинського історико-філологічного товариства при інституті князя Безбородька (1894–1919 рр.) // Сіверянський літопис.— 2001. — № 2.
7. Козак С. Михайло Максимович основоположник романтизму в Україні // Слово і час. — 2004. — № 9. — С. 3-9.
8. Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. — Одеса, 2002.

Характерні риси цього періоду: ідеалізація козацтва - «золотої доби» в історії України, ностальгування за втраченими вольностями, героїко-легендарний зміст творів, національна свідомість спрямована в минуле. Загалом упродовж 1820-х — 1840-х рр. українське романтичне історіописання репрезентоване значною кількістю дрібних розвідок, заміток, рецензій, бібліографічних нотаток, публікацій окремих етнографічних та фольклористичних матеріалів. Ведучи мову про розвиток українського письменства початку XIX ст., можна стверджувати: в українській літературі

відбулося становлення романтичної традиції. Письменники розуміли її передусім як спосіб відтворення тих елементів соціальної й культурної спадщини, що фіксували стійкість і спадкоємність досвіду поколінь, часів і епох. Становлення українського романтизму ознаменувалося з'явою праці «Грамматика малороссийского наречия» (1818) Олексія Павловського (1773 – 1822), а також збірки фольклорних пісень «Опыт собрания старинных, малороссийских песней» (1819) Миколи Цертелєва (1790 – 1869). Наскрізною тут є думка про самобутність української мови й української народної поезії. Твори М. Маркевича в аспекті жанрово-тематичному групуються так: поетичні твори (оригінальні й перекладні); етнографічні матеріали; історичні дослідження; праці з питань сільського господарства, природознавства, статистики; літературно-критичні статті.

Організаційною константою українського романтизму є «Історія Малоросії» М. Маркевича, (1842 – 1843 рр.) побудованої на національній основі, що стала вагомим подієм в українській історіографії й літературі. Основу текстів п'ятитомника становить художньо майстерна й документально засвідчена розповідь про історію України. На підставі описуваних документів М. Маркевич намагається віднайти причини героїчної й водночас трагічної долі України. При цьому свій виклад він доповнює загальними зауваженнями, ліричними відступами і психологічними роздумами. Цей історичний твір характеризує емоційна, барвиста мова з численними авторськими вкрапленнями й оцінками історичних подій, зокрема образу Івана Мазепи. Образ українського гетьмана І. Мазепи привертав увагу не тільки українських, але й зарубіжних письменників (Ф. Вольтер, В. Гюго, Ю. Словацький). Це дало можливість дійти висновку: літературний образ гетьмана творився залежно від пануючої у суспільстві ідеології у річищі романтичних традицій. У західноєвропейській літературі І. Мазепа постає не як зрадник, а ідеалізований герой, палкий коханець, герой, який прагне досягти

поставленої мети, виявляє роздвоєність у почуттях, індивідуалізм і «світову скорботу». Натомість романтичний герой у творах української літератури, зокрема М. Маркевича, діє у цілковитій гармонії з природою. Він пов'язує свою особисту долю з долею народу, країни, з боротьбою за національну незалежність. Відповідно «світова скорбота» постає загальнонаціональною тугою за минулим і незалежністю України.

Власне цей період помітно відбився на визріванні національних засад української історичної науки і мав за мету «реставрувати», тобто відновити автономний устрій України у межах Російської імперії, а разом з тим повернути до життя культурну спадщину. Другою, не менш важливою, постаттю в українській історіографії цього періоду був Дмитро Бантиш-Каменський (1828-1850). Поворотним рубежем у його становленні як дослідника української історії стала майже десятирічна праця в Києві на посаді управителя канцелярії військового губернатора князя М. Рєпніна. Як відомо, генерал-губернатор співчував українському автономістському руху, обстоював майнові інтереси козацтва. Власне, за його дорученням Д. Бантиш-Каменський приступив до створення праці з історії Малої Росії. Він зібрав і систематизував документальні та інші джерела, підготував джерельне дослідження, яке побачило світ уже після його смерті під назвою «Джерела малоросійської історії» (1858-1859). Основна його праця - «Історія Малої Росії з часів приєднання її до Російської держави за Олексія Михайловича до відміни гетьманства» вийшла 1822 р., а згодом перевидавалась у 1830 р. та 1834 р., кожне з яких було кращим від попереднього як за змістом, за джерельною базою. Ряд дослідників спадщини Д. Бантиша-Каменського схильні вважати, що «Історія Малої Росії» була своєрідною реакцією на появу перших томів «Истории государства Российского» М. Карамзіна, адже, офіційний російський історик фактично проігнорував Україну як окремішність, її історія привласнювалась імперією. Не є випадковою компромісна формула автора, викладена у вступі першого видання, за якою

первісна історія Малоросії тісно поєднана з вітчизняною, тобто російською, а потім, після відторгнення Литвою і Польщею вона існує окремо. Фактично цією формулою він визнавав автономізм української історії від XIII ст. до ліквідації Гетьманщини. Однак уже у другому виданні книги, що присвячувалась Миколі I, історія Малоросії представлялась як частина загальноросійської історії. Це свідчило про еволюцію його поглядів у бік методології монархічного абсолютизму М. Карамзіна, а сам автор стверджував, що в Малоросії завжди процвітала любов до монархії. Суперечливими були погляди історика на українське козацтво.

Провідне місце він відводив реєстровим козакам, а до запорожців ставився вороже, розглядав їх як розбійників. Визвольну війну під проводом Б. Хмельницького, героїзм повстанців автор пов'язував, насамперед, з намаганням українців звільнитися від католицького поневолення. Суперечливість і непослідовність поглядів Д. Бантиша-Каменського виявилась і в його оцінках після мазепинської доби. З одного боку, він виправдовував обмеження прав Гетьманщини, створення Малоросійської колегії, а з другого боку - виявляв симпатії автономістським прагненням козацької старшини, зокрема діяльності П. Полуботка. Підсумовуючи сказане про історичні погляди Д. Бантиша-Каменського, слід наголосити, що вони об'єктивно зумовлювалися суспільно-політичною атмосферою Російської імперії першої половини і середини XIX ст., віддзеркалювали ідеологію російської дворянської історіографії. Разом з тим, він був носієм завуальованих автономістських ідей української історичної думки. Заслуга історика в тому, що він виявив і систематизував чималу кількість нових історичних джерел, архівних документів, вибудував цілісну історію України, хоча й в контексті російської історії. Його «Історія Малої Росії» справила помітний вплив не тільки на розвиток української історичної думки, а й на формування історичної свідомості тогочасного суспільства.

Нарешті, ще одне ім'я: Максим Берлінський (1764-1848) - український археолог, історик, один з перших і безпосередніх дослідників історії Києва. Молодому педагогу судилося стати піонером української археології. Він ретельно вивчав старожитності Київського дитинця (Кремля), руїни Десятинної церкви, князівських палаців, Федорівського, Дмитрівського та Андріївського монастирів. Окрім того він опрацював давньоукраїнські літописи і польські хроніки, деякі архівні документи, подав власні свідчення. Все це й послужило фундаментом його «Історії міста Києва» (1800). Вона складається з двох частин: перша присвячена історії Києва, а друга містить археологічний опис міста. Ідеалом для М. Берлінського було козацьке самоврядування, традиції магдебурзького права, гетьманської автономії.

Її Особливу роль у розвитку української історичної науки судилося відіграти *Київському (Імператорському) університету Св. Володимира*, заснованому 1834 р. Символічно, що його першим ректором був *Михайло Максимович* (1804-1873) - визначний український учений, історик, фольклорист і етнограф. Уродженець Золотоніщини, вихованець Новгород-Сіверської гімназії і Московського університету, він унікально поєднав у своїй творчості природо-, мово- і українознавство. Незважаючи на те, що за українофільські погляди царизм всіляко усував його від академічно-наукової діяльності, він багато зробив на ниві української історіографії. Як прихильник романтизму і народницького напрямку в історичній науці, М. Максимович чільне місце надавав проблемам формування українського народу, його самобутності. Він відкинув твердження М. Погодіна про «великоруське населення» Києва, переконливо довів, що суспільно-політичне і духовне життя Київщини не припинялося і в часи монголо-татарського панування, вказав на спадкоємність княжої і козацько-гетьманської доби в українській історії. Праці М. Максимовича «Нарис Києва», «Листи про Б. Хмельницького», «Дослідження про гетьмана Конашевича-Сагайдачного», «Розповідь про Коліївщину» та інші відіграли важливу роль у розвитку

історичних знань, у становленні української національної історіографії. Вченому належить ряд археологічних досліджень: «Українські стріли найдавніших часів», «Археологічні записи про Київ та околиці», унікальних дискурсів з української фольклористики. Велика заслуга М. Максимовича в започаткуванні української археографії, як видавця «Руської правди», «Повісті минулих літ», багатьох інших унікальних історичних пам'яток: грамот, універсалів, актових документів. Він автор першого віршованого перекладу «Слова о полку Ігоревім» українською і російською мовами, засновник літературно-публіцистичних альманахів «Денниця», «Киевлянин», «Украинец». Своїм інтелектом і творчістю М. Максимович справив колосальний вплив на виховання кількох поколінь українських істориків, на започаткування історичної науки в Київському університеті та в Україні взагалі.

Важливе значення для розвитку історичних знань в Україні, введенню до наукового обігу нових джерел, сприяла діяльність археографічних комісій та наукових історичних товариств. Так, характерною стала науково-пошукова діяльність Київської археографічної комісії. Заснована 31 травня 1843 р. як Тимчасова комісія для розбору давніх актів при Київському, Волинському і Подільському генерал-губернаторі. Проводила пошукову діяльність в архівах державних установ, магістратів і монастирів, у приватних архівах на Київщині, Волині й Поділлі, а також, у разі потреби, у Москві, Санкт-Петербурзі, Варшаві та ін. містах. На основі зібраних нею матеріалів та документів 1852 р. створено Київський центральний архів давніх актів. Комісія підготувала та опублікувала низку фундаментальних видань: "Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, Высочайше учрежденною при киевском военном, подольском и волинском генерал-губернаторе" (т. 1–4. К., 1845–1859), "Древности, изданные Временной комиссией для разбора древних актов" (вип. 1–3. К., 1846), "Архив Юго-Западной России" (ч. 1–8. К., 1859–1911), "Летопись событий в Юго-Западной России в XVII ст., составленная в 1720 г. бывшим

канцеляристом малороссийской генеральной канцелярии Самоилом Величком" (за редакцією М.Рігельмана, І.Самчевського, В.Антоновича, т. 1–4. К., 1848–64), "Летопись гадяцкого полковника Григория Грабянки" (за ред. І.Самчевського, К., 1853), "Летопись Самовидца по новооткрытым спискам" (за ред. О.Левицького, К., 1878), "Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси" (за ред. В.Антоновича, К., 1888) та ін. З комісією співробітничали багато відомих учених та діячів культури: В.Антонович, М.Владимирський-Буданов, С.Голубєв, М.Дашкевич, М.Довнар-Запольський, В.Домбровський, М.Іванишев, В.Іконников, М.Костомаров, П.Куліш, О.Лазаревський, Ф.Лебединцев, О.Левицький, М.Максимович, А.Стороженко, М.Судієнко, В.Щербина, М.Юзефович та ін. У 1845–47 рр. співробітником комісії на посаді художника був Т.Шевченко (окрім виконання замальовок, він також брав участь у збиранні фольклорного матеріалу). У Наддніпрянській Україні губернські вчені архівні комісії функціонували в Таврійській (Сімферополь, 1887), Чернігівській (1896), Херсонській (1898), Катеринославській, Полтавській (обидві 1903) губерніях. Їхня діяльність регламентувалася "Положенням про губернські історичні архіви та вчені архівні комісії" від 13 квітня 1884. Попечителем кожної з комісій був місцевий губернатор, а склад формувався з місцевих чиновників, духовенства, письменників, науковців та ін.

На українських землях, що перебували в складі Російської імперії важливу роль для розвитку вітчизняної історіографії також відіграли наукові товариства, що виникли в 30–40-х рр. 19 ст. Первісно вони були об'єднаннями не тільки професійних дослідників, а й істориків-аматорів та дослідників з інших соціогуманітарних дисциплін за участю або під зверхністю місцевих представників імперської влади. Від самого початку виникло дві організаційні форми товариств: 1) асоціація дослідників для вивчення історії регіонів (Одеське товариство історії та старожитностей; 1839); 2) інституції археографічного спрямування, що створювалися під

егідою місцевої влади (Київська археографічна комісія). Дещо пізніше з'являється третя форма – з широкою проблематикою досліджень, провідні позиції в них посіли університетські вчені та науковці з вищих шкіл (Історичне товариство Нестора-літописця, Церковно-історичне та археологічне т-во при Київ. духовній академії (обидва 1872), Історико-філологічне товариство при Історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині).

Історичне *Товариство Нестора Літописця* було засноване в Києві 1873 р. з ініціативи М. Максимовича. Серед активних його членів особливо виділялися В. Антонович, В. Іконников, М. Дашкевич, П. Житецький, О. Кістяківський та ін. Основні набутки Товариства публікувалися в «Чтениях», які засвідчують, що його члени приділяли чільну увагу теорії історичної науки, її методології, правдивому висвітленню історичних подій, дотримувалися позитивістських підходів до розуміння історичного процесу. Тематика досліджень членів Товариства охоплювала усі найважливіші періоди української історії, але домінуюче місце в ній відводилося політико-правовим питанням історії козаччини та Гетьманщини, Визвольної війни українського народу середини XVII ст., діяльності Б. Хмельницького.

Водночас з 1873 р. у Києві розпочав діяльність *Південно-Західний відділ Імператорського російського географічного товариства*, головою якого став Григорій Галаган, відомий як меценат української культури. Якщо проаналізувати науковий доробок цього відділу, діапазон наукових інтересів його членів, то можна дійти висновку, що це був один із зародків майбутньої української академії наук. Поряд з В. Антоновичем, М. Драгомановим у роботі відділу брали участь етнограф-антрополог Ф. Вовк, дослідники права П. Чубинський та О. Кістяківський, філологи П. Житецький та К. Михальчук та ін. Під керівництвом П. Чубинського на початку 1870-х рр. була проведена етнографічно-статистична експедиція по території Київщини, Волині,

Поділлю і Холмщині, за результатами якої її керівник підготував статтю «Коротка характеристика українців», що доводила самобутність українського народу. Важливо зазначити, що Товариство мало свої філії в Катеринославі, Полтаві, Херсоні, Чернігові, в Криму, що дозволило значно розширити географію осередків історичних досліджень.

Заслуговує уваги діяльність *Одеського товариства історії та старожитностей*, створеного в 1839 р. Вона будувалась навколо збирання і узагальнення археологічних, етнографічних, географічних та інших відомостей про Південну Україну, яку царизм розглядав як Новоросію. Влада ставила перед членами Товариства завдання довести історичну закономірність включення Півдня України і Криму до складу імперії, обґрунтувати правомірність ліквідації Запорозької Січі та козацьких вольностей. Між тим Товариство нагромадило великий джерельний матеріал з української історії, частина якого була опублікована в «Записках имп. Одесского общества истории и древностей». Пам'ятки і дискурси групувалися за трьома розділами: а) археологія, історія, статистика і географія; б) доповіді, повідомлення, наукові записки; в) питання хронології, персоналій, джерелознавчі висліди. Серед членів Товариства були також науковці з Петербурга, Києва, Львова, Західної Європи.

Товариство видало «Историю о казаках Запорожских, соч. князя Мишецкого», зібрання стародавніх грамот і договорів Молдово-Валаських господарів, сприяло заснуванню історичного музею у Феодосії. Вагомий внесок в українознавчі дослідження належить одному з активістів Одеського товариства *Аполлону Скальковському* (1808-1898) – уродженцю Житомира, вихованцю Віленського і Московського університетів. Завдяки йому вдалося врятувати від знищення значну кількість унікальних документів канцелярії Війська Запорозького, впорядкувати і оприлюднити частину з них. Він автор таких праць, як «Хронологічний огляд історії новоросійського краю», Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького», «Зносини Запорозжя з

Кримом в 1749 р.» та ін. Ставлячись часом негативно до козацтва, гайдамацького руху, А. Скальковський все ж визнавав його провідну роль у суспільному житті, своїми вислідами сприяв поширенню історичних знань, збагаченню і збереженню джерельної бази української історії.

### **Лекція 5. Народницький напрям в історіографії (II пол. XIX).**

- 1.Київська історична школа докуметалістики В. Антоновича.
- 2.Наукова спадщина М. Костомарова, Д. Яворницького, О. Єфіменко.
- 3.Львівська школа М. Грушевського.

#### *Список рекомендованої літератури:*

- 1.Антонович В. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К., 1995.
- 2.Гончар О. Микола Костомаров: постать історика та тлі епохи. - Київ, 2017.
- 3.Гончар О. Творча спадщина Миколи Костомарова в сучасній українській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. - 2014. - Вип. 25.
- 4.Дорохіна Т. Костомаровознавство у долі видатного історика, історіографа Ю. А. Пінчука // Історіографічні дослідження в Україні. - 2018. - Вип. 28.
- 5.Кіян О.І. Генезис категорії Київська історична школа в історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 9. – К., 1999. – С. 154–165.
- 6.Кіян О.І. М. Д. Іванішев як історик й організатор історичної науки // Український історичний журнал. 2002. – № 2. – С. 84–99.
- 7.Кіян О.І. До біографії Михайла Грушевського: творчі контакти з Володимиром Антоновичем в Київському університеті 1887–1894 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 2. – С. 80–85.
8. Пінчук Ю. Київський період творчості М. І. Костомарова: до проблеми самосвідомості історика // Ейдос. Інститут історії України, 2006. - №2.

Характерні риси напрямку: в центрі уваги науковців соціальна історія, народні маси, культ рідної мови. Вплив на становлення цієї течії в

історіографії мали соціокультурні імпульси й інтелектуальні новації 2-ї половини 19 ст., зокрема Відродження слов'янських народів, революційні та національно-визвольні рухи в Західній і Центральній Європі. Саме вони спричинилися до початку нового етапу українського Відродження. На зламі 1860—70-х рр. в українській історіографії шириться позитивізм, який тісно пов'язаний із культом науки. Відтак відбувається переорієнтація історичних студій, зокрема піднесення їхнього фахового рівня, фактографічної достовірності й джерельного забезпечення (традиція документалізму В. Антоновича), а також дегероїзація та деміфологізація історії, поширення еволюційних тлумачень історичного руху, порівняльно-історичного, статистичного, типологічного та інших дослідницьких методів. Ці зміни спричинилися до трансформації змістовної сутності поняття «народ» у народницько-позитивістському історіописанню Романтики трактували цей термін в ідеалістичному розумінні. Натомість народники тлумачили народ як надорганізм за аналогією з будовою та функціями живого організму, або в сенсі еволюційних чи соціологічних теорій, іноді сприймали його як соціальний, соціально-психологічний тип, наприклад, у праці В. Антоновича «Три національні типи народні» (1888 р.).

Проте перші дослідження у цій царині запропонував відомий науковець М. Костомаров, ним була внесена і наполегливо проводилася у всіх його працях ідея народної історії. Він написав понад 300 історичних, публіцистичних і літературних творів. Основними працями його життя стали «Богдан Хмельницький» (в 3-х томах, 1876 р.), «Руїна» (1879–1880), про трагічні події, що настали після смерті Хмельницького, «Мазепа» і «Мазепинці» (1882–1884), а також фундаментальна праця «Російська історія в життєписах її найважливіших діячів» (1874–1876), де представлені критичні біографії основних героїв давньоруської, української та російської історії.

Для народницького напрямку характерна предметна область науково-історичних студій в українському історіописанні, які представлені в київській школі В.Антоновича, автора понад 300 праць з історії, археології та етнографії України, редактора 9 томів „Архива Юго-Западной России“, що стосуються історії Правобережної України XVI—XVIII століть. Створена у 1880-ї роках наукова школа Володимира Антоновича представлена видатними науковцями: Дмитро Багалій, Петро Голубовський, Никандр Молчановський, Михайло Грушевський, Олександр Грушевський, Дмитро Дорошенко, Наталія Полонська-Василенко, Олександр Оглоблин та інші. Володимир Антонович протягом 1880—1890-х років провів значну роботу щодо заохочення талановитої молоді до дослідницької діяльності в галузі середньовічної історії України шляхом залучення її до участі в археографічних експедиціях, до праці в архівах, через добір за певним планом тем для конкурсних і дипломних робіт, магістерських і докторських дисертацій. Завдяки цьому, протягом досить короткого часу вдалося здійснити низку монографічних досліджень з історії окремих регіонів та земель України, реалізуючи на практиці ідею М. Костомарова про землю («область») як політичну одиницю. Саме тому київська школа спочатку характеризувалася як «обласна», хоча наукові інтереси її представників виходили далеко за межі історико-географічних досліджень. Зосереджуючись на широкому спектрі політичної і духовної історії та історії соціальних відносин, учні В.Антоновича виступили фундаторами власних шкіл, відкрили нові напрями дослідження українського минулого. Спільними для них були комплексність дослідження, ґрунтовність джерельної бази та наукового апарату розробок, глибоке проникнення в суть проблеми.

Творчий доробок представників школи став неоцінним внеском у вітчизняну історіографію, даючи підстави вважати її першою національною школою досліджень історії України. Важливим досягненням народницького напрямку стало висунення та обґрунтування концепції про безперервність українського історичного процесу і його самостійність щодо

загальноросійської історії. Контури цієї конструкції представлені в публікації М.Грушевського «Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904), а її синтетичне втілення — у його монументальній «Історії України-Руси» (у 10 т., 13 кн. Львів—Київ, 1898—1936).

Рубіжний етап у розвитку української історичної науки, утвердженні її національного обличчя пов'язаний з життям і науковою діяльністю *Михайла Грушевського* (1866-1934) - видатного українського історика, археолога, соціолога, літературознавця, організатора української науки, громадсько-політичного і державного діяча, засновника Української Народної Республіки, академіка ВУАН та академіка АН СРСР. Вихованець Університету Св. Володимира, учень В. Антоновича він ще із студентських років розгорнув дослідницьку роботу в царині української історії («История Киевской земли от смерти Ярослава до конца XVI века»). Його магістерська дисертація, присвячена Барському староству, була побудована на великому і оригінальному джерельному матеріалі.

У 1894 р. М. Грушевський переїхав до Львова, де був призначений професором кафедри всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи. Тут історик розгорнув велику науково-організаційну і громадську діяльність, насамперед у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, яке він очолював з 1897 по 1913 рік, редагував його Записки, спрямовував діяльність історико-філологічної секції. Він доклав багато зусиль для поступової трансформації НТШ в академічну установу європейського рівня. На час приїзду М. Грушевського до Львова тут під впливом ліберального просвітництва і романтизму західноєвропейських історіософських течій, насамперед позитивізму, при активній участі духівництва склалася принципово нова ситуація в історико-філологічних дослідженнях, провідною ознакою якої був поворот до національних проблем. Прихильники романтизму вбачали суспільні ідеали у самотності національної історії,

минувшини кожного народу, утверджували народність історії, розвивали інтерес до народної творчості.

Праці галицьких істориків А. Петрушевича, С. Шараневича, Ю. Целевича, творчість І. Франка, М. Павлика, О. Барвінського та ін. були присвячені вузловим питанням української історії та етнографії на місцеву проблематику. Галичина перетворювалась у всеукраїнське культурне, літературне і наукове вогнище, в потужний осередок історичної науки, у П'ємонт національного відродження. Ось чому приїзд вже знаного історика з Києва був сприйнятий у Львові з великим ентузіазмом, зацікавленістю та надією. Ці сподівання співпадали з особистими планами М. Грушевського, що мав за мету якомога більше зробити для української історії, синтезувати її. Уже в інавгураційній промові у Львівському університеті М. Грушевський сформулював своє наукове кредо дослідника, яке ґрунтувалося на традиціях київської школи істориків-документалістів В. Антоновича. «Завжди шукати і ніколи не задовольнятися, не сподіватися, що посів цілком усю істину», - закликав учений. На його думку, не можна замикатися лише на пошуку джерел, потрібна скрупульозна критична робота з ними. Нічого не приймати на віру, перевіряти факти, навіть до джерел ставитися з обережним скептицизмом, аналізувати їх, знаходити зерно правди. Титанічна діяльність ученого у Львові включала широкий спектр наукових, культурних і громадсько-політичних проблем. Це розбудова Наукового товариства імені Т. Шевченка, розширення його видавничої діяльності, створення фундаментальної історії України на широкій документально-джерельній базі, підготовка і виховання нової генерації українських істориків.

Водночас М. Грушевський на чільне місце у своїй науково-організаційній діяльності поставив підготовку з числа студентської молоді фахівців з української історії. Навколо нього гуртувалися патріотично налаштовані юнаки, відвідуючи академічні лекції і неофіційні зібрання з участю професора, на яких жваво обговорювались гострі питання історії і майбутнього України. Найздібніші учасники цих зустрічей згодом стали

ядром історичної школи М. Грушевського. Серед її вихованців були такі талановиті дослідники, як О. Терлецький, М. Кордуба, С. Томашівський, О. Целевич, В. Герасимчук, С. Рудницький, І. Джиджора, І. Кревецький, І. Крип'якевич та ін.

Головною об'єднуючою ідеєю цієї школи стала принципово нова схема і наукова концепція української історії, опрацьована М. Грушевським, яка обґрунтовувала самобутність, окремішність і безперервність історичного буття українського народу. Ця концепція лягла в основу фундаментальної «Історії України-Руси», про що засвідчив її перший том, оприлюднений у Львові в 1898 р. Запропонована концепція похитнула пануючу у великодержавницькій історіографії офіційну схему історії «загально-російської народності», висунуту М. Карамзіним, М. Погодіним, С. Соловйовим та ін. На думку М. Грушевського, Київська держава, право, культура були творінням однієї народності - українсько-руської, а Владимиро-Московську державу творила інша великоруська народність. Київський період історії перейшов не у владимиро-московський, а в галицько-московський, а потім у литовсько-польський період. «Владимиро-московська держава не була ані спадкоємицею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені». Оскільки в Росії концепція М. Грушевського замовчувалася, він вирішив поширити її у країнах Західної Європи. Читаючи курс історії України в Парижі (1903), він домовився про видання Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства своєї схеми французькою, а пізніше - німецькою мовами. У 1904 р. М. Грушевський опублікував українською мовою на сторінках збірника Петербурзької академії наук «Статті по словяноведенню» дискурс під назвою «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Оригінальність запропонованої нової моделі історичного розвитку східнослов'янських народів полягала в тому, що вона орієнтувала дослідників на вивчення історії

кожного слов'янського народу окремо, на перенесення акценту з історії Російської держави на історію народів. Згодом головні ідеї цієї схеми були викладені у передмові до другого видання «Очерка истории украинского народа», а також у третьому виданні першого тому «Історії України-Руси». Ця схема, як і концепція окремішності українського історичного процесу, стала поворотним рубежем у розвитку української історіографії, сприяла утвердженню її національної самобутності. Власне на ґрунті цієї схеми формувалися новітня українська історична думка, нове покоління українських істориків, творилася і діяла наукова історична школа М. Грушевського у Львові

Основним осередком історичної школи М. Грушевського у Львові були історичний семінар в університеті та історико-філософська секція НТШ. На засіданнях семінару особлива увага приділялася методології історичного дослідження, практичному пошуку і опрацюванню джерел, їх порівняльному аналізу. Домінуючою історіософською течією, яку сповідували як керівник, так і більшість учнів школи, був позитивізм. Ось чому особлива увага зверталася на аналіз джерел, факторів, що впливають на історичний процес, на об'єктивність дослідження. Помітний вплив на фахову підготовку молодшої генерації істориків справило ознайомлення з підручником з методології історії Е. Бернгейма - професора Грейсвальдського університету, оволодіння методами наукових дискусій, диспутів. М. Грушевський навчав початкуючих істориків опрацьовувати літературу, реферувати її бібліографію, готувати рецензії, зокрема на зарубіжні видання, прищеплював любов до історії та наукової праці, почуття національної гордості. На практичних заняттях проводились так звані історичні вправи, що включали вибір способів історичного дослідження, аналізу джерел, використання методів дипломатики, хронології, палеографії, сфрагістики, геральдики, іконографії, історичної географії та інших дисциплін.

До наукового доробку учнів Михайла Грушевського будемо звертатися в наступних лекціях, тут зупинимось лише на тих його аспектах, що пов'язані

з рубежем XIX-XX ст. Йдеться, насамперед, про перші дослідження *Мирона Кордуби* (1876-1947) - вихованця Львівського та Віденського університетів, відомого дослідника давньої і середньовічної історії України, історії слов'ян, історичної географії. Особливий інтерес учений виявляв до історії державності слов'янських народів, оприлюднивши у «Записках НТШ» розвідки «Перша держава слов'янська» (1896), «Суспільні верстви та політичні партії в Галицькому князівстві до пол. XIII ст.» (1899). Осередок першої слов'янської держави він визначав у кордонах тодішньої Чехії, а історію Галицько-Волинської держави розглядав за аналогією із західноєвропейським державотворчим процесом, що стало темою його докторської дисертації, захищеної у Відні (1898). На основі джерел, почерпнутих у Віденському державному архіві, М. Кордуба підготував ґрунтовний дискурс «Венецьке посольство до Хмельницького» (1907). Вивчивши звіти австрійських послів, автор дійшов висновку про плани Венеції схилити Б. Хмельницького до спільних воєнних дій проти Туреччини. По суті М. Кордуба став піонером серед українських істориків, що досліджували дипломатичні зносини Б. Хмельницького («Акти до Хмельниччини» та ін.). Він започаткував створення підручників з історії Буковини (1906), зібрав матеріали до молдавсько-буковинської історії, до історико-географічного словника Галичини.

Серед учнів М. Грушевського підвищеним інтересом до пошуку і працювання джерел виділявся *Іван Крип'якевич* (1886-1967) - згодом дійсний член НТШ, видатний історик, академік АН УРСР. У 1905 р. він дебютував своїми першими науковими дослідженнями минувшини Львова, його місця у розвитку торгівлі з Заходом і Сходом, з історії Галицько-Волинського князівства («Матеріали до історії торгівлі Львова», «Львівська Русь у першій половині XVI ст.»). Особливо плідною була праця молодого історика в діяльності Археографічної комісії НТШ, за дорученням якої він опрацював цінні джерельні матеріали в архівах Кракова, Варшави та Москви. Наслідком цієї евристичної праці став окремий том «Жерел до історії України-Руси», до

якого увійшли 233 документи з історії Козаччини. Він підготував ґрунтовну вступну статтю до цієї збірки «Матеріали до історії української козаччини», що помітно збагатила знання про генезу українського козацтва, його вольностей. Цій проблемі була присвячена його докторська дисертація, захищена в 1911 р. Вражає широкий діапазон проблематики досліджень І. Крип'якевича, яка охоплює історію судочинства і права, релігійного життя, краєзнавства, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін: сфрагістики, історичної географії, топоніміки, геральдики, дипломатики тощо. Унікальність наукової творчості історика полягала в тому, що в ній, з одного боку, органічно поєднувався пошук, виявлення, публікація джерел і їх науковий аналіз, а з другого - реконструкція історичного процесу з позицій ролі державності в історії України на тлі європейської і світової історії.

Зупинимось, принаймні коротко, на дослідженнях з історії, археології, антропології деяких членів УНТ. У 1905 р. повернувся з еміграції і прилучився до діяльності Наукового товариства *Федір Вовк* (1847-1918) - видатний український антрополог, археолог і етнограф. Ще будучи студентом Одеського, а згодом Київського університетів, захопився археологічними розкопками, етнографічними дослідженнями. Брав участь у роботі Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, а перебуваючи в еміграції у Франції, ґрунтовно опанував теоретичні засади антропології, методику антропо-метричних досліджень, що й дозволило йому провести високопрофесійні дискурси з української антропології. Він автор понад 200 праць, у т. ч. таких, як «Антропометричні досліді українського населення Галичини, Буковини й Угорщини», «Антропологические особенности украинского народа», «Студії з української етнографії та антропології» та ін. Антропологічні та етнографічні дослідження Ф. Вовка заклали основи української антропології, яку активно розвивали його учні І. Раковський, С. Руденко, Б. Крижановський, Л. Чикаленко та ін. Учений науково обґрунтував, що українська територія була залюднена у найдавніші часи, що людське життя тут ніколи не переривалося, що українці - автохтони

на своїй землі, а за своїми антропологічними вимірами, звичаями, обрядами становлять окремий тип і помітно відрізняються від інших слов'янських етносів, у т. ч. від росіян. Світове визнання дістала праця Ф. Вовка «Шлюбний ритуал і обряди на Україні», видана французькою і українською мовами. Він був одним з ініціаторів видання першої української енциклопедії, два томи якої вийшли у Петербурзі під назвою «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1916).

Активну участь у діяльності УНТ брав *Микола Василенко* (1867-1935) - визначний український історик держави і права, громадський, політичний і державний діяч. Він співробітничав у часописі «Киевская старина», редагував газету «Киевские отклики», був співредактором Записок УНТ. Йому належить одна з перших праць з української історіографії («До історії малоросійської історіографії і малоросійського суспільного устрою» (1894). Він досліджував політичні погляди М. Драгоманова, оприлюднив «Нариси з історії Західної Русі і України» (1916) та інші дослідження. Помітним був внесок у розвиток історичних та етнографічних знань члена УНТ *Павла Митецького* (1836-1911) - визначного українського філолога, етнографа, історика, громадського діяча, співробітника «Киевской старини».

Попри наявність персонального й інтелектуального зв'язку М.Грушевського з фундаторами народницького напрямку його світосприйняття, погляди й наукова творчість сформувалися на вельми широкій інтелектуальній основі (позитивізм, неоромантизм). Тому побутування контраверсії між народницьким — державницьким напрямками українського історіописання початку ХХ ст. значною мірою зумовлювалося політичними й ідеологічними потребами, які постали внаслідок поразки Української революції 1917—1921 та міжвоєнної дійсності 1920—30-х рр. Відтак низка сучасних дослідників слушно вказують на розмитість меж між народницьким і державницьким напрямками в українській історичній науці на початку 20 ст.

## Лекція 6. Державницький напрям.

## Лекція 5. Державницький напрям.

1. Українознавчі осередки історичної науки в діаспорі.
2. Наукові погляди В. Липинського та Д. Дорошенка.
3. Наукова спадщина С. Томашківського, М. Кордуби.

### *Рекомендована література:*

1. Данюк І. Народницькі та державницькі аспекти історичної концепції Михайла Грушевського в ракурсі історіографічних дискусій // Вісник Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка. Українознавство. — 2001. — Вип. 5. — С. 59-63.
2. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. — К., 2004.
3. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII — початок XX століття). — К., 2000.
4. Коцур В.Н., Коцур А.П. Історіографія історії України. — Чернівці, 1999.
5. Тельвак В. Методологічні основи історичних поглядів М.С. Грушевського (кінець XIX — початок XX ст.) // Київська старовина. — 2002. — № 2. — С. 3-28.

Початок XX ст. характеризується остаточним інституюванням української національної історіографії, у рамках якої викристалізувались декілька напрямів: народницький або народно-демократичний, державницький та соціально-економічний. Звичайно, виокремлення цих напрямів є умовним. Різниця між цими напрямками полягала лише в пріоритетах, які надавали історики у своїх дослідженнях. Якщо представники народницького напрямку на чільне місце ставили народ, розглядаючи його головною силою, двигуном історичного процесу, а прибічники соціально-економічного напрямку зосереджувались насамперед на питаннях господарського життя суспільства, то прихильники державницького напрямку віддавали пріоритет державі. Цей напрям на початку XX ст. набував особливої привабливості й актуальності, оскільки в суспільно-політичному житті і українському визвольному русі гостро постала проблема відновлення

національної державності, вона висунулася на передній план суспільного розвитку. Україна впритул підійшла до політичного, національного і соціального вибуху. М. Грушевський, піднявшись на вершину народницького напрямку, водночас дедалі більше схилився до необхідності дослідження ролі держави, виявлення і аналізу державницьких традицій українського народу. Це завдання усвідомили його учні: С. Томашівський, О. Терлецький, І. Крип'якевич, М. Андрусак, Б. Крупницький та ін. Чітку державницьку позицію у своїх наукових дослідженнях проводили В. Липинський, Д. Дорошенко, І. Огієнко, М. Василенко, М. Біляшівський та інші історики. Зупинимось докладніше на становленні державницького напрямку української історіографії, характеристиці праць його чільних представників.

Визнаним лідером цього напрямку, який найповніше віддзеркалював ідеї національної революції і відновлення української державності, вважають В'ячеслава Липинського (1882-1931) - видатного українського історика, активного громадсько-політичного діяча, лідера українського консерватизму. Вже в перших працях «Данило Братковський», «Генерал артилерії Великого князівства Литовського», «Шляхта на Україні» (1909) історик дослідив місце провідної верстви, зокрема шляхти і козацтва в історії української державності, обґрунтував її роль у боротьбі за відновлення української держави. В 1910-1912 р. В. Липинський на основі опрацьованих у Кракові джерел підготував декілька дискурсів, зокрема «Назва Русь і Україна та їх історичне значення», «Станіслав-Михайло Кричевський», «Богдановим шляхом», «Документи Руїни». У цих працях акцентувалася увага, з одного боку, на ролі державного чинника в українській історії, а з другого - вказувалося на державотворчу вартість українського народу як силу, поєднану спільною кров'ю, традицією, вихованням і працею. Згодом, уже в добу Української революції, В. Липинський, перебуваючи в Австрії як посол Української держави і УНР, оприлюднив монографію «Україна на переломі. 1657-1659», яка безпосередньо присвячувалася історії створення Української держави в добу Козаччини, аналізу причин її кризи і занепаду. Під

переломом історик розумів зміну орієнтирів козацько-гетьманської держави після смерті Б. Хмельницького, спробу її провідників одірватися від Москви і незалежитись. Доба Хмельниччини в очах В. Липинського - це період козацько-гетьманського державобудування, зростання національної свідомості українського суспільства, але це і початок спланованого Москвою процесу поглинання України після Переяславської ради. Цікавими є погляди В. Липинського на Переяславську раду і Березневі статті 1654 р.

Він однозначно відкидав спроби деяких істориків і політиків оцінювати Переяслав як добровільне «возз'єднання» Русі, підкреслюючи абсурдність думки, ніби Б. Хмельницький підняв повстання проти Польщі в ім'я прилучення України до Москви. Тактичну мету гетьмана він ув'язував з пошуком союзника для спільних дій і визволення з-під Польщі. Тобто йшлося про міждержавний союз із Москвою, аби відірватися від Польщі і незалежитись. В. Липинський, будучи прихильником монархічно-гетьманської форми державного устрою України, виводив його витoki з доби Хмельниччини. Гетьман, як спадковий монарх, репрезентує державу на міжнародному рівні, забезпечує її авторитет, правопорядок, дисципліну. Державницькою ідеєю проникнута й наукова спадщина *Степана Томашівського (1875-1930)* - визначного українського історика, громадського і політичного діяча, випускника Львівського університету, вихованця історичної школи М. Грушевського. Досліджуючи історію України від витоків Київської держави до XX ст., він особливу увагу звернув на домінуючу роль державного життя. У праці «Українська історія. Старинні і середні віки» (1919) навіть найпростіші форми державності розглядаються як чинник освоєння території, як фактор формування української нації і відокремлення українських земель після розпаду Київської Русі. Особливу увагу він приділяв утворенню Галицько-Волинської держави, трактуючи її як результат становлення нації, дистанціювання від Володимиро-Суздальської держави. Водночас історик перебільшував регіональні відмінності Галичини і Наддніпрянської України, ставив під сумнів реальність її соборності,

можливість єдиної національної ідеї для всієї України, гіперболізував роль церкви в державотворчому процесі. Державницький разом з іншими напрямками української історіографії сприяв піднесенню історичної, політичної, національної і державницької свідомості українського народу, консолідації української нації навколо державницької ідеї, служив науковою базою суспільного прогнозу і обґрунтуванню шляхів відновлення державної незалежності України. Під потужним впливом Української революції і державотворчих процесів стрімко прискорювався процес національної ідентифікації українців, змінювалася парадигма історичної свідомості. Перед українською історичною наукою постали нові завдання, виникла гостра потреба в таких наукових і науково-популярних працях, які давали б відповідь на болючі питання історії. У 1918-1919 рр. побачила світ українською мовою «Коротка історія України» І. Крип'якевича, «Історія України та її народу» О. Єфименко, «Коротка історія України» Б. Грінченка, «П'ятнадцять лекцій з історії України» П. Клепатського, «Як Москва нищила Україну» В. Бузиновського та ін. Праці М. Грушевського, Д. Дорошенка, Д. Багалія та ін. стали прикладом наукового осмислення подій і явищ як минулого, так і тогочасності. Перед історичною наукою відкривався реальний шанс реалізації її головної місії - правдиво і об'єктивно висвітлювати історичний процес, сприяти вихованню молоді.

Наукову і державницьку роботу вдало поєднував *Дмитро Дорошенко* (1882-1951) - видатний український історик, вихованець Варшавського, Петербурзького і Київського університетів, громадсько-політичний і державний діяч, член Української Центральної Ради, Міністр закордонних справ в уряді П. Скоропадського. Революцію він зустрічав як уже сформований історик, джерелознавець, видавець, член НТШ. Д. Дорошенко, виходячи з конкретної ситуації, зумовленої відновленням національної держави, адаптував до потреб робітничої, селянської і молодіжної аудиторії свої праці: «Коротенька історія Чернігівщини», «П. О. Куліш, його життя й

літературно-громадська діяльність», «Про минулі часи на Поділля» (1918-1919). Поряд з вивченням регіональної історії, історії рідного краю, Д. Дорошенко усвідомлював необхідність підготовки узагальнюючих праць на основі цілісного підходу до української історії. Як історик, він твердо стояв на позиціях наукового синтезу знань з історії України, послідовно обстоював державницьку ідею. Д. Дорошенко належав до піонерів створення наукових навчальних посібників. Його підручник «Історія України», який охоплював період від найдавніших часів до революції 1917 р., тривалий час використовувався в українських школах Наддніпрянської і Західної України. У підручнику давалася наукова інтерпретація назв «Русь» і «Україна», характеристика політичного і суспільного устрою Русі-України, козаччини, Хмельниччини і Гетьманщини. Він апробував свій курс у лекціях з історії України, прочитаних у Кам'янець-Подільському університеті. Опинившись в еміграції, учений створив фундаментальний «Нарис історії України», підготував ґрунтовний «Огляд української історіографії». Цей його доробок розглянемо в наступних лекціях. Велике значення для розуміння суспільно-політичних процесів періоду революції, у т. ч. і в сфері історичних досліджень, мають його спогади («Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918)»).

Новими українознавчими дослідженнями відгукнувся на відновлення української державності *Дмитро Багалій* (1857-1932) - видатний український історик, архівознавець, громадський діяч, ректор Харківського університету (1906-1911), один з перших академіків Української академії наук (1918). Його основна праця «Історія Слобідської України», завершена в 1917 р., побачила світ у Харкові у 1918 р. Уже у передмові автор наголошував, що народ творить свою історію і державний устрій, його національні форми, що цю історію треба вивчати з дитинства, намагатися зрозуміти її, цінувати любити. Праця мала принципове значення для утвердження в історіографії концепції цілісності України, оскільки автор на великому і достовірному джерельному матеріалі доводив українськість Слобожанщини, всебічно проаналізував

причини її зросійщення, а соціально-економічний, політичний, культурний, релігійний розвиток і побут населення розглядав у контексті української історії, хоча й не замовчував українсько-російські взаємини. Написана українською мовою книга тривалий час слугувала навчальним посібником з історії України, хоч за структурою складалася з окремих нарисів. Символічним був її останній розділ під назвою «Харків яко українське місто». У цьому розділі історик висвітлив українське національне відродження у місті в XIX ст., що було реакцією на русифікаторську політику царизму, показав прихильність Харківського університету, частини його професорів, зокрема П. Гулака-Артемовського, М. Костомарова, І. Срезневського та ін., до українознавства.

Плодотворною на ниві історичної науки в Катеринославі була праця *Василя Біднова* (1874-1935) - відомого українського історика, публіциста, громадського діяча, дослідника історії православної церкви. Він редагував у Катеринославі «Вісник» товариства «Просвіта», український відділ газети «Наше життя», очолював філію Всеукраїнської учительської спілки, в травні 1917 р. був обраний головою губернського українського національного з'їзду, а згодом членом Української Центральної Ради. Особливу увагу історик приділяв виявленню, вивченню та дослідженню архівних документів з історії церкви та українського козацтва («Документи, относящиеся к истории Бкатеринославской духовной семинарии», «Материали для истории колонизации бывших запорожских владений» та ін.). Згодом, перебуваючи в еміграції, В. Біднов очолив Українське історико-філологічне товариство в Празі, став одним з фундаторів Музею визвольної боротьби України.

## Лекція 7. Становлення української радянської історіографії.

1. Перетворення історичної науки в ідеологічне знаряддя радянського режиму.
2. Київська школа М. Грушевського.
3. Наукова спадщина М. Яворського та М. Слабченка.

### *Список рекомендованої літератури:*

1. Водотика С.Г. «Соціальне замовлення» історичній науці УСРР (1920-1930-і рр.). // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 192-208.
2. Курас І.Ф., Водотика С.Г. Академік М.Є. Слабченко // Український історичний журнал. — 1993. — № 11-12. — С. 92-108.
3. Рубльов О.С. Михайло Грушевський перший рік у Радянській Україні // Український історичний журнал — 1996. — № 5,6.
4. Санцевич А.В. Погляди М.І. Яворського на історію України // Український історичний журнал. — 1993. — № 10. — С. 29-40.
5. Стельмах С.П. В пошуках утраченої правди: теоретичні дискусії в сучасній українській історіографії // Вісник Київського національного університету. Серія. Історія. — 2002. — Вип. 63-64. — С. 12-14.

Після поразки Української революції 1917-1921 рр. в Україні встановлено радянську владу. Керуючись настановами В. Леніна про партійність літератури і класовий підхід до історії, абсолютизуючи марксистські догми, більшовики вже з перших кроків узурпації влади стали нав'язувати історикам комуністичні ідеали, відповідні ідеологічні схеми і орієнтири. Шляхом спотвореного трактування вузлових проблем українського історичного процесу, національно-визвольного руху, замовчування наукової спадщини української історіографії ідеологи більшовизму прагнули деформувати історичну свідомість українців. Курс більшовиків на відлучення «старих буржуазних спеціалістів», у т. ч. й істориків, від науково-педагогічної роботи, їх перевірка на лояльність до радянської влади призвели до збільшення числа науковців, які були змушені емігрувати за кордон або

втрапили роботу взагалі. В еміграції опинилися М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Огієнко, В. Винниченко та ін. Емігрували за кордон такі провідні історики церкви, як В. Біднов, О. Лотоцький та ін. І все ж під натиском антибільшовицького повстанського руху, опору української інтелігенції Москва була змушена змінити тактику в царині національної політики, вдатися до «українізації», що була різновидом курсу на «коренізацію» (1923 р.). Вона офіційно декларувалася як сприяння розвитку культури і мов корінних національностей, залучення їх до будівництва соціалізму. Насправді головна мета політики «українізації» полягала в тому, щоб добитися підтримки з боку мас, особливо селянства, ослабити його спротив режиму, перехопити ініціативу національної інтелігенції. На чільне місце політики у сфері історичної науки більшовики поставили вивчення історії класової боротьби і жовтневої революції.

Вже в 1921 р. було утворено в Харкові Всеукраїнську комісію з історії української (читай - соціалістичної) революції і комуністичної партії (Істпарт ЦК КП(б)У). Водночас засновувалися науководослідні кафедри історії України, історії української культури. Зокрема, при Харківському інституті народної освіти кафедру історії України очолив Д. Багалій. Вона мала 4 секції: історії України, історії Росії, історії українського права, етнології та краєзнавства. Тут працювали В. Барвінський, А. Ковалевський, В. Романовський, О. Татарінова-Багалій та ін. Подібні кафедри були створені в Ніжині, Одесі, Катеринославі, Чернігові, Полтаві, а згодом в інших містах. Влада намагалася контролювати їх роботу, впливати на тематику досліджень. Перед кафедрами історії України ставилося завдання дати марксистське трактування подій та явищ минулого з позиції класової боротьби. На противагу історичним установам ВУАН, що діяли в Києві, створювалися ідеологізовані осередки історико-партійної науки в Харкові. У 1921-1922 рр. почали функціонувати Інститут червоної професури, Український інститут марксизму-ленінізму, Комуністичний університет ім. Артема, став виходити «Літопис революції» як орган Істпарту. В 1928 р. тут було засноване

Українське товариство істориків-марксистів. У Статуті Товариства істориків-марксистів як першочергове завдання ставилася розробка марксистської методології історії, ознайомлення мас з досягненнями марксистів у галузі історії. Історик розглядався як ідеологічний «боець партії», «пропагандист її політики», марксизм закладався в основу професійної підготовки науковців.

Новою течією стала історико-партійна галузь історичних знань, лідером якої було висунуто *Матвія Яворського (1884-1937)* - відомого українського історика, вихованця Львівського та Віденського університетів. В 1922 р. він почав працювати в Українському інституті марксизму і марксознавства, очолив Українське товариство істориків-марксистів, був головою Наукового комітету Наркомату освіти. М. Яворський - автор першої праці з історії України на методології марксизму, марксистських підручників: «Нарис історії України» (1923-1924), «Коротка історія України» (1927), «Історія України у стислому нарисі» (1928) та ін. У цих працях історик обґрунтовував так звану «марксистську схему українського історичного процесу». Доречно зазначити, що підручник «Коротка історія України», перше видання якого в 1923 р. вийшло з передмовою тодішнього голови уряду УСРР Х. Раковського, був спробою штучно підігнати національну історію України під марксистську схему соціально-економічних формацій, теорію класів і класової боротьби. Парадокс М. Яворського в тому, що, з одного боку, він сприйняв марксизм і розгорнув ідейну боротьбу проти «українських буржуазних істориків», насамперед проти М. Грушевського, а з іншого - став об'єктом критики російських істориків-марксистів (М. Покровський та ін.) за «націоналістичні перекручення», згодом був репресований.

Ще у грудні 1923 р. М. Грушевського було обрано заочно академіком ВУАН по кафедрі історії українського народу, а в березні 1924 р. він прибув до Києва і одразу поринув у велику науково-організаційну і дослідницьку роботу. Його план полягав у тому, щоб створити єдиний координаційний центр, можливо окремий інститут історичної науки, і об'єднати зусилля представників різних напрямів, течій і наукових шкіл для проведення

фундаментальних історичних досліджень. Реалізацію цього плану він почав із заснування науково-дослідної кафедри історії України. Також розгорнуті археографічні експедиції і розвідки в Україні, Москві, Ленінграді, Варшаві, Кракові, Берліні, Львові та інших містах. Це дозволило започаткувати серійні видання «Пам'ятники українського письменства», «Український архів», «Український археографічний збірник», опублікувати ряд тематичних документальних видань, унікальних збірок української народної пісенної творчості.

За короткий час М. Грушевський сформував цілу корпорацію істориків, що складалася з 18 наукових установ і об'єднувала більше сотні співробітників. Він докладав багато зусиль, аби створити Український історичний інститут, намагався перевести Український соціологічний інститут з Відня до Києва. І все ж центральне місце учений відводив завершенню головної праці життя - багатотомної «Історії України-Руси». Ще влітку 1925 р. органи ДПУ розіслали циркуляр, в якому говорилося: «Історія України-Руси ідеолога українського націоналізму проф. М. Грушевського визнана ворожою і шкідливою для радянської влади лженауковою історією». У січні 1929 р. М. Грушевського було обрано академіком АН СРСР, а в квітні того ж року він порушив питання про створення в її складі Інституту української історії. Однак ця пропозиція залишилася без реагування, натомість розпочався широкомасштабний наступ на українську науку взагалі і на історичну зокрема, дискредитації її визначного лідера. Невдовзі будуть арештовані його учні і аспіранти, закрито Науково-дослідну кафедру історії України (1930 р.). У 1931 р. Грушевського примусово вислано до Москви під приводом того, що він академік АН СРСР, і встановлено ще жорсткіший нагляд за ним.

До середини 1930-х рр. режиму вдалося перетворити ВУАН в інструмент свого ідеологічного впливу, у філію союзної Академії наук. Паралельно всіляко підтримувалися марксистські структури історичної науки, яким відводилася провідна роль у пропаганді марксизму-ленінізму, творів Й. Сталіна, у боротьбі з українською національною історіографією. У 1931 р. Й.

Сталін особисто втрутився в розвиток історичної науки, опублікувавши в журналі «Пролетарская революция» лист «Про деякі питання історії більшовизму». Він виклав офіційні погляди на історію партії більшовиків, які мали стати аксіомою і не підлягали обговоренню. Це остаточно утверджувало партійний диктат щодо історичної науки і догматизм у ній. У листі було поставлено під сумнів значення історичних джерел, заявлено, що паперові документи не можуть слугувати встановленню історичної істини. Фактично запроваджувалося правило відбору лише тих джерел, які не суперечили сталінській схемі історії більшовизму, обов'язковим був партійно-класовий підхід до джерел і така ж їх інтерпретація. Варто додати, що доступ науковців до роботи в архівах зі середини 1930-х рр. було закрито. Отже, встановлення в СРСР режиму одноособової влади, тотальне нищення національних істориків та їхніх праць, насильне насадження марксизму призвело до втрати історичною наукою свого наукового призначення, перетворення її в ідеологічну прислужницю режиму, в знаряддя сталінізації суспільної свідомості.

Прямо або опосередковано істориків торкнулися гучні судові процеси середини і другої половини 1920-х рр.: «Шахтинська справа», процес над Промпартією, процес Народної революційної соціалістичної партії, Українського національного центру та ін. Відчутного удару українознавство зазнало у 1929-1930 рр., коли розгорнувся процес над учасниками Спілки визволення України. Серед арештованих були академіки ВУАН С. Єфремов та М. Слабченко, а також історики О. Гермайзе, Т. Слабченко, В. Дурдуківський та ін. їм інкримінувалася підготовка збройного повстання з метою повалення радянської влади. *Михайлу Слабченку* (1882-1952) - відомому українському історику державницького напрямку - нагадували, зокрема, його «націоналістичні праці» з історії українського права і державного устрою Запорозької Січі та Гетьманщини («Соціально-правова організація Січі Запорозької» (1926), «Паланкова організація Запорозьких вольностей» (1929) та ін.). За антирадянську діяльність до п'яти років ув'язнення було засуджено

відомого історика та археографа *Осипа Гермайзе* (1892-1958) - вихованця і професора Київського університету, голову Археографічної комісії ВУАН (1924-1929), чільного співробітника кафедри історії України, очолюваної М. Грушевським. Він автор «Нарисів з історії революційного руху на Україні» (1926), готував до друку акти про гайдамаччину та архів Коша Запорозької Січі. У ході судового процесу по справі СВУ не раз фігурувало ім'я М. Грушевського. Це був сигнал про підготовку кримінальної справи на лідера української національної історіографії, якій мало передувати його повне усунення від керівництва історичними установами, компрометація як ученого і громадянина, «розвінчування» історичної концепції і наукової схеми української історії, опрацьованої М. Грушевським. У 1930 р. були ліквідовані всі серійні видання, створені та редаговані М. Грушевським, зокрема «Студії з історії України», журнал «Україна», збірники «За сто літ». Фактично і сам М. Грушевський опинився у засланні в Москві, де в 1931 р. був арештований органами ДПУ і звинувачений у причетності до контрреволюційної організації «Український національний центр». Після звільнення з-під арешту історик, перебуваючи під наглядом спецслужб, продовжував працювати над черговими томами «Історії України-Руси», досліджував українську історіографію ХУІІ-ХУІІІ ст. У листопаді 1934 р. після загадкової хірургічної операції у Кисловодську він помер, згодом його прах перевезли до Києва і поховали на Байковому кладовищі.

До жертв «розстріляного українського відродження» правомірно віднести *Гната Хоткевича* (1877-1938) - визначного українського письменника, композитора, мистецтвознавця, етнографа, історика. Він автор не лише блискучих художніх і музичних творів на історичну тему (драматична тетралогія «Богдан Хмельницький», роман «Берестечко»), але й науково-популярної «Історії України» у трьох частинах. Він один з перших подав розрахункову чисельність населення Києва у ХІІ ст. («до ста тисяч»), показав демократичні традиції зародження Київської Русі, довів, що князь тут не мав абсолютної влади. Включення українських земель до Великого князівства

Литовського історик відніс до часів князя Ольгерда, а не Гедиміна, по-новому оцінив Берестейську унію як успіх українських патріотичних сил і засіб проти денаціоналізації України. Очевидно, такі підходи до української історії, національний патріотизм його художніх творів, а також тривалі поїздки в Прикарпаття, монографія «Кооперація в Галичині», «Альбом історичних портретів» (Б. Хмельницький, І. Мазепа, І. Скоропадський та ін.) - все це викликало лють у тогочасної партократії. У 1930-х рр. вчений зазнав принизливих переслідувань у Харкові, звинувачувався у націоналізмі, був звільнений з роботи, нарешті заарештований і в жовтні 1938 р. розстріляний як «ворог народу», «німецький шпигун».

Боротьба з «буржуазно-націоналістичною історіографією» обернулася на утвердження сталінської псевдомарксистської історіографії. Кожен історик в УСРР був зобов'язаний твердо дотримуватися принципу партійності та історичного матеріалізму, бути ідеологічним бійцем комуністичної партії.

Доба Другої світової війни війни стали драматичним і жорстоким випробуванням для народів світу, катастрофічними своїми наслідками для українського народу зокрема, який опинився в епіцентрі театру воєнних дій і силового суперництва двох тоталітарних режимів. Умови і події війни залишили глибокий слід на розвитку історичної науки, української історичної думки, відбилися на тематиці та ідейній спрямованості досліджень, особистій долі істориків. Серед конкретно-історичних і загально-політичних змін, що позначилися на українській історіографії, особливостях її розвитку в роки війни, можна виокремити такі явища і події. Після підписання радянсько-німецького договору і таємних протоколів до нього (23.08.1939) Гітлер напав на Польщу, а Червона армія за наказом Сталіна 17 вересня 1939 р. розпочала воєнні дії в Західній Україні, що була інкорпорована Польщею ще на початку 1920-х рр. У результаті цих дій тут була насаджена радянська влада, пройшли вибори до Українських народних зборів, які висловилися за включення західних областей України до складу

СРСР та УРСР. У 1940 р. така ж доля спіткала Північну Буковину і Бессарабію. Так звані соціалістичні перетворення, радянізація краю торкнулися історичної науки, українознавчих осередків, системи освіти, зокрема Львівського та Чернівецького університетів, Наукового товариства імені Шевченка, товариств «Просвіта», «Україна». Діяльність останніх була припинена. Майно, бібліотеку «самоліквідованого» НТШ у січні 1940 р. передано установам АН УРСР, які створювалися у Львові, зокрема Відділу Інституту історії України. Радянська влада встановила жорсткий контроль за дослідженнями з історії, поширюючи марксистську схему української історії, вилучаючи і знищуючи праці істориків так званої буржуазно-націоналістичної школи М. Грушевського». Були заборонені не тільки праці М. Грушевського, але й багатьох його учнів, особливо тих, котрі стояли на державницькому напрямі. Йдеться про дослідження С. Томашівського, І. Джиджори, І. Кривецького. До заборонених були віднесені більшість праць одного з найталановитіших учнів М. Грушевського Івана Крип'якевича, зокрема підготовлені під його редакцією підручники з історії України («Велика історія України», «Історія українського війська», «Всесвітня історія» та ін.). Була розгромлена видавнича діяльність «Української преси», що її провадив Іван Тиктор.

У західноукраїнських містах оперативно створювалися радянські наукові установи та навчальні заклади, для роботи в них направлялися спеціалісти з Москви, Ленінграда, Києва, Харкова та ін. Ректором Львівського університету ім. Івана Франка було призначено історика *Михайла Марченка* (1902-1983) - вихованця історичного відділення Інституту червоної професури в Києві, завідуючого відділом Інституту історії України, фахівця з історії ХУП-XIX ст., відомого в майбутньому історіографа. М. Марченко активно прилучився не стільки до радянізації Львівського університету, скільки до його українізації. При цьому він сам під впливом культурного життя, його традицій, спілкування з професорами К. Студинським, Ф. Колесою. В. Щуратом, М. Возняком, І. Крип'якевичем та

ін., ознайомлення з різноманітною українською та польською літературою формувався як національно свідомий український історик. Тут він підготував до захисту докторську дисертацію на тему «Боротьба Росії і Польщі за Україну в перше десятиліття після приєднання України до Росії 1654-1664 рр.», яка була успішно захищена в Київському університеті. У Львові історик підготував монографію «Народні рухи на Україні в другій половині XVII ст.» та розвідку «Розвиток феодально-кріпосницьких відносин на Україні в середині XVII ст.». Очевидно, українськість М. Марченка викликала занепокоєння в партійних структурах і спецслужбах, результатом чого стало його відкликання восени 1940 р. до Києва. В університеті була сформована кафедра марксизму-ленінізму, а кафедру історії України очолив Іван Крип'якевич - добре знаний український історик, фахівець з історії Галицько-Волинського князівства, Хмельниччини, якого влада намагалася «перевиховати» і перетворити в свою опору серед інтелігенції Львова. Він був обраний делегатом Народних зборів, у 1941 р. йому присвоїли звання професора і науковий ступінь доктора історичних наук. І. Крип'якевича було призначено завідувачем відділу Інституту історії України, до складу якого залучалися О. Терлецький, Й. Пеленський, Ф. Срібний, І. Карпинець та ін. Відділ мав досліджувати історію Західної України, історіографію та джерелознавство. У роки Другої світової війни історичні дослідження були помітно згорнуті, але не припинилися. Після включення Західної України і Буковини до складу СРСР та УРСР почалася насильницька радянізація та ідеологізація місцевих осередків історичної науки, паралізовано і заборонено дослідницьку діяльність тих істориків, які не сприймали і не визнавали радянський режим.

Історичні установи УРСР, перебуваючи в евакуації, підготували ряд праць, у яких окремі сторінки історії України висвітлювалися у національно-патріотичному дусі, що викликало негативну реакцію з боку ідеологічних структур ВКП(б)-КП(б)У. Ряд істориків, що залишався на окупованій

гітлерівцями території, був змушений емігрувати на Захід, поповнивши дослідницькі сили української діаспори.

## **Лекція 8. Українська радянська історіографія у повоєнний період.**

1. Історіографія УРСР у 1950-х рр.
2. Вплив шістдесятництва на розвиток історичної думки.
3. Історіографія в роки «застою».
4. Розвиток краєзнавства.

*Рекомендована література:*

1. Калакура Я.С. Українська історіографія. Курс лекцій - К.: Генеза, 2012. - 512 с.
2. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / За ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид-во "Фенікс", 2013. – 566 с.
3. Ясь О. Цивілізаційні дискурси світової та української історіографії : монографія / за наук. ред. О. О. Салати. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. – 288 с.
4. Яремчук В. П. Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник. Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2017. - 288 с.

У повоєнні роки діяльність історичних установ України ще більше ув'язувалася і узгоджувалася з союзним Інститутом історії АН СРСР. У грудні 1947 - лютому 1948 рр. на спільних засіданнях учених обох інститутів у Москві під головуванням Б. Грекова опрацьовувалася єдина методологія і схема курсу історії України, була узгоджена уніфікована періодизація на основі формаційного підходу для історії всіх народів СРСР. Вона лягла в основу двотомника «Історія Української РСР», перший том якого побачив світ у 1953 р. російською та українською мовами<sup>1</sup>. Етногенез російського, українського і білоруського народів автори розглядали як результат політичної, економічної і культурної консолідації східних слов'ян, складання

давньоруської народності, що стала спільною етнічною основою для трьох братніх народів. Так утверджувалася концепція Давньоруської держави як спільної «колиски» трьох слов'янських народів. Перед істориками УРСР ставилося завдання розвивати співробітництво з істориками союзних республік і країнами так званої народної демократії Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Угорщини та ін. У 1949 р. в Інституті історії України були створені нові відділи: історії країн народної демократії, загальної історії і міжнародних відносин. Перед ними ставилося завдання дати марксистське трактування «історії соціалістичних країн»: Польщі, Болгарії, Чехословаччини.

У повоєнні роки помітно активізувалися археологічні дослідження, координацію яких здійснював Інститут археології АН УРСР. Увага його науковців зосереджувалася на вивченні історії первісного та феодального суспільств на території України, на підготовці «Нарисів історії УРСР», робота над якими затягнулася до середини 1960-х рр. У 1947 р. Було започатковано міжвідомчий збірник «Археологія», а з 1949 почала видаватися наукова серія «Археологічні пам'ятки УРСР», у 1950 р. В. Довженок опублікував дослідження «Військова справа в Київській Русі», а у 1953 р. побачила світ праця П. Єфименка «Первобитное общество». Була відновлена також діяльність Українського філіалу Інституту Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна при ЦК ВКП(б). Зусилля його працівників зосереджувалися на перекладі та виданні українською мовою творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна, збірників документів з історії революційного руху та більшовицьких організацій України. При Інституті формувался партійний архів ЦК КП(б)У. На виконання цієї директиви ЦК КП(б)У було увільнено від обов'язків директора Інституту М. Петровського і призначено на цю посаду *Олександра Касименка* (1905-1971) – згодом відомого українського історика, дослідника середньовічної історії України, який за рік до цього захистив кандидатську дисертацію «Панська Польща - плацдарм боротьби Антанти проти Радянської Росії». Його докторська

дисертація (1959) була присвячена російсько-українським взаємовідносинам у 1648-1651 рр., опублікована в 1955 р. як монографія. Крім того, О. Касименко - автор науково-популярної праці «Возз'єднання України з Росією і його історичне значення» (1954). На посаді директора Інституту історії України він перебував 17 років, чимало зробивши як для розвитку Інституту, так і радянської історіографії. При ньому було змінено назву провідної установи історичної науки на Інститут історії (1953), побачила світ багатотомна «Історія міст і сіл Української РСР», за яке він у числі інших істориків був посмертно удостоєний Державної премії СРСР (1976). Провівши «чистку» колективу Інституту, ідеологічну «проробку» деяких його працівників, для роботи в ньому були залучені вузівські історики: А. Введенський, В. Голобуцький, В. Жебокрицький, С. Королівський, П. Лавров та ін. Головні зусилля відділів Інституту зосереджувалися на першочергову підготовку праць з історії соціалістичного будівництва, взаємозв'язків російського, українського та інших народів СРСР, історії робітничого класу, боротьби проти націоналістичних перекручень історії України. Пріоритетним напрямом роботи стало написання «Короткого курсу історії України» як еталону для всіх інших праць і нормативного підручника для системи освіти. Він мав «викрити антинаукову реакційну теорію українських націоналістів про безкласовість і безбуржуазність українського народу в минулому». Протягом року пікерівництвом відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У було підготовлено рукопис короткого курсу, його текст обговорювався на ряді нарад у Москві і Києві із запрошенням науковців з Білорусі й Молдови, передавався на багатократне рецензування. Про хід підготовки рукопису О. Касименко регулярно інформував ЦК КП(б)У, його перших секретарів М. Хрущова (1948), Л. Мельникова (1951). Останній у доповіді на пленумі ЦК у листопаді 1950 р. говорив<sup>25с0268</sup>, що в макеті «Курсу історії Української РСР» виявлені грубі помилки, деякі факти, що відносяться до історії У РСР, подаються у відриві від історії СРСР, автори не врахували «геніальні праці Сталіна з питань мовознавства», зокрема його вказівок про «полтавсько-київ-

ський діалект як основу української національної мови», не показали, що ці області були тісно зв'язані з Росією і російською культурою. Далі лідер КП(б)У заявив, що за підручник «Історія Української РСР» відповідає партійна організація України. Отже, тут все ставилося з ніг на голову: відповідальність за наукову працю брала на себе не науково-дослідна установа, а партійна організація, що було характерним для радянського тоталітаризму.

Оскільки рукопис досягнув розмірів двотомника, перший його том вийшов з друку в рік смерті Сталіна (1953) і одразу «морально застарів». До головних «здобутків» «Курсу історії УРСР» автори і рецензенти відносили: марксистсько-ленінську періодизацію історії України, розкриття класових протиріч всередині українського народу; висвітлення зв'язків українського і російського народів та їх спільної боротьби проти класових ворогів та іноземних загарбників; показ ролі «великих вождів трудящих Леніна і Сталіна, партії більшовиків у революційній боротьбі українського народу» і т. ін. Отже, замість справжнього наукового аналізу українського історичного процесу книга міфологізувала його партійно-класові оцінки та ідеологічні штампи, які мали стати обов'язковим стандартом для всіх інших досліджень.

Хрущовська «відлига» і критика культу особи Сталіна давали шанс до відродження української історіографії. Під хрущовською «відлигою» розуміють деяке потепління суспільно-політичного клімату, яке настало в СРСР та його сателітах, розрядку міжнародної напруженості після сталінських «морозів» із середини 1950-х до початку 1960-х рр. Початок реабілітації жертв сталінських репресій, перегляд окремих ідеологічних догм, часткове розширення прав союзних республік - все це та інше торкнулося статусу, умов і завдань розвитку історичної науки, відкривало шанс для повернення їй дослідницьких функцій. Інтерес і звертання до історії живився новими формами українського руху опору режиму насамперед його русифікаторській політиці. Провідними осередками розвитку історичних знань залишалися Інститути історії та археології АН УРСР, Інститут історії

партії ЦК КП України - філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, історичні факультети і кафедри вузів, насамперед Київського, Харківського, Львівського, Одеського, Чернівецького та Ужгородського університетів. Автори поступово переходили від «лакування» радянської дійсності до її частково критичного пояснення, висвітлення прорахунків, допущених у колективізації сільського господарства, в роки Великої Вітчизняної війни. Поверталися імена реабілітованих діячів М. Скрипника, П. Любченка, В. Чубаря, С. Косіора та ін., письменників В. Еллана (Блакитного), В. Чумака, І. Микитенка, кінорежисера О. Довженка. На короткий час було дозволено згадувати навіть М. Грушевського, але, це була вибіркова реабілітація людей, а не тих ідей, з якими ув'язувалася їх протестна діяльність. Історія УРСР була просякнута «викриттям» ідейних збочень антипартійних угруповань, особливому ostrakizmu піддавалися «українські буржуазні націоналісти». Значна частина істориків УРСР була настільки залякана й закомплексована, що навіть у порівнянні зі своїми російськими колегами виглядала як консерватори. Деяке послаблення партійного диктату сприяло появі ряду праць, які помітно відрізнялися від своїх аналогів першої половини 1950-х рр. Так, Вадим Дядиченко (1909-1973) - відомий історіограф, дослідник суспільно-політичної історії України XVII-XVIII ст., в «Нарисах суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII-XVIII ст.» (1959), суттєво переглянув свої підходи до оцінки Гетьманщини, порівняно з працями середини 1950-х рр., Гетьманщина поставала як автономна частина Російської держави з реальними ознаками державності, з чітко окресленими правами і компетенцією гетьманського уряду.

Новими підходами до дослідження економічної історії українського селянства і робітництва відзначалися праці *Івана Гуржія* (1915-1971) - відомого історика, члена-кореспондента АН УРСР, заступника директора Інституту історії в кінці 1950-1960-х рр., завідувача відділу історіографії та джерелознавства. Його монографії «Зародження робітничого класу України

(кінець XVIII - перша половина XIX ст.» (1958), «Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з кінця XVIII ст. до 1861 р.)» (1962) та інші започаткували в українській історіографії принципово нову періодизацію історії робітничого класу, містили фактичні відомості про джерела його формування та українськість складу. Хоч автору не вдалося уникнути ряду традиційних цитат з арсеналу марксистської фразеології, все ж він дивився на економічну історію України очима українського історика.

У працях М. Марченка «Визвольна війна українського народу 1648-1654» (1953), І. Крип'якевича «Богдан Хмельницький» (1954), В. Голобуцького «Запорізьке козацтво» (1957), О. Апанович «Запорізька Січ у боротьбі проти турецько- татарської агресії 50-70-х рр. XVII ст.» (1960) українське козацтво і його старшинська верства змальовувалися як прогресивна і свідомою силою українського народу, що виступала за його національне і соціальне звільнення, за свою державність. Особливо слід звернути увагу на праці з історії українського козацтва і Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького *Володимира Голобуцького* (1903-1993) - відомого українського історика, завідуючого відділом історії феодалізму Інституту історії. Його кандидатська і докторська дисертації були присвячені козацько-гетьманській добі: дипломатичним зносинам Московського уряду з Б. Хмельницьким та соціальній історії Чорноморського козацтва. Хоч на працях В. Голобуцького «Богдан Хмельницький - великий син українського народу» (1954), «Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734-1775 рр.» (1961), «Дипломатическая история Освободительной войны украинского народа» (1962) та інших серйозно відбилися штампи офіційної ідеології, особливо концепція «старшого брата», вони відіграли важливу роль у формуванні суспільного погляду на самобутність і окремішність козацької історії українського народу. Не випадково його праці не раз піддавалися критиці і цькуванню в періодиці, а прихильники українського відродження та шістдесятники

зверталися до них за моральною підтримкою. До речі, у 1994 р., уже після смерті історика, побачило світ його «Запорізьке козацтво», очищене від ідеологічних спотворень тоталітарних часів.

З хрущовською «відлигою» і новою хвилею українського руху опору ув'язують появу «шістдесятників» - представників тієї генерації творчої молоді, яка розглядала критику культу особи Сталіна як крок на шляху до повного розриву з сталінізмом і демократизації суспільного життя. Є всі підстави стверджувати, що рух шістдесятників справив помітний вплив на розвиток національної історичної думки, оскільки його учасники докопувалися правди, шукали в українській історії відповіді на гострі й болісні тогочасні питання. Особливий інтерес молодь виявляла до «білих» плям нашої історії, до голодомору 1930- х рр., до негативних явищ сталінської доби, поширювала заборонені тоді твори М. Грушевського, П. Куліша, М. Аркаса та ін. Бунт шістдесятників і був зумовлений протестом проти подвійної моралі, неправди і лицемірства. Пробудження інтересу до історії, ріст національної свідомості спонукали ряд істориків відмежуватися від офіційної історіографії. Одним з перших серед них був М. Брайчевський (1924-2001) - визначний український історик, археолог. З 1960 по 1968 р. він працював в Інституті історії, досліджував українське середньовіччя. Публічним викликом насадженню в історичній свідомості лженаукових концепцій стала монографія М. Брайчевського «Коли і як виник Київ». Це науковий синтез відомостей, почерпнутих з писемних і археологічних джерел, який дозволив ученому запропонувати принципово нову схему заснування Києва, передісторія якого бере свій початок з часів палеоліту. На його думку, найдавніші сліди існування поселень на території Києва пов'язані з Кирилівською стоянкою (15-20 тис. років тому). Таким чином, початок історії Києва М. Брайчевський ув'язав з рубежем старої і нової ери, визначаючи йому вік у 2 тис. років. Логічним продовженням монографії з історії Києва стали дослідження М. Брайчевського «Біля джерел слов'янської державності» (1964), «Походження Русі», в яких науково обґрунтував наступність основних ланок

етногенезу процесів слов'ян, консолідації східнослов'янських племен, довів тотожність антів і полян, які склали серцевину формування Київської держави. Київська Русь розглядається не як мононаціональна держава, оскільки в ній жили пращури трьох сучасних східнослов'янських народів: білоруського, українського і російського, а також інші племена. В такий спосіб учений поставив під сумнів існування спільної їх колиски - давньоруської народності. Справжнім викликом радянській історіографії стала праця М. Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції» (1966), яка поширювалася самвидавом, а вперше була надрукована лише в 1972 р. в Канаді. Автор піддав науковій експертизі партійні «Тези до 300-річчя возз'єднання України з Росією. 1654-1954 рр.», критично проаналізував з «марксистських позицій» і переконливо довів повну невідповідність їх положень історичним фактам і джерельним свідченням. Він спростував офіційну версію про «возз'єднання», викрив її фальш і показав, що обіцяний Москвою союз і допомога фактично означали приєднання України до Росії. Возз'єднатися може один народ, а якщо визнавати український і російський народи як окремі, то вони аж ніяк не могли возз'єднатися. Договір з Москвою, - вказував історик, - означав, що Б. Хмельницький визнавав протекторат Московської держави, тобто приєднання до неї. За ці висловлювання М. Брайчевський поплатився роботою: у 1968 р. його було звільнено з посади наукового співробітника Інституту історії начебто «через скорочення штатів».

За таких умов історіографії нав'язувалися поряд з існуючими нові ідеологічні парадигми, в результаті чого вона втрачала наукову основу. Під жорсткий партійний і цензурний контроль була поставлена діяльність Інститутів історії і археології, Інституту історії партії ЦК КПУ, вузівських кафедр історії, редколегій «Українського історичного журналу», наукових збірників. Ще в 1962 р. за рішенням ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР у Москві проходила Всесоюзна нарада щодо поліпшення підготовки науково-педагогічних кадрів з історичних наук. За її рекомендаціями була змінена

структура Інституту історії, злиті відділи історії феодалізму і капіталізму, на базі відділів історії країн народної демократії, загальної історії і міжнародних відносин створювався відділ нової і новітньої історії зарубіжних країн, відділ допоміжних історичних дисциплін було реформовано у відділ історіографії та джерелознавства, а згодом засновані відділ історії міст і сіл УРСР та відділ дружби і співробітництва народів СРСР (1963). Оскільки перед історичною наукою ставилося завдання зміцнити зв'язки з життям, з практикою соціалістичного і комуністичного будівництва, забезпечувати високу ідейність і «ленінську партійність досліджень», було створено два окремих відділи: історії комуністичного та історії соціалістичного будівництва, внаслідок чого основні штатні посади виділялися для дослідження радянської доби. Через рік було «зміцнено» керівництво Інституту.

Замість О. Касименка директором став *Кузьма Дубина* (1906-1967) - дослідник теорії соціалістичної революції, історії Великої Вітчизняної війни, співавтор тритомника «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу» (1967-1969), науково-популярного посібника «Історія Української УРСР» (1967). Невдовзі після його смерті в 1968 р. директором було призначено *Андрія Скабу* (1905-1986), який до цього був секретарем ЦК КПУ з ідеології, на час переходу в Інститут не мав жодної більш-менш солідної самостійної наукової праці, але роком раніше був обраний академіком АН УРСР. Тільки в 1971 р. появилася монографія А. Скаби «Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в Стране Советов, январь 1919 г.». Реорганізації відділів продовжувалися і в наступні роки. Часом нові структурні підрозділи створювалися під конкретних осіб або для виконання особливих завдань. Так, у 1968 р. було організовано під вивіскою відділу зарубіжної історіографії групу по викриттю буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії УРСР і СРСР. Історична наука дедалі більше політизувалася і використовувалася в ідеологічній боротьбі, націлювалася на насадження комуністичної свідомості в суспільстві, його російщення.

Протестом новій хвилі російщення стали лист і праця літературознавця *Івана Дзюби* «Інтернаціоналізм чи русифікація?», надіслані наприкінці 1965 р. керівникам республіки П. Шелесту і В. Щербицькому. У цій праці науково обґрунтовувалася невідповідність русифікаторської політики КПРС марксизму, доводився її відхід від вчення В. Леніна і власних рішень, викривалися підступні і катастрофічні наслідки антиукраїнської політики. Праця І. Дзюби поширювалася шляхом самвидаву, була опублікована за кордоном, у т.ч. англійською мовою, викликала великий політичний резонанс в українській діаспорі. Автора звільнили з роботи, вимагали публічного покаяння. За завданням ідеологічного відділу ЦК КПУ масовим тиражем була видана брошура «Що і як обстоює Іван Дзюба?» під псевдонімом Богдана Стенчука, на яку відгукнувся В'ячеслав Чорновіл самвидавівською брошурою «Що і як обстоює Б. Стенчук?». Під час репресій 1972 р. І. Дзюбу було заарештовано і відправлено за тюремні ґрати. Оборона національних прав, захист української мови, культури, історичної правди стали пріоритетним напрямом дисидентського руху, в якому брав участь і ряд істориків, зокрема М. Брайчевський, О. Апанович, О. Компан, Я. Дашкевич, Я. Дзира, В. Мороз, С. Білокіньтаін. У 1969 р. побачила світ монографія *Олени Апанович* (1919-1999) - визначного українського історика, дослідника українського козацтва та Запорозької Січі, старшого наукового співробітника Інституту історії - «Збройні сили України першої половини XVIII ст.», яка вкрай агресивно була зустрінута українофобами. Тільки втручання П. Шелеста за поданням секретаря ЦК з ідеології академіка Ф. Овчаренка тираж книги вдалося врятувати від знищення, але в період маланчуківських репресій (1972-1978) О. Апанович нагадали про її «націоналістичні збочення» в цій та деяких інших працях («Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50-70-х рр. XVII ст.» (1960), «Відображення суспільно-політичних поглядів українського народу проти соціального і національного гноблення в історичних піснях» (1968)) та ін. її було звільнено з роботи. З 1972 по 1986 р. О. Апанович працювала в Центральній науковій

бібліотеці АН УРСР ім. В. Вернадського, а на її праці було накладено табу. За «скороченням штатів», а фактично «за пропаганду буржуазно-націоналістичних ідей і дружні взаємини з репресованими дисидентами» у 1972 р. після виходу в світ «Літопису Самовидця» (1971) було звільнено з посади наукового співробітника Інституту історії, його упорядника і перекладача Ярослава Дзиру - талановитого джерелознавця, палеографа, дослідника козацьких літописів. Наведені факти засвідчують, що в радянській історіографії, незважаючи на тотальний наступ авторитаризму, паралельно з відкрито апологетичним напрямом, провідники якого ортодоксально вислужувалися перед правлячим режимом, пристосовувалися до його лінії, з конформістською течією, представленою здебільшого істориками національно-комуністичних орієнтацій, окремі історики продовжували професійно розвивати національні традиції української історичної науки, намагалися правдиво висвітлювати історію України, чинили спротив перетворенню історії в служницю режиму. Радянським історикам не дозволялося торкатися таких тем, як голод 1921-1922 рр. (згадувалися лише продовольчі труднощі і всіляко перебільшувалися позитивні наслідки нової економічної політики), голодомор 1932-1933 рр., голод 1946-1947 рр. Замовчувався і потужний український рух опору як у період насадження радянської влади в Україні, так і в наступні періоди, особливо в роки насильницької колективізації сільського господарства, масових репресій і великого терору. Цей рух змальовувався не інакше як куркульський і націоналістичний бандитизм, що підтримувався зарубіжними центрами.

Важливе значення для збагачення знань з регіональної історії України, розвитку краєзнавчих досліджень мало створення «Історії міст і сіл Української РСР» у 26 томах, яка побачила світ у 1967-1974 рр. Видання цієї унікальної праці значною мірою пов'язане з великою науково-організаційною діяльністю тогочасного заступника голови Ради міністрів УРСР Петра Трощака - визначного українського історика-краєзнавця, академіка АН УРСР

(1978), голови правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, головного редактора журналу «Краєзнавство». Будучи головою Головної редколегії багатотомного дослідження, він зумів долучити до його створення окрім професійних істориків Інституту історії і вузів майже 100 тисяч місцевих аматорів-краєзнавців, працівників архівів та музеїв, учителів, зусиллями яких за порівняно короткий час було підготовлено першу в світовій практиці краєзнавчу історію республіки, удостоєну Державної премії СРСР (1976). Поява цього двомовного видання мала важливе значення для зростання історичної свідомості населення, формування місцевого патріотизму, активізації регіональних і краєзнавчих досліджень, збагачення джерельної бази української історіографії.

### **Лекція 9. Історична наука в сучасній Україні.**

1. Основні тенденції сучасної історичної науки в Україні.
2. Інститут історії України НАН України.
3. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського.
4. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України.
5. Регіональні центри досліджень вітчизняної історії.

#### *Рекомендована література:*

1. Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1999-2000: основні тенденції. Історіографічні дослідження в Україні / Гол. ред. В.А.Смолій. - К.: Інститут історії України, 2013. Вип. 23. - С. 377-401.
2. Бондар В. Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики // Історіографічні дослідження в Україні. - 2014. - Вип. 25. - С. 95-99.
3. Касьянов Г.В. Сучасний стан української історіографії: Методологія та інституційні проекти. – К.: Генеза, 2004. - 107 с.

4. Калакура Я. С. Методологія історіографічного дослідження: науково-методичний посібник. – К., 2016. – 319 с.

Політичні зміни на рубежі 80-90-хх рр.. ХХ ст.: «оксамитові революції», повалення тоталітарних режимів у країнах Східної та Центральної Європи, об'єднання Німеччини, ліквідація залізної завіси між Сходом і Заходом, лібералізація внутріполітичного життя заклали нові підстави для долучення істориків УРСР до надбань національної та світової історіографії. У червні 1989 р. українські вчені з УРСР та діаспори неподалік від Неаполя заснували Міжнародну асоціацію українців (МАУ). У тому ж році була відновлена у Львові діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка, головою якого став відомий учений О. Романів. Рух за суверенітет України та відновлення її державної незалежності актуалізував зміни в методологічних та історіософських орієнтирах істориків. Ставали зрозумілими безперспективність і крах радянської схеми історії, яка, по-перше, не була науковою і виконувала чисто ідеологічні функції, і, по-друге, яка повністю скомпроментувала себе перед світом. Кілька тисяч дипломованих радянських істориків стали перед вибором: або триматися за збанкрутілі концепції спільної історії українського і російського народів, радянської державності, а справедливіше, безправності України, або повернутися до національних традицій української історіографії, пов'язаних з іменами В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Дорошенка, В. Липинського, О. Оглоблина, І. Крип'якевича та ін. На жаль, переважна більшість істориків, вихованих в дусі радянського монізму, не мали елементарних знань про історіософські течії національної історіографії. Повернення з спецхранів бібліотек і перевидання праць В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Баталія, О. Єфименко, М. Аркаса, Д. Яворницького, І. Крип'якевича, поява досліджень Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, В. Липинського, О. Оглоблина та ін., приїзд в Україну істориків з української діаспори О. Пріцака, Т. Гунчака, Л. Винара, А. Жуковського, О. Субтельного та ін., їх виступи на наукових конференціях, у студентських аудиторіях - все це

сприяло прилученню колишніх радянських істориків до національно-державницької схеми української історії. Утвердження пріоритету національного в українській історіографії наштовхувалося на шалений спротив шовіністично-проімперських сил, які продовжували продукувати ідеї малоросійства, молодшого брата, підігрівали ностальгію за комуністичним минулим, за Союзом РСР, розглядаючи історію України як частину «спільної» історії.

Першим суттєвим завоюванням патріотичної української громадськості стало схвалення у жовтні 1989 р. «Закону про мови в Українській РСР», який надав українській мові статус державної. Важливе значення для демократизації засобів масової інформації і заснування нових видань мало прийняття закону про свободу друку і заборону цензури. Розширення інформації давало деяку змогу викривати лженауковість марксистської парадигми історії, її матеріалістичного тлумачення, концепції партійно-класового підходу до трактування подій і явищ. Протягом 1988-1991 рр. загострилася полярність поглядів істориків на ключові проблеми української історії, яка знаходила відображення на сторінках періодики, у т. ч. й «Українського історичного журналу». І. Хміль у статті «Петлюра і петлюрівщина» (УІЖ, 1990, № 3) у традиційному для радянської ідеології продовжував таврувати провідників Української революції, інші автори все ще доводили «крах буржуазно-націоналістичної державності в ході утвердження Радянської влади на Україні». Натомість І. Рибалка у статті «Сталінщина і розселяння країни» (УІЖ, 1989, № 10, 11) аналізував трагічні наслідки політики цієї влади для українського народу. С. Кульчицький висвітлював трагедію голоду 1930-х рр. («1933: трагедія голоду» (1989)), а Г. Касьянов підняв завісу над утаємниченими жертвами сталінських репресій у Донбасі в 1928 р. («Під прапором ленінізму», 1989, № 22). На зміни в історіографічній ситуації в Україні глибокий вплив справляли спроби демократизації суспільства, зокрема утворення Народного Руху України (1989), поява нових

політичних партій, заміна політичної монополії КПРС багатопартійністю. Рубіж 1980-1990-х рр. пов'язаний із новим етапом взаємодії суспільної, національної та історичної свідомості. Повернення до історичної правди, особливо до історії української державності, визвольних змагань за її утвердження ставало потужною моральною підтримкою тих сил українського суспільства, які розгорнули рух за державний суверенітет і незалежність України. Водночас цей рух спонукав істориків до зміни історичної парадигми, до руйнування догм радянської історіографії. Проблеми української історії опинилися в епіцентрі ідеологічної і політичної боротьби між національно-визвольними та проімперськими силами. Сміливим викликом партійно-ідеологічній історіографії стала стаття С. Білоконя у «Літературній Україні» (21 липня 1988 р.) про М. Грушевського, на яку накинувся сам перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький у доповіді на пленумі ЦК, звинувативши історика у спробах виправдати націоналістичні позиції М. Грушевського. Тим часом на розвиток історичної думки благотворно вплинули святкування 1000-ліття хрещення Русі, відновлення Української греко-католицької та Української автокефальної православної церков, утворення Київського патріархату Української православної церкви.

Під тиском незаперечних фактів КПУ для збереження своєї влади намагалася «відхреститися» від сталінізму і дала дозвіл на публікацію збірника «Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів» (керівник авторського колективу Р. Пиріг, 1990). У червні 1990 р. ЦК КП України пішов навіть на скасування ряду своїх постанов 1940-х рр., в т. ч. «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР», визнавши, що вона «призвела до істотних суб'єктивістських перекручень у критиці істориків С. Белоусова, К. Гуслистого, М. Петровського, М. Супруненка, Ф. Ястребова та ін.». Перебудовні процеси в Інституті історії АН УРСР значною мірою стримувалися його керівництвом, очолюваним Ю. Кондуфором, якого називали «людиною Щербицького». Посаду директора, яку він обіймав 15

років, залишаючись на ній до 1993 р., поєднував з обов'язками головного редактора «Українського історичного журналу». Оприлюднена в журналі «Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР» (1990, № 10, 12) фактично не міняла старих концептуальних підходів до української історії, що панували в тоталітарні часи, не орієнтувала на повернення до наукової схеми українського історичного процесу, хоча й передбачала публікацію джерел, праць М. Грушевського, Д. Яворницького, М. Драгоманова та ін. До програми не було включено публікацію праць істориків діаспори.

Позитивно позначилося на роботі Інституту призначення в 1990 р. заступником директора відомого історика *Станіслава Кульчицького* - дослідника соціально-економічної і політичної історії України, який був у числі перших серед радянських істориків, котрі виступили з гострою критикою теорії і практики сталінізму. Його праці «Демографічні наслідки голоду 1933 р. на Україні» (1989), «Сталінізм на Україні: 20-30-і рр.» (1991), «Ціна «великого перелому»» давали принципово нову, порівняно з радянською історіографією, оцінку подій 1920-1930-х рр., висвітлювали масові репресії та голодомор. Заслуга С. Кульчицького і в тому, що він взявся за наукове редагування україномовної праці канадського історика українського походження Ореста Субтельного «Україна: Історія», яка була опублікована в 1991 р. У 1991 р. заступником директора з наукової роботи Інституту став теж уже відомий тоді історик нової генерації Валерій Смолій (1950) - фахівець з історії українського середньовіччя і козацько-гетьманської доби, дослідник історії козацтва, вихованець Ф. Шевченка. У 1985 р. він захистив докторську дисертацію «Соціальна свідомість учасників народних рухів на Україні (друга половина ХУІІ-ХУІІІ ст.)», яка своїми підходами не зовсім вписувалася у марксистську схему масових рухів.

У 1992 р. В. Смолія було обрано членом-кореспондентом НАН України, а в 1993 р. - директором Інституту. У 1980-х рр. Він брав участь у створенні другого тому «Історії Української РСР», двох томів «Истории

Києва», «Українська народність: Нариси соціально-економічної і етнополітичної історії» (1990). Принципове значення для утвердження нового розуміння етногенезу українського народу мала праця В. Смолія та О. Гуржія «Як і коли почала формуватися українська нація» (1991). Зміни в керівництві Інституту, повернення йому назви і статусу Інституту історії України (1991), закладали основи для його поступового перетворення в головну інституцію української історіографії. Перебудовувалася діяльність Інституту археології, було створено нові академічні та вузівські осередки історичної науки, зокрема Інститут української археографії (1991) (згодом назва доповнилася: та джерелознавства ім. М. С. Грушевського), (директор - П. Сохань), Інститут суспільних наук був реформований в Інститут українознавства ім. І. П. Крип'якевича (Львів, директор Я. Ісаєвич).

У 1990 р. побачив світ збірник статей «Маршрутами історії» (упорядник Ю. Шаповал, редколегія: Ф. Рудич та ін.). Поряд з аналітичними статтями П. Варгатюка і П. Шморгуна про маловідомі сторінки політичної історії України 1898-1917 рр., І. Кураса та В. Солдатенка про соціально-політичні альтернативи 1917 р., В. Верстюка «Воєнний комунізм» на Україні», С. Кульчицького «НЕП: уроки для сьогодення», М. Панчука про анатомію «націонал-українства», І. Кожукала про голод 1946-1947 рр. були оприлюднені розвідки Ю. Шаповала, Р. Пирога, О. Щусь, Л. Нагорної, І. Гошуляка, Д. Табачника, В. Лозицького та інших про політичних діячів України 1920-1930-х рр., які націлювали на нове бачення радянського періоду історії України. По-перше, доба радянської історії виявилася найбільш спотвореною і міфологізованою в історичній науці та суспільній свідомості. По-друге, правлячій верстві, пов'язаній з комуністичною ідеологією, було вигідно вдатися до дозованої критики конкретних подій, явищ і осіб аби зберегти саму систему чи частково її лібералізувати, зберегти контроль за ситуацією в суспільстві. По-третє, злам стереотипів у поглядах на події 1920-1980-х рр. міг стати вузловою ланкою довгого ланцюга перегляду всіх фальсифікацій української історії з найдавніших часів. По-

четверте, відтворення історичної правди про насадження тоталітарного режиму в Україні, його злочини проти українського народу, трагічні наслідки сталінських експериментів у сфері економіки і культури створювали фундамент для глибинних змін у суспільній свідомості, для її радикалізації, для національного пробудження, повалення чужого режиму і відновлення власної держави. Серед піонерів подолання стереотипів сфальсифікованої радянської історіографії поряд з опозиційними істориками М. Брайчевським, Я. Дашкевичем, С. Білоконем, Я. Дзирою, О. Апанович, Р. Івановою (Іванченко) та іншими було не мало й лояльних до режиму дослідників, зокрема С. Кульчицький, Ю. Шаповал, В. Сергійчук, Я. Ісаєвич та ін. У 1989 р. С. Кульчицький у розвідці «Ціна «великого перелому» на основі власної методики розрахунків чисельності людських жертв у 1932-1933 рр. дійшов висновку, що в результаті демографічних втрат від репресій, голоду, депортацій і природної смертності Україна не дорахувалася щонайменше 3531 тис. чол. Своєрідним проривом для радянської історіографії був і аналітичний висновок С. Кульчицького про штучний характер голоду 1932-1933 рр., мотиви якого мали не тільки економічний, а й політичний характер. Насильницька і форсована колективізація підірвала продуктивні сили сільського господарства, остаточно знищила ринковий механізм, призвела до розселяння українського села. Згодом С. Кульчицький, як і інші історики, переконливо доведе взаємозв'язок голодомору 1930-х рр. з голодом 1921-1922 рр., покаже, що спільною їх ознакою була насильницька політика експропріації більшовицького режиму щодо українських селян.

У 1990 році вийшов збірник «Репресоване краєзнавство (20-30-ті рр.)» (керівник авторського колективу П. Тронько), в якому вперше говорилося про драму українських краєзнавців у контексті розстріляного національного відродження. У 1992 р. побачила світ праця колишнього дисидента В. Мороза, який повернувся з еміграції і приступив до викладацької роботи у Львові, «Україна в ХХст.» (Тернопіль, 1992), з акцентом на історію українського національно-визвольного руху. В. Кондратюк опублікував книгу «Державність

України (1917-1920)» (1992). Повернення до національно-державницької схеми української історії ускладнювалося браком навчальної літератури, догматизмом значної частини учителів і викладачів, які трималися застарілих поглядів і концепцій радянських підручників. Провідну роль у засвоєнні та поширенні національно-державницької концепції історії України відігравали історики Львівського університету (С. Макарчук, К. Кондратюк, О. Красівський Ю. Зайцев), Київського (Л. Мельник, А. Катренко, В. Сергійчук, В. Шевчук, А. Слюсаренко, С. Клапчук, Ю. Горбань), Харківського (В. Кравченко, І. Рибалка), Дніпропетровського (М. Ковальський, Ю. Мицик, Г. Швидько), Чернівецького (Ю. Макар). Концептуальному переосмисленню трагічних подій радянської доби сприяли монографії В. Даниленка, Г. Касьянова та С. Кульчицького «Сталінізм на Україні: 20-30-ті рр.» (1991), В. Даниленка та Г. Касьянова «Сталінізм і українська інтелігенція» (1991), О. Рубльова та Ю. Черченка «Сталінщина в долі західноукраїнської інтелігенції (20-40-і роки XX ст.)» (1992) та ін.

Методологічній переорієнтації пострадянських істориків сприяло видання українською мовою теоретико-методологічних праць західних учених. Маємо на увазі дослідження К. Поппера «Відкрите суспільство та його вороги» (К., 1994), двотомника А. Тойнбі «Дослідження історії» (К., 1995). Саме в цій фундаментальній праці А. Тойнбі, слідом за М. Данилевським, О. Шпенглером, обґрунтував концепцію нелінійного, а поліцентричного розвитку історичного процесу, в основі якого лежить зміна людських цивілізацій. Кожна нова цивілізація збагачує і утверджує нову систему загальнолюдських цінностей та їх пріоритетів.

У листопаді 2001 р. в Києві проходив міжнародний семінар «Інноваційні підходи до вивчення та викладання історії в школі», на якому значна увага приділялася методиці уникнення упереджених, суб'єктивних оцінок на уроках історії, пристрастей, як протистояти спотворенням історичної правди, з якими учні стикаються в телепередачах, кіно, публіцистиці тощо.

Учасники семінару наголошували, що вчитель історії покликаний формувати в учнів уміння самостійно аналізувати і оцінювати різні підходи та інтерпретації не тільки самих подій, але й джерельного матеріалу, виробляти власний погляд, виховувати в них критичне мислення. Одна з особливостей нинішньої історіографічної ситуації в Україні полягає в тому, що в її науково-методологічному та суспільно-інформаційному просторі побутує різна за спрямуванням навчальна та популярна історична література, в т. ч. зарубіжна, зокрема російська, яка містить далеко не адекватні оцінки української і світової історії. Тому пріоритетне завдання професійних істориків всіляко запобігати некритичному сприйняттю знань, стереотипному мисленню та міфологізації історії.

Подоланню негативних явищ у викладанні історії покликана Концепція історичної освіти середньої загальноосвітньої школи, опрацьована в 2001-2002 рр., яка спрямована на особистісно-орієнтовану парадигму історичної культури та поетапно-ступеневий принцип формування історичної свідомості молоді. На поліпшення методологічної підготовки істориків спрямована перебудова роботи історичних факультетів класичних та педагогічних університетів. Мова йде, насамперед, про своєрідну модернізацію змісту підготовки істориків, яка почалася з середини 1990-х рр. їй сприяла Всеукраїнська нарада завідуючих кафедрами соціально-економічних дисциплін вищих навчальних закладів (квітень 1997 р.). Цієї проблеми торкався у виступі на нараді академік В. Смолій, акцентуючи увагу на пошуках нових теоретичних та методологічних підходів до історичної науки, на оновленні змісту і методів навчання.

Говорячи про методологічну переорієнтацію пострадянських істориків, слід мати на увазі, що вона проходить не в ізоляції від трансформації всього українського суспільства від авторитаризму до демократії, від перемін в інших галузях суспільствознавства: філософії, політології, правознавстві, літературознавстві, культурології, соціології та ін. Історики поступово беруть

на озброєння набутки суміжних наук, прислухаються до пропозицій їх представників, до думки громадськості. Важливі питання методології сучасної української історіографії порушив визначний літературознавець *Іван Дзюба*, наголосивши, що Україні доводиться мати справу не лише зі спільними для всього людства проблемами XX і XXI ст., але й з проблемами, успадкованими з XVII, XVIII і XIX ст. Проблемне поле української нації, а значить й української історіографії, має значно складніший рельєф, ніж більшість модерних націй. Насамперед, це проблема *історичної ідентичності України*, усвідомлення єдності українського етносу, народу, нації з часів Київської і козацько-гетьманської доби, яка потребує всебічного дослідження. По-друге, подолання комплексу *малоросійства*, що пов'язана з синдромом меншовартості та провінційності, а також вкрай небезпечного стереотипу «зрадництва» українських еліт.

У руслі методологічної переорієнтації пострадянських істориків і засвоєння ними здобутків західних історичних шкіл, підготовки нових генерацій дослідників пріоритетна роль відводиться історіографії, яка в умовах трансформації радянської історичної науки в національну висувається на передній план теоретико-методологічної праці. Має рацію професор І. Колесник, що на сучасному етапі генези історичної свідомості та науки соціальний статус і функції української історіографії набули нового характеру і змісту. Вона поряд з науковими, пізнавальними, виховними функціями набуває широкого соціокультурного значення, стає засобом формування історичної і національно-державницької свідомості народу, особливо молоді. Аналізуючи дослідницьку лабораторію класиків української історії, їх методологічний інструментарій, історіографія передає кращі набутки сучасним поколінням істориків.

Ось чому праці про видатних істориків, історіографічні розвідки І. Верби, Л. Винара, І. Войцехівської, С. Водотики, С. Гелея, Я. Дашкевича, М. Ковальського, І. Колесник, В. Короткого, А. Коцура, В. Коцура, В. Кравченка, В. Масненка, Ю. Пінчука, П. Радька, О. Рафальського, С.

Стельмаха, О. Удода, В. Ульяновського та інших сприяли актуалізації методологічних аспектів відродження національних традицій української історіографії, прилученню українських істориків до світової науки. У працях з історіографії акцентується увага на документалізації історичних досліджень, послідовному дотриманні принципів наукового історизму та об'єктивності, критичного переосмислення всього попереднього досвіду, уникнення політичної заангажованості та ідеологічної упередженості. У монографії О. Рафальського, наприклад, історіографія національних меншин України у XX ст. розглядається шляхом порівняння дорадянської, радянської та пострадянської історіографій, насамперед, на методологічному рівні, обґрунтовується висновок про те, що тоталітарний режим на кілька десятиріч позбавив істориків свободи творчості, незалежності від влади та ідеології, етнологія була дискредитована як наука, а саме поняття «національні меншини» було вилучено із вжитку. І тільки в 1990-х рр. колишні радянські історики, позбуваючись ідеологічних доктрин, партійно-класового підходу до аналізу суспільних і етнонаціональних процесів, відтворюють історичну правду про драматичну долю українців та етнічних груп. На розвитку української історіографії, її змісті і світоглядній спрямованості праць негативно відбивається деукраїнізованість частини суспільства, національна індиферентність і знекоріненість багатьох істориків, брак у них почуття українського патріотизму. Дають про себе знати десятиріччями нав'язуваний інтернаціоналізм, глорифікація старшого брата, кривава боротьба з так званим українським буржуазним націоналізмом, комплекс меншовартості. Не мало істориків виявилися неспроможними відповісти на виклик сучасності, зосередитись на нових проблемах, застосувати нову методологію до переосмислення минувшини. Очевидним є те, що владні структури недостатньо спираються на здобутки науки, в т. ч. й історичної, не надають належної підтримки, зокрема фінансово-організаційної, її інституціям. Методологічне переозброєння пострадянських істориків, методологічна зрілість нової генерації дослідників, їхнє сповідування національно-

державницької парадигми - важлива умова підвищення соціальної ролі історичної науки, виходу із системної кризи і побудови демократичного, громадянського суспільства.

Координатором сучасної наукової історії України виступає Інститут історії України НАНУ (директор академік В. Смолій) в Києві, творчий потенціал якого представляють такі відомі історики, як В. Верстюк, С. Кульчицький, О. Реєнт, В. Даниленко, С. Віднянський, В. Горбик, М. Котляр, О. Лисенко, Р. Пиріг, Ю. Пінчук, О. Гуржій, О. Рубльов, Г. Касьянов та ін. В Інституті функціонують 13 відділів, які охоплюють дослідження усіх періодів української минувшини: від середньовіччя до новітньої історії і політики, а також проблем всесвітньої історії, міжнародних відносин, української історіографії, спеціальних історичних дисциплін, історичного краєзнавства, регіональної історії. Вчені Інституту історії провели плідну роботу по виданню десятитомної «Енциклопедії історії України», багатотомної «Історією українського народу». З великим інтересом зустріла громадськість томи п'ятитомника «Історія української культури», книги із серії «Реабілітовані історією» та інші праці.

Сучасний етап розвитку української історіографії та створення наукової історії України характеризується дослідженням на монографічному або узагальнюючому рівнях усіх періодів українського етногенезу та державотворення, опрацюванням вузьких місць, недостатньо вивчених проблем, залученням нових або нового прочитання існуючих джерел. Відрадно, що серед авторів цих праць чимало нових імен, молодих істориків, у т. ч. з регіонів України, зокрема В. Баран, О. Гуржій, В. Ричка, О. Юркова, В. Горобець, В. Литвин, В. Щербак та ін. У 2000 р. побачила світ колективна монографія підсумкового характеру «Етнічна історія давньої України» (керів. автор, колект. П. Толочко). Це своєрідне продовження концептуальних підходів, викладених у тритомнику «Давня історія України». Автори, у числі яких знані археологи Д. Козак, О. Моця, В. Мурзінс, В. Отрощенко та С.

Сегеда, показали що вже в епоху пізнього палеоліту в межах України склалося декілька культурних зон, де й зароджувалися найдавніші етнічні спільноти. Етногенетичний процес був розірваний інтенсивними міграціями в епоху мезоліту і відновився в енеолітичну добу, коли формується понад десять регіональних етнокультурних спільностей. Етнічні процеси ще більше активізуються в добу бронзи, коли на арену виходять індоарії, а з індоєвропейської етномовної сім'ї виділяється праслов'янський етнічний масив, який на теренах України заявив про себе на початку нової ери. Автори дійшли висновку, що етногенез на теренах України не переривався, що український родовід - це генетично успадкований від найдавніших часів етноантропологічний тип спільноти, що зароджувався і розвивався на загальних тенденціях етногенезу всіх корінних народів світу.

Вузлові проблеми давньої історії України, етногенезу українців плідно досліджує *Леонід Залізняк* — відомий український археолог, історик, автор багатьох праць, зокрема «Нарису стародавньої історії України» (1994), який суттєво відрізнявся від інших публікацій з цієї проблематики, насамперед нестандартним висвітленням безперервності етнонаціотворення на українських землях. За своєю спрямованістю дослідження Л. Залізняка ближчі до поглядів М. Брайчевського і на історію слов'ян, Києва, етногенез українців, викладених у монографії «Походження Русі», яка увійшла до «Вибраних творів Михайла Брайчевського» (1999).

Новітня українська історіографія представлена рядом праць, які утверджують наукове осмислення процесу заснування Київської держави як наслідку багатофакторного та органічного розвитку тих слов'янських племен, які склали ядро українського етносу і згуртувалися навколо Києва. Цю думку чітко проводять Р. Іванченко («Київська Русь: початки Української держави» (1995)), О. Моця та В. Ричка («Київська Русь: від язичництва до християнства» (1996)). Підсумковий характер носять монографії П. Толочка «Київська Русь» (1996) та «Від Київської Русі до України» (1998). Відома ав-

торська концепція зазнала в них певної еволюції в бік повнішого визнання пріоритетної ролі Київської Русі в етногенезі українців.

Спробу переглянути догматичні концепції так званої феодальної роздробленості Київської Русі і розвитку української державності в період XII-XIV ст. зробив луганський історик Володимир Бодрухин. На конкретно-історичному і джерельному матеріалі автор доводить, що з розпадом Київської Русі українська державність не зникає, а набуває нових форм не тільки у Галицько-Волинській державі, а й в інших удільних князівствах, зокрема, Київському та Чернігівському. Історик простежує особливості української державності за татаро-монгольських часів і в литовську добу, коли вона набула характеру територіальної влади (до реформи Вітовта). Серед пріоритетних напрямів досліджень українських істориків 90-х рр. XX ст. - початку XXI ст. чільне місце посіла козацько-гетьманська тематика як центральне явище в історії України впродовж XVI-XVIII ст. їй присвятили ряд праць О. Апанович («Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі» (1993), «Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність» (1994)), Ю. Мицик («Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVIII століття» (1996)), В. Брехуненко, С. Плохій, В. Сергійчук, І. Стороженко, Г. Швидько, В. Щербак та ін. Концептуальне значення мала монографія В. Смолія та В. Степанкова «Богдан Хмельницький» (1995, друге видання), інші їхні публікації, в яких події середини XVII ст. інтерпретуються як українська національна революція.

Варто також наголосити, що проблема формування української державницької ідеї стала предметом самостійного дослідження в їхній монографії 1997 р., домінуюче місце в якій відведено козацько-гетьманській добі та Визвольній війні українського народу. Винятково важливі проблеми української козацької державності дослідив Олександр Гуржій у монографії «Українська козацька держава в другій половині XVIII ст.: кордони, населення, право» (1996), акцентувавши увагу на організації державного

життя і системи влади. Співзвучними цій проблематиці ґрунтовні дослідження представника молодшої генерації істориків козащини В. Горобця («Примерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I» (1998) та «Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665» (2001)). Подальшому розвитку досліджень історії козацької України покликаний служити Науково-дослідний інститут козацтва, сформований на громадських засадах під егідою Інституту історії України НАН України, а також Науково-дослідний інститут козацтва при Запорізькому державному університеті, очолюваний Федором Турченком. Його стараннями в 2002 р. побачила світ «Мала енциклопедія українського козацтва», що включає близько 1400 статей про виникнення козацтва, устрій Запорозької Січі, військове мистецтво козаків, їхню роль в українській історії, в міжнародних відносинах. У виданні представлені біографічні статті про козацьких ватажків, українських і зарубіжних дослідників козацтва.

Помітний інтерес наукових кіл викликала колективна монографія «Нариси з історії українського національного руху» (1994), підготовлена в Інституті історії України з участю ряду вузівських науковців. Акцент було зроблено на розвиток української національної свідомості, на становлення символіки національного руху, на національно-культурне відродження, виникнення «Просвіти», політизацію ідеї самовизначення тощо. Логічним продовженням цієї праці стала монографія «Українське питання в Російській імперії (кінець XIX — початок XX ст.)» (1999). Цю тему досліджували А. Катренко, М. Щербак та ін. У посібниках С. Єсельчика «Пробудження нації. До концепції історії української нації XIX-XX століття» (Мельбурн, 1994), Я. Грицака «Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття» (1996) на широкому конкретно-історичному матеріалі XVIII-XX ст. системно відстежується націотворчий процес, особливості розвитку сучасної української нації. Вони розглядають національний рух українців з кінця XVIII ст. і впродовж XIX ст. як тяглість

козацьких визвольних традицій, аналізують мобілізаційні здатності українського руху в період Першої світової війни і революції 1917-1920 рр., окреслюють причини її поразки, а водночас і фактори перемоги більшовиків. Посилаючись на І. Лисяка-Рудницького, Я. Грицак підкреслює, що українська революція не зазнала поразки, а не досягла своєї остаточної мети, однак вона внутрішньо переродила суспільство, створила Україну як модерну політичну націю.

Період 90-х рр. XX ст. — початок XXI ст. — це доба трансформації українського суспільства, в т. ч. української історіографії від умов авторитарного режиму до демократії, відмови від рудиментів ідеології тоталітаризму і осягнення національних та загальнолюдських цінностей. Визначальними тенденціями розвитку української історичної науки стали методологічна переорієнтація пострадянських істориків, засвоєння досвіду національної і зарубіжної історіографії, об'єднання зусиль учених материкової України та діаспори навколо вироблення нової концепції і створення справді наукової історії українського народу. Вихід у світ «Історії України: Нове бачення», п'ятнадцятитомника «Україна крізь віки», тритомника «Давня історія України», перших томів «Енциклопедії сучасної України», «Історії української культури», «Політичної історії України. XX століття», ряду ґрунтовних монографій з різних проблем і періодів української історії засвідчують, що відбувається поворот пострадянських істориків до національно-державницької історіософії, до наукового осмислення етногенезу українського народу, його державотворчих зусиль у контексті європейської і світової науки.

Стримуючим чинником методологічного переозброєння частини істориків виступають системна криза, в якій опинилася Україна, повільність, непослідовність і затягування реформ, відсутність політичної стабільності і середнього класу, слабкість нової генерації істориків, що мають стимулювати трансформацію суспільства від авторитаризму до демократії, інтеграцію української історіографії у європейський і світовий історіографічний простір.

Корінна ознака сучасного етапу розвитку української історичної науки — це тенденція до відновлення соборності, органічної цілісності національної історичної думки, сформованої за тисячолітню історію.

Дванадцять років тому український історик С. Білокінь поставив на сторінках «Літературної України» риторичне запитання: «Чи маємо ми історичну науку?» і одночасно відповідав: «її нема». За радянських часів тяглість її розвитку було перервано, цілу генерацію фахівців винищено, офіційна радянська історіографія деформувала і спотворювала масову суспільну свідомість. І ось тепер є всі підстави стверджувати: українська історична наука відроджується, саморозвивається, вона відтворює історичну правду, очищає суспільство від міфів та фальсифікацій, сприяє зміцненню української ідентичності, розбудові незалежної і демократичної України. На зміну розколу українських істориків за географічно-регіональними, релігійними, методологічними відмінностями, ідеологічній конфронтації та протистоянню, відчуженості і ворожнечі, що тривали протягом багатьох десятиріч і навітстоліть, наступив період «збирання каміння», консолідації їх зусиль. Стрижнем соборності українських істориків стає усвідомлення ними незалежності України, їх самоідентифікація з українською ідеєю, об'єднання творчого потенціалу для створення наукової історії України, вироблення українського бачення світового історичного процесу.

## **МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ (для дистанційної форми навчання).**

Лекція – це систематичне, цілісне, аргументоване, усне викладення навчального матеріалу.

Провідна роль під час лекції належить викладачу. Найголовнішим завданням лекції є викладення основ історії, ознайомлення з новітніми досягненнями історичної науки, озброєння здобувачів освіти методологією предмета та самостійної роботи над ним. Адже викладач змушує студентів активно думати, брати участь у процесі вирішення поставленої конкретної проблемної ситуації, самостійно відкривати для себе наукові проблеми. Здобувач освіти має оволодіти методикою самостійної роботи під час лекційного заняття та відпрацювання лекції. Насамперед у студентів денної і заочної форм навчання необхідно сформувати вміння не лише слухати, а й сприймати, усвідомлювати зміст лекції; систематизувати і групувати одержані знання в конспектах; уміти творчо осмислювати матеріал лекції у процесі самостійної роботи та ін.

Лекцію необхідно не лише уважно слухати й ретельно засвоїти, а й обов'язково записувати, конспектувати. Сутність конспектування полягає в процесі розумового засвоєння та стислому викладенні прослуханого чи прочитаного. Під час конспектування лекції студент має чітко зрозуміти тему і план викладу матеріалу, вміти відрізнити істотне від другорядного, усвідомити зв'язок між окремими положеннями, засвоїти закономірності, гіпотези, оцінки та висновки. Для цього необхідно конспектувати лише головні ідеї, концептуальні положення та висновки, а також їх докази, аргументи. Загалом запис лекції має бути максимально стислим, але конкретним і точним за змістом.

Структура лекції складається з трьох частин: вступу, основного змісту та висновків. У вступі викладач визначає предмет лекції, формулює її актуальність, мету, головну ідею, вказує джерела і літературу, рекомендації

щодо подальшого самостійного вивчення теми. У другій частині лекції висвітлюються головні питання її змісту. З кожного питання формулюються короткі висновки, робляться узагальнення, які завершують певну частину змісту лекції й підводять її до наступного розділу. Записи мають складатися не тільки з теоретичних положень і висновків, а й супроводжуватися необхідними фактами, що підтверджують ці положення. У висновках підбивається логічний підсумок розкритої теми, формулюються загальні положення, рекомендації.

Записи мають бути зручними для їх подальшого використання та економними за технікою виконання. Зошит для запису має містити великі поля, куди вносяться доповнення, власні думки при подальшій самостійній роботі з історичними джерелами та літературою. Важливим є вмінням виділяти окремі положення, висновки, їх докази та обґрунтування, для чого використовують поля, колонки, умовні знаки, підкреслення окремих положень, термінів, важливих дат, фактів тощо. З метою прискорення темпу конспектування лекції застосовуються скорочення окремих слів. Зокрема, використовують аббревіатури, загальноприйняті скорочення («іст.», «напр.», «н. е.», «с/г», «соц.-ек.», «політ.»).

Конспект лекції бажано опрацювати того ж дня, коли вона прослухана. Особливу увагу слід приділяти термінологічно-понятійному апарату.

Орієнтовна методика відпрацювання теми лекційного заняття:

1. вивчити програму навчальної дисципліни та робочу навчальну програму;
2. визначити місце теми цієї лекції в структурі навчальної дисципліни за тематичним планом;
3. з'ясувати всі питання, які необхідно опрацювати;
4. вивчити навчальний матеріал, який є в конспекті, уточнити обсяг відсутнього матеріалу на основі контрольних питань, завдань для контрольної роботи і питань, винесених на іспит (див. програму навчальної дисципліни та робочу навчальну програму);

5. визначити літературу, в якій є необхідний навчальний матеріал, та послідовність його засвоєння;
6. кожен навчальний матеріал опрацювати в такий спосіб:
  - прочитати його в динаміці, щоб зрозуміти загальну сутність;
  - повторно прочитати навчальний матеріал, осмислюючи кожне слово і речення;
  - за третім разом виокремити основні поняття, сутність явищ і процесів, їх структуру і зміст, а також зв'язки між ними;
7. записати все це в конспект чи оформити доповіддю;
8. установити зв'язок із попереднім вже опрацьованим навчальним матеріалом;
9. захистити матеріал, самотійно відповівши на питання викладача з цієї теми.

## ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

### (методичні рекомендації для дистанційної форми навчання).

Однією із найбільш результативних, дієвих форм засвоєння складних або дискусійних тем курсу є **семінарські заняття**. Семінари сприяють закріпленню матеріалу лекційного курсу, вчать здобувачів вищої освіти самостійно працювати і творчо мислити, робити висновки і давати оцінки явищам і подіям, сприяють формування системного підходу щодо розуміння історичних процесів, заохочують студентів вчитися правильно формулювати та висловлювати свої думки під час обговорення тем.

Головна **мета** семінарських занять – поглибити і систематизувати вивчення найбільш важливих, складних і актуальних тем курсу з історії України.

У закладах вищої освіти використовуються різні **типи семінарських занять**. Передусім слід підкреслити важливість проведення вступних семінарських занять, тобто на початку вивчення всього курсу.

□ **Семінар – розгорнута бесіда.** Характерна особливість – чітко сформульовані, тісно пов'язані між собою питання певної теми, які формулюються як пізнавальне завдання і на які студенти мають давати відповіді в результаті самостійного вивчення програмного матеріалу. Структурно семінар-бесіда має обов'язкові складові, які викладач прагне раціонально використати в процесі роботи:

1. Вступне слово викладача, під час якого він визначає місце питань, що виносяться на обговорення, їх зв'язок з питаннями, що вивчалися раніше, ставить конкретне завдання цього семінарського заняття.
2. Основна частина семінару – це бесіда з питань, що виносяться на заняття. Викладач ставить запитання до всієї групи, але вибирає серед бажаючих того, хто буде відповідати першим. Надалі до обговорення питань залучаються

інші студенти, які доповнюють чи виправляють своїх попередників. Так семінарське заняття переростає в розгорнуту бесіду з групою.

3. Заключне слово викладача до окремого питання потрібне, якщо проблема не з'ясована повністю чи розкрита неправильно. За цих умов викладач зобов'язаний доповнити чи уточнити питання. Обов'язковим є заключне слово після розгляду всієї теми. Викладач оцінює рівень підготовки студентів до заняття, виставляє відповідні бали, підбиває підсумки та робить узагальнення з теми, дає завдання на наступне заняття.

□ **Семінар доповідей і повідомлень.** Під час семінару доповідачі послідовно й логічно викладають свої думки, аргументуючи їх конкретними фактами. Інші студенти уважно слухають виступаючого, зазначають слабкі та сильні сторони його доповіді з метою доповнити, виправити колегу чи вступити з ним у полеміку.

Структурно семінар доповідей і повідомлень складається з таких елементів: вступне слово керівника семінару, доповіді студентів з окремих питань, обговорення та оцінювання кожного виступу; підбиття підсумків заняття викладачем.

□ **Семінар-диспут.** Семінари дискусійного характеру сприяють виробленню в студентів уміння обговорювати проблеми і знаходити шляхи їх вирішення, висловлювати й аргументувати свої погляди, слухати один одного, виступати в ролі критиків.

Ефективність проведення дискусії досягається за умови дотримання такої схеми семінарського заняття: проблема (завдання), яка потребує вирішення; гіпотеза, створюється ситуація, за якої учасники семінару повинні самостійно з'ясувати проблему; науковий пошук, вирішення проблеми шляхом зіставлення різних думок, їх аргументації та доказу на основі раніше набутих знань.

Отже, особливості проведення будь-якого виду семінарського заняття свідчать, що воно передбачає вироблення студентом на основі вивченого матеріалу власного погляду на конкретну проблему, формування самостійного та оригінального мислення. Кожен студент повинен усвідомити, що семінар проводиться не лише заради перевірки й оцінювання успішності його знань.

*При підготовці до семінарського заняття радимо дотримуватися наступних порад:*

1. Докладно ознайомтеся з темою і планом заняття, кожним із винесених на розгляд питань.
2. Знайдіть рекомендовані джерела та літературу, насамперед обов'язкову.
3. Прочитайте документальні джерела (мемуаристику) й основну літературу до кожного з питань семінару, намагаючись осмислити прочитане.
4. Законспектуйте необхідний матеріал, випишіть цитати.
5. Те саме зробіть із додатковою літературою, маючи на меті з'ясувати окремі деталі того чи іншого питання.
6. Складіть план і текст свого виступу на семінарському занятті з кожного питання.

**Підготовка доповіді.** Доповідь, яку планується виголосити на семінарі, має відповідати таким вимогам:

- 1) методологічно правильно і повно розкрити зміст вибраного питання;
- 2) показати самостійну роботу над історичними джерелами та літературою;
- 3) продемонструвати вміння планувати чітко все те, що вивчається, й зрозуміло формулювати головні питання доповіді.

Слід розрахувати, щоб час доповіді не перевищував 10 хв.

**Основою** для підготовки семінарських занять є **першоджерела** – праці українських істориків. Саме вони дають можливість засвоїти зміст найважливіших віх історії вітчизняної історичної науки. Лише засвоївши джерела, можна ґрунтовно підготуватися до відповідей на основі питання семінару. Готуючись до семінарського заняття, насамперед, слід :

1. Прочитати конспект відповідної лекції та опрацювати рекомендований джерельний матеріал з історії української історіографії.
2. Доцільно використовувати публікації сучасних наукових періодичних видань історичного характеру.

В ході семінарського заняття, під керівництвом викладача, аналізуються різні варіанти поставлених питань, вирішуються спільні проблеми, виправляються помилки допущені у відповідях на виступах.

Семінар – це активне, творче заняття, де здобувачі вищої освіти вчаться формулювати і обґрунтовувати вирішення питань, чітко аргументувати свої відповіді даними із першоджерел і літератури, вчаться захищати і відстоювати свою думку у професійній дискусії.

### **Тема 1. Вступ до курсу «Історіографія історії України»**

1.Методи історіографічного аналізу.

2. Понятійний апарат історіографії:

*А) Історіографічний процес.*

*Б) Історіографічна ситуація.*

*В) Історіографічне джерело.*

*Г) Історіографічний факт.*

*Д) Наукова школа в історіографії.*

3.Типи історико-наукових досліджень

*Рекомендована література:*

1. Бойченко І.В. Філософія історії: Підручник для студентів ВНЗ. — К., 2000.
2. Брайчевський М. Вступ до історичної науки. — К., 1995.
3. Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності. — Львів, 1999.
4. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. — К., 2004.
- 7.Касьянов Г.В. Сучасний стан української історіографії: Методологія та інституційні проекти. — К.: Генеза, 2004. - 107 с.

8. Колесник І.І Українська історіографія XVIII - початку XX ст. — К.: Генеза, 2000. — 256 с.
9. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / За ред. В. Смоля. — К.: Вид-во "Фенікс", 2013. — 566 с.
7. Коцур В.Н., Коцур А.П. Історіографія історії України. — Чернівці, 1999.

## **Тема 2. Історична думка в Україні до 18 ст.**

### **План.**

1. Періодизація української історіографії.
2. Витоки та зародження давньоукраїнської історичної думки.
3. Історична думка в добу Великого князівства Литовського.
4. Козацькі літописи 18 ст.

### *Список рекомендованої літератури:*

1. Величко С. Літопис. — К., 1991. — Т. 1–2.
2. Залізняк Л. Л. М.Ю. Брайчевський і походження слов'янських народів // Михайло Брайчевський. Вчений і особистість. - К., 2002. - С.67-83.
3. Залізняк Л.Л. Давньоруська народність: нова версія старого міфу // Етнічна історія народів Європи. — К., 2001.- Вип. 9. - С. 12-21.
4. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. — К., 1993.
5. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. — К., 2004.
6. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII — початок XX століття). — К., 2000.
7. Коцур В.Н., Коцур А.П. Історіографія історії України. — Чернівці, 1999.

## **Тема 3. Антикварний напрям української історіографії.**

1. Українська історіографія в контексті просвітництва та раціоналізму.
2. Початок антикварної і археографічної діяльності..

3. Праці М. Маркевича.

4. «Критична історія» у дослідженнях О. Рігельмана.

*Рекомендована література:*

1. Брайчевський М. Вступ до історичної науки. - К.: Видавничий дім "KM Academia", 1995. - 168 с.

2. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. — К., 2004.

3. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII — початок XX століття). — К., 2000.

4. Коцур В.Н., Коцур А.П. Історіографія історії України. — Чернівці, 1999.

#### **Тема 4. Романтична течія (I пол. XIX ст.).**

1. Д. Бантиш-Каменський та його внесок в українську історіографію.

2. Наукові погляди М. Максимовича.

3. Південь України у дослідженнях І. Срезневського.

4. Археографічні комісії.

5. Історичні наукові товариства.

*Рекомендована література:*

1. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. — К., 2004.

3. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII — початок XX століття). — К., 2000.

4. Коцур В.Н., Коцур А.П. Історіографія історії України. — Чернівці, 1999.

5. Воронов В.І. Внесок О.М. Лазаревського у діяльність Історичного товариства Нестора-літописця. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. 2001. — вип. 2.

6. Колесник М. Становлення та головні напрямки діяльності Ніжинського історико-філологічного товариства при інституті князя Безбородька (1894–1919 рр.) // Сіверянський літопис.— 2001. — № 2.

7. Козак С. Михайло Максимович основоположник романтизму в Україні // Слово і час. — 2004. — № 9. — С. 3-9.

8.Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. — Одеса, 2002.

### **Тема 5. Народницький напрям в історіографії (II пол. XIX).**

1.Київська історична школа докуметалістики В. Антоновича.

2.Наукова спадщина М. Костомарова,

3.Козакознавство в дослідженнях Д. Яворницького.

4. Наукові погляди О. Єфіменко.

5.Львівська школа М. Грушевського.

*Список рекомендованої літератури:*

1.Антонович В. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К., 1995.

2.Гончар О. Микола Костомаров: постать історика та тлі епохи. - Київ, 2017.

3.Гончар О. Творча спадщина Миколи Костомарова в сучасній українській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. - 2014. - Вип. 25.

4.Дорохіна Т. Костомаровознавство у долі видатного історика, історіографа Ю. А. Пінчука // Історіографічні дослідження в Україні. - 2018. - Вип. 28.

5.Кіян О.І. Генезис категорії Київська історична школа в історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. — Вип. 9. — К., 1999. — С. 154–165.

6.Кіян О.І. М. Д. Іванішев як історик й організатор історичної науки // Український історичний журнал. 2002. — № 2. — С. 84–99.

7.Кіян О.І. До біографії Михайла Грушевського: творчі контакти з Володимиром Антоновичем в Київському університеті 1887–1894 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. — Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. — Вип. 2. — С. 80–85.

8. Пінчук Ю. Київський період творчості М. І. Костомарова: до проблеми самосвідомості історика // Ейдос. Інститут історії України, 2006. - №2.

### **Тема 6. Державницький напрям.**

1.Українознавчі осередки історичної науки в діаспорі.

2.Наукові погляди В. Липинського та Д. Дорошенка.

3. Наукова спадщина С. Томашківського
4. Внесок М. Кордуби у розвиток історичної науки.

*Рекомендована література:*

1. Данюк І. Народницькі та державницькі аспекти історичної концепції Михайла Грушевського в ракурсі історіографічних дискусій // Вісник Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка. Українознавство. — 2001. — Вип. 5. — С. 59-63.
2. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. — К., 2004.
3. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII — початок XX століття). — К., 2000.
4. Коцур В.Н., Коцур А.П. Історіографія історії України. — Чернівці, 1999.
5. Тельвак В. Методологічні основи історичних поглядів М.С. Грушевського (кінець XIX — початок XX ст.) // Київська старовина. — 2002. — № 2. — С. 3-28.

## **Тема 7. Становлення української радянської історіографії.**

1. Перетворення історичної науки в ідеологічне знаряддя радянського режиму.
2. Київська школа М. Грушевського.
3. Наукова спадщина М. Яворського
4. Наукові погляди М. Слабченка.

*Список рекомендованої літератури:*

1. Водотика С.Г. «Соціальне замовлення» історичній науці УСРР (1920-1930-і рр.). // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. — К., 2001. — Вип. 4. — С. 192-208.
2. Курас І.Ф., Водотика С.Г. Академік М.Є. Слабченко // Український історичний журнал. — 1993. — № 11-12. — С. 92-108.
3. Рубльов О.С. Михайло Грушевський перший рік у Радянській Україні // Український історичний журнал — 1996. — № 5,6.
4. Санцевич А.В. Погляди М.І. Яворського на історію України // Український історичний журнал. — 1993. — № 10. — С. 29-40.
5. Стельмах С.П. В пошуках утраченої правди: теоретичні дискусії в сучасній українській історіографії // Вісник Київського національного університету. Серія. Історія. — 2002. — Вип. 63-64. — С. 12-14.

## **Тема 8. Українська радянська історіографія у повоєнний період.**

1. Історіографія УРСР у 1950-х рр.
2. Вплив шістдесятництва на розвиток історичної думки.
3. Історіографія в роки «застою».
4. Розвиток краєзнавства.

*Рекомендована література:*

1. Калакура Я.С. Українська історіографія. Курс лекцій - К.: Генеза, 2012. - 512 с.
2. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / За ред. В. Смоля. НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид-во "Фенікс", 2013. – 566 с.
3. Ясь О. Цивілізаційні дискурси світової та української історіографії : монографія / за наук. ред. О. О. Салати. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. – 288 с.
4. Яремчук В. П. Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник. Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2017. - 288 с.

## **Тема 9. Історична наука в сучасній Україні.**

1. Основні тенденції сучасної історичної науки в Україні.
2. Інститут історії України НАН України.
3. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського.
4. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України.
5. Регіональні центри досліджень вітчизняної історії.

*Рекомендована література:*

- 1.Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1999-2000: основні тенденції. Історіографічні дослідження в Україні / Гол. ред. В.А.Смолій. - К.: Інститут історії України, 2013. Вип. 23. - С. 377-401.
- 2.Бондар В. Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики // Історіографічні дослідження в Україні. - 2014. - Вип. 25. - С. 95-99.
- 3.Касьянов Г.В. Сучасний стан української історіографії: Методологія та інституційні проекти. – К.: Генеза, 2004. - 107 с.
4. Калакура Я. С. Методологія історіографічного дослідження: науково-методичний посібник. – К., 2016. – 319 с.

## МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

(для дистанційної форми навчання).

### МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ НАПИСАННЯ РЕФЕРАТИВНИХ РОБІТ

Обов'язковим компонентом вивчення дисципліни є підготовка рефератів з найбільш актуальних та складних тем курсу.

Реферат не є дослівним переказом тексту підручника або історичного джерела, а являє собою одну з форм наукового дослідження на певну тему, творчо перероблену на основі знайомства зі станом сучасних наукових досліджень або виклад основних положень певних видань чи їх частин.

Реферат має бути виконано самостійно. Мета написання реферату полягає у набутті здобувачем освіти знань з історії історичної науки в Україні крізь призму вивчення джерел та наукової літератури, вміння та навичок працювати з науковою літературою самостійно аналізувати та узагальнювати матеріал, робити і формулювати власні висновки та пропозиції.

За допомогою рефератів здобувач освіти глибше вивчає найбільш складні проблеми навчальної дисципліни, вчиться правильно оформлювати роботу та докладати результати своєї праці.

Підготовка реферату включає в себе наступні етапи:

- 1) вибір теми;
- 2) підбір і вивчення спеціальної літератури;
- 3) складання плану реферату;
- 4) викладення змісту теми;
- 5) оформлення реферату;
- 6) усний виклад реферату.

**1. Вибір теми.** Здобувач освіти повинен обирати тему, яка найбільш відповідає його особистим інтересам. При обиранні теми необхідно

враховувати її забезпеченість науковими джерелами і методичною літературою. Остаточно вибір теми фіксується викладачем. Довільна зміна теми студентом не дозволяється.

**2. Підбір літератури і джерел.** Після обрання теми необхідно приступити до роботи над джерелами і літературою. Визначення кола необхідних для реферату джерел та літератури треба починати із складання списку опублікованих матеріалів. Для цього використовуються спеціальні електронні бібліографічні покажчики, які можна знайти у бібліографічних каталогах бібліотек.

Для написання реферату студент повинен використати спеціальну літературу, яка стосується його теми. Через обмеженість обсягу реферату залучити всю літературу по темі, яка існує, неможливо, та й не потрібно. Але необхідно ознайомитися як можливо із найбільш широким колом літератури до теми, проаналізувати її та відібрати найбільш важливі, на думку автора, праці.

*Спеціальна література представлена такими видами:*

- Наукова література.
- Спогади, щоденники, листування.
- Довідкова література (словники, енциклопедії, довідники тощо).

У першу чергу варто звернутись до новітніх видань, які містять оцінку того, що зроблено на цей час по даній проблемі. Разом з тим, ознайомлення з оцінками та поглядами спеціалістів ні в якому разі не виключає самостійного підходу до аналізу змісту і висновків щодо використаних праць.

**2. Складання плану. Характеристика роботи.**

Реферат повинен включати такі структурні елементи:

- ☐ Титульна сторінка

- ☐ Зміст
- ☐ Вступ
- ☐ Основний текст
- ☐ Висновки
- ☐ Додатки (в разі потреби)
- ☐ Список джерел та літератури.

Значною мірою успіх реферату залежить від добре складеного та до кінця продуманого плану. Під час роботи над темою поступово виявляються окремі частини плану, а, коли студент відібрав увесь матеріал і оволодів його змістом настільки, що ясно може уявити собі структуру роботи, він остаточно складає її план. Всі частини роботи розкривають конкретний аспект проблеми, але в той же час повинні складати єдине ціле.

**ВСТУП** є обов'язковою частиною реферату, в якому стисло обґрунтовується актуальність, наукова і практична значимість обраної теми, формулюються цілі дослідження.

Вступ пишеться після складання тексту всієї роботи. В ньому дається постановка питання, висвітлюється актуальність теми в наш час, доцільність її вивчення. Після цього дається коротка характеристика вивчення теми в науковій літературі, робиться висновок про ступінь вивченості даної теми науковцями. На основі цих висновків студент визначає коло конкретних завдань, які він збирається розв'язати в своєму дослідженні, формулює його цілі. Без чіткої постановки проблеми дослідження приречене перетворитися в безсистемне нагромадження фактів. Визначивши мету і завдання дослідження, студент дає коротку характеристику джерел, робить висновок про цінність цих праць для даної роботи.

Далі здобувач освіти приступає до викладу матеріалу **ОСНОВНОЇ ЧАСТИНИ**. Основна частина реферату складається з розділів та підрозділів, в яких мають бути послідовно розглянуті всі питання теми.

Заключна частина реферату має містити **ВИСНОВКИ**, в яких формулюються результати дослідження, оцінки проаналізованого матеріалу, пропозиції чи рекомендації з досліджуваної проблематики. У висновках автор дослідження чітко формулює ті положення, до яких він прийшов внаслідок вивчення даної теми. Робиться це у вигляді коротких підсумкових тез за основними положеннями роботи. Вступ і висновки реферату разом не повинні перевищувати одну чверть його обсягу.

Відразу після висновків, в разі потреби, йдуть **ДОДАТКИ**, де здобувач освіти може вмістити документи, таблиці тощо. На додатки, якщо вони є, обов'язково потрібно посилатися у тексті, кожен додаток повинен мати посилання на джерело.

- Вступ займає 1–3 сторінку друкованого тексту.

- Висновки – 2–3 сторінки друкованого тексту.

Зміст розміщується на початку роботи. Він містить назви всіх структурних частин роботи із зазначенням сторінок. На яких вони розміщуються.

#### **4. Викладання змісту теми**

Після підбору і вивчення літератури, визначення плану реферату слід приступити до узагальнення та систематизації зібраного матеріалу. Виклад матеріалу повинен бути чітким, логічним та послідовним.

#### **5. Оформлення реферату (вимог, які висуваються щодо рефератів).**

Починається робота з титульного листа, який оформлюється згідно зі зразком. Після титульного листа, на другій сторінці реферату подається план роботи.

Кожна структурна частина роботи повинна починатися з нової сторінки та мати заголовок, який відповідає плану реферату.

Усі сторінки, починаючи з третьої, послідовно нумеруються з проставлянням арабських цифр за загальним правилом у нижньому правому куті, без крапки в кінці. Слід мати на увазі, що першою сторінкою реферату є титульний лист, на якому нумерація сторінки не ставиться, але враховується при нумерації наступних сторінок.

Реферат пишеться чітким, розбірливим почерком, або друкується на одному боці аркуша білого паперу формату А4 (розмір 210x297 мм) через півтора міжстрокових інтервали комп'ютера, з обов'язковим дотриманням при цьому такої ширини полів: зверху і знизу — 20 мм, зліва — 25 мм, справа — 10 мм. Загальний обсяг реферату не повинен перебільшувати 20 друкованих сторінок тексту.

**Складання списку джерел і літератури.** Написання самостійного творчого дослідження, яким є реферат закінчується складанням списку джерел і літератури з дотриманням певних вимог і правил. Насамперед, до списку включається лише та література, яка реально використана студентом в процесі роботи. Порядковий номер джерела у списку літератури повинен відповідати номеру посилань у тексті.

До літератури відносяться збірники документів, джерела особового походження (спогади, щоденники, листування), монографії, підручники, навчальні посібники, наукові статті та ін. Дані джерела розміщуються в алфавітному порядку назв або прізвищ перших авторів. Спочатку вказують прізвище автора, його ініціали. Потім — назву праці, місто видання, видавництво, рік видання, кількість сторінок. Якщо праця автора розміщена у збірнику робіт, журналі чи газеті, то після назви ставиться дві косі лінії, а далі назва збірника чи журналу, місце, рік видання та його номер (або випуск), і на яких сторінках даний матеріал надрукований. Для газетної статті, крім назви і року видання, вказують так само дату. При цьому джерела треба писати мовою оригіналу.

Наприклад:

1. Каліберда Ю.Ю. Вільне козацтво в українській історіографії (1917-1921 рр.) // Збірник наукових праць. – Київський військовий гуманітарний ін-т, 1997. – Вип. 2. – Кн. 1. - С. 65-77.

Важливе значення має правильне оформлення посилань на джерела та матеріали, які студент використовує при написанні реферату. Рекомендується наступний варіант оформлення посилань. Нумерація усіх посилань з визначенням номера джерела даного посилання у списку використаної літератури. У такому разі посилання оформлюється у квадратних дужках з указанням сторінки.

Наприклад: [11, с. 145].

#### 6. Усний виклад реферату

Після написання реферату здобувач освіти повинен його зміст доповісти на семінарському занятті. Студент протягом 7-10 хвилин має викласти основні положення розділів та підрозділів свого дослідження, обґрунтувати наукову і практичну значимість обраної теми, сформулювати пропозиції чи рекомендації. Після виступу, при необхідності, відповісти на запитання викладача та інших учасників семінару.

За результатами обговорення написаного і докладеного реферату здобувачу освіти виставляється відповідна кількість балів, які враховуються при виставленні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни.

*Додаток 1*

*Зразок оформлення титульного листа реферату*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО  
Факультет педагогіки та психології  
Кафедра історії

**Реферат на тему:**

**«РОМАНТИЧНИЙ НАПРЯМ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ»**

Виконав(ла):  
Студент(ка)... групи  
ПІБ.

Перевірив:  
Д. іст. наук, доцент  
Пархоменко В.А.

## РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО КОНСПЕКТУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

### (для дистанційної форми навчання)

**Конспектування** — стислий письмовий виклад основного змісту тексту з виокремленням його найважливіших положень. При конспектування історичного джерела необхідно дотримуватися наступних порад:

1. Запишіть прізвище автора історичного джерела, його назву та вихідні дані.
2. Перед тим, як розпочати конспектування, необхідно ознайомитися з історичними подіями про які розповідається у творі, текстом загалом та особою автора.
3. Визначте у тексті логічно завершені частини й у кожній з них знайдіть основну думку. Дайте їм назву. На основі цього складіть план.
- 4 Підготуйтеся до виконання завдання: поділіть сторінку зошиту на дві нерівні частини для запису плану (зліва) і конспекту (справа).
5. Складіть конспект змісту кожної логічно завершеної частини тексту відповідно до плану, дотримуючись наступних умов:
  - 5.1. Основний зміст тексту викладається стисло.
  - 5.2. Провідні думки, аргументи, висновки формулюйте детально.
  - 5.3. Назви глав, розділів історичного джерела обов'язково вказуються точно.
  - 5.4. У конспекті використовуються цитати. Дотримуйтеся правил цитування: необхідну цитату беріть у лапки, в дужках зазначайте джерело і сторінку.
  - 5.5. Намагайтеся робити записи своїми словами, оскільки це сприяє кращому розумінню тексту.
  - 5.6. Основні положення конспекту вказуються напроти відповідних пунктів плану.
6. Працюючи над джерелом, застосовуйте систему підкреслень, виділяйте найважливіше великими літерами, використовуйте умовні позначки. Вони допоможуть вам під час відповіді за конспектом.

7. У лівій частині конспекту крім плану можна також виписувати незнайомі імена і терміни, які потребують пояснення, необхідні доповнення, стислі висновки для себе, паралелі з явищами сьогодення тощо.
8. Перевірте виконану роботу. В разі необхідності виправте або уточніть пункти плану і зміст конспекту.
9. У випадку, коли необхідно скласти конспект на основі кількох джерел, спочатку визначте, який з цих творів буде основним. Для цього прочитайте джерела і визначте, якою мірою в них розкрито проблему, що цікавить вас. Потім поділіть сторінку зошита на дві частини: у лівій частині запишіть конспект основного твору, в правій зробіть доповнення до нього за додатковими джерелами.

## ОРІЄНТОВНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЮ.

### Методи контролю

1. Форма поточного контролю – усне опитування, тестування з теми на практичних заняттях, виконання індивідуальних завдань з теми;
2. Періодична форма контролю – виконання кредитних контрольних робіт, розробка проектів та їх захист, творчі роботи (презентації).

### МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАПИСАННЯ ТЕСТІВ

#### (для дистанційної форми навчання)

У світовій практиці ефективним, найпоширенішим та інноваційним методом контролю навчальних досягнень здобувачів вищої освіти вважають **тестування**. Тестове завдання охоплює систему завдань різного рівня складності, що дають змогу якісно, об'єктивно й відносно швидко вимірювати результати навчально-пізнавальної діяльності студентів. Сучасна методика пропонує тест як інструмент визначення рівня знань, умінь, за допомогою якого можна не лише виявити якість навчання, але й одержати інформацію для прийняття рішень щодо вдосконалення цього процесу.

При підготовці до поточного тестового контролю слід звернути увагу на головні події, дати, визначення, історичні постаті та їх роль, проголошені документи.

Мета поточного тестового контролю – виявлення рівня освоєння базового матеріалу студентами.

У навчальному процесі викладачем самостійно розроблено тести для оцінки досягнень студентів та ефективності навчальної діяльності.

Характерні ознаки тесту: відносна простота процедури; безпосередня фіксація результатів; зручність математичної обробки результатів; короткочасність застосування; можливість застосування індивідуально й для цілої групи.

Як метод контролю тести виконують функції:

- *діагностична* – виявляють рівень знань, умінь й навичок, оцінюють розумові здібності студентів;

- *навчальну* – стимулюють пізнавальну активність студентів, спрямовану на опанування знаннями, уміннями й навичками;
- *виховну* – дисциплінують студентів, допомагають виявити й подолати прогалини у навчанні, формують інтерес до навчальної дисципліни, а також прагнення розвивати власні здібності.

### **Основні форми тестових завдань:**

Класифікація тестових завдань охоплює:

- завдання закритої форми (з вибором однієї або кількох правильних відповідей);
- завдання відкритої форми;
- завдання на встановлення відповідності;
- завдання на встановлення послідовності.

*Завдання закритої форми* складається з двох основних частин. Перша частина охоплює постановку завдання і може бути представлена у формі питання або незакінченого твердження. Друга частина тестового завдання закритої форми – відповіді на запитання або варіанти закінчення твердження першої частини, одне з яких правильне.

*Тестові завдання відкритої форми* не мають запропонованих варіантів відповідей. Серед відкритих завдань виокремлюють два типи. Один з них вимагає коротку відповідь, яку може перевірити комп'ютер. Другий тип завдання має форму есе, яке перевіряє викладач. Отож той, хто тестується, самостійно створює відповідь на завдання, вписуючи на відведених місцях пропущені слова, дати, цифри, імена або дуже стислий текст за обмеженою завданням кількістю слів.

Таку форму тестових завдань використовують для виявлення, наприклад, знання історичних подій, термінів, назв, імен, фактів, дат, причинно-наслідкових відносин тощо. Водночас ці завдання виявляють уміння студентів письмово передати суть (головне), відповідаючи на запитання кількома словами або одним-двома простими реченнями.

*Завдання на встановлення відповідності.* Завдання, де потрібно елементам однієї множини поставити у відповідність елементи іншої, називають завданнями на встановлення відповідності. Вони ефективні для контролю й самоконтролю знань. З їхньою допомогою перевіряють так звані асоціативні знання, тобто знання про зв'язок форми і змісту, сутності і явища, співвідношення між різними предметами, властивостями, законами. У завданнях цієї форми встановлюється відповідність елементів одного стовпця елементам іншого.

*Завдання на встановлення правильної послідовності.* Завдання на встановлення правильної послідовності використовують в тих випадках, коли потрібно перевірити знання студентів правильної послідовності подій, імен, дат. Вони допомагають формувати у студентів алгоритмічне мислення, навички. Завдання цієї форми корисні для усвідомлення студентами об'єктів, явищ, а також логіки процесів.

Автором навчального посібника сформовано завдання для тестування здобувачів освіти відповідно навчально-тематичного плану дисципліни.

## **Контрольні тести (поточний контроль) до семінарських занять та самостійної роботи**

### **Орієнтовні варіанти завдань.**

1. В якому столітті в Україні набув поширення термін “історіографія ” в його сучасному значенні ?  
а) XVIII, б) XIX, в) XVII, г) XX
2. До якої частини структури історіографії відноситься українська історіографія?  
а) предметної, б) галузевої, в) проблемної, г) загальної
3. Вкажіть, коли українська історіографія склалася, як галузь науки ?  
а) на рубежі XIX – XX ст., б) в середині XIX ст., в) на рубежі XVIII – XIX ст., г) в середині XX ст..
4. Коли був оприлюднений перший том «Історії України-Руси» М.Грушевського?  
а) 1894 р.; б) 1898 р.; в) 1900 р.; г) 1902 р.
5. Серед вихованців «Львівської школи» М.Грушевського були:  
а) О.Терлецький; б) В.Барвінський; в) М.Василенко; г) М.Кордуба; д) М.Слабченко; е) І. Джиджора.
6. Узагальнюючий курс української історії М.Грушевського «Історія України- Руси» вийшов друком у:  
а) 8 томах 10 книгах; б) 9 томах і 11 книгах; в) 10 томах і 13 книгах.
7. Останній том історії України-Руси» опублікований в:  
а) 1930 р.; б) 1932 р.; в) 1934 р.; г) 1936 р.
8. Українське наукове товариство у Києві було засноване в:  
а) 1905 р.; б) 1906 р.; в) 1907 р.; г) 1908 р.
9. Якими постатями історичної науки представлене УНТ?

- 10.Що нового з'явилося в діяльності УНТ в період Української революції?
- 11.Вкажіть п'ять засадничих підвалин відновлення української державності, які виклав В.Липинський у серії «Листів до братів-хліборобів».
- 12.Чим ви поясните те, що в Росії державницький напрям в історіографії сформувався в середині XIX ст., а в Україні тільки в 1920-х роках?
- 13.Назвіть визначних лідерів державницького напрямку в українській історіографії.
- 14.Чому з іменем Д.Багалія ув'язують розвиток соціально-економічного напрямку в українській історичній науці?
- 15.Коли було засновано Українську Академію Наук?  
а) 1917 р.; б) 1918 р.; в) 1919 р.; г) 1920 р.
- 16.Хто з перелічених вчених-істориків був обраний президентом УАН?  
а) Д.Багалій; б) М.Василенко; в) М.Грушевський; г) О.Левицький;  
д)А.Кримський.
- 17.Коли М.Грушевський повернувся з еміграції в радянську Україну?  
а) 1923 р.; б) 1924 р.; в) 1925 р.
- 18.Назвіть вихованців «Київської школи» М.Грушевського.
- 19.Поясніть, чому радянська влада чинила перешкоди науково-організаційній діяльності М. Грушевського.
20. У які роки діяв у Львові Український таємний університет?  
а) 1921-1925 рр.; б) 1922-1924 рр.; в) 1923-1925 рр.
- 21.Коли був заснований Український вільний університет?  
а) 1919 р.; б) 1920 р.; в) 1921 р.; г) 1922 р.
- 22.Перерахуйте найбільш відомих українських істориків-емігранті 1920-1930-х рр.
- 23.Чому школа академіка М.Слабченка називалась «ною революційною»?

24. Назвіть основні центри марксистської історіографії в Україні.

25. Чому М. Яворського називали керівником марксистського історичного фронту в Україні?

26. У дужках вкажіть роки заснування і діяльності таких установ історико-партійного спрямування:

а) Інститут історії партії і Жовтневої революції (...); б) Український інститут марксизму-ленінізму (...); в) Комуністичний університет імені Артема (...); г) Інститут червоної професури (...).

27. Як позначився на історичній науці лист Й. Сталіна до редакції журналу «Пролетарская революция»?

28. У якому році була опублікована ця праця?

а) 1929 р.; б) 1930 р.; в) 1931 р.; г) 1932 р.

29. Назвіть прізвища істориків, що зазнали політичних репресій в 1930-х роках.

30. З'ясуйте негативний вплив на історичну науку книги «Історія ВКП(б). Короткий курс».

31. Коли було видано цю книгу?

а) 1935 р.; б) 1937 р.; в) 1938 р.; г) 1939 р.

32. Назвіть рік заснування Інституту історії України АН УРСР:

а) 1934 р.; б) 1935 р.; в) 1936 р.; г) 1937 р.

33. У дужках вкажіть роки діяльності таких науково-дослідницьких центрів:

а) Український науковий інститут у Берліні (...);

б) Український науковий інститут у Варшаві (...).

34. У якому році припинило свою діяльність Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові?

а) 1935 р.; б) 1936 р.; в) 1937 р.; г) 1939 р.; д) 1940 р.

35. Перерахуйте особливості досліджень радянських істориків у роки Другої світової війни.

36. У якому році було відновлено діяльність Інституту історії України АН УРСР?

а) 1943 р.; б) 1944 р.; в) 1945 р.; г) 1946 р.

37. Чим ви можете пояснити перейменування Інституту історії України АН УРСР в Інститут історії АН УРСР?

38. Коли це відбулося?

а) 1947 р.; б) 1950 р.; в) 1951 р.; г) 1953 р.

39. У якому році був заснований «Український історичний журнал»?

а) 1955 р.; б) 1957 р.; в) 1958 р.; г) 1959 р.

40. Назвіть істориків-шістдесятників. Охарактеризуйте їх вплив на розвиток української історичної думки.

## **Тести для підсумкового контролю**

### **Орієнтовні варіанти тестових завдань.**

1. У якому з наведених літописів зберігся один з найдавніших літописів на Русі «Літопис Аскольда»?

а) Никонівському зводі XVI ст. б) Лаврентіївському літописі 1377 р. в) Іпатіївському літописі поч. XV ст. г) Радзивіллівському списку кін. XV ст.

2. Коли була створена найдавніша рукописна книга «Остромирове Євангеліє»?

а) 1017-1018 рр.; б) 1034-1035 рр.; в) 1056-1057 рр.; г) 1064-1065 рр.

3. Ким була написана ця книга?

а) Ярославом; б) Святославом; в) Григорієм; г) Феофаном.

4. Продовжити речення: «Повість минулих літ — це...»

а) пам'ятка літератури XII ст.; б) літопис; в) збірка законів Київської Русі.

5. Автором «Слова про закон і благодать» був:

- а) Іларіон Київський; б) Феодосій Печерський;
- в) Кирило Туровський; г) Данило Заточник.

6. Які концептуальні положення з історії людства лежать в основі «Слова про закон і благодать»?

- а) подається періодизація історії людства;
- б) проводиться ідея рівноправності Київської держави з іншими державами і народами;
- в) доводиться преорітет теологічної влади над світською;
- г) обґрунтовується божественне походження влади князя.

7. Найвизначніша пам'ятка давньоруської культури, літератури та історичної думки «Слово о полку Ігоревім» написане:

- а) між 1185-1187 рр.; б) 1183-1188 рр.; в) 1184-1189 рр.; г) 1190-1191 рр.

8. Яку книгу М.С. Грушевський назвав «золотою книгою» українського письменного люду?

- а) «Житіє Феодосія ігумена Печерського»; б) «Повість минулих літ»;
- в) «Києво-Печерський патерик».

9. У якому році Швайпольт Фіоль надрукував у Кракові книгу «Часослов» українською мовою?

- а) 1483р.; б) 1487 р.; в) 1490 р.; г) 1491 р.

10. Академія в Острозі була заснована у:

- а) 1564 р.; б) 1576 р.; в) 1580 р.; г) 1591 р.

11. Хто був організатором цієї першої вищої школи в Україні?

- а) І.Федоров; б) М.Смотрицький; в) П.Могила.

12. Вкажіть дати утворення релігійних та культурно-просвітницьких організацій-братств у містах:

а) Львові (... р.); б) Луцьку (... р.); в) Острозі (... р.); г) Рогатині (... р.); д) Києві (... р.).

13. Коли було засновано Києво-Могилянську колегію?

а) 1614 р.; б) 1632 р.; в) 1638 р.; г) 1641 р.

14. Густинський літопис був створений:

а) Христофором Філаретом; б) Герасимом Смотрицьким;  
в) Мелетієм Смотрицьким; г) Захарієм Копистенським.

15. Хто дав назву одному з найдавніших і найголовніших козацьких літописів XVII ст. — «Літопису Самовидця»?

а) П.Куліш; б) О.Бодянський; в) О.Левицький; г) О.Лазаревський.

16. Літопис Самовидця вперше надрукований у:

а) 1843 р.; б) 1846 р.; в) 1850 р.; г) 1852 р.

17. Видавцем Літопису Самовидця був:

а) Д.Бантиш-Каменський; б) М.Маркевич; в) М.Максимович; г) О.Бодянський.

18. Кого з представників козацької старшини вважають автором Літопису Самовидця?

а) Д.Хоменка; б) Р.Ракушку-Романовського; в) Ю.Хмельницького; г) Г.Греб'янку.

19. У якому році Києво-Могилянська академія юридично отримала назву «Академія»?

а) 1794 р.; б) 1798 р.; в) 1701 р.; г) 1703 р.

20. Феодосій Сафонович — автор «Хроніки із літописців стародавніх» був:

а) полковником; б) ігуменом; в) ректором Києво-Могилянського колегіуму;  
г) ченцем Київського Видубицького монастиря.

21. Хто був ймовірним автором Київського Синопису?

а) П. Армашенко; б) Ф. Баєвський; в) С. Яворський; г) І. Гізель.

22. Автором «Действия презелой брани Богдана Хмельницкого» був:

а) С. Пуфендорф; б) А. Бельський; в) Г. Граб'янка; г) С. Величко.

23. До якого року доведено виклад подій у Літописі Г. Граб'янки?

а) 1701 р.; б) 1702 р.; в) 1703 р.; г) 1705 р.

24. Назвіть професійні заняття С. Величка:

а) представник козацької старшини; б) професор Києво-Могилянської академії; в) військовий канцелярист; г) архимандрит Києво-Печерської лаври.

25. Коли вперше був виданий Літопис С. Величка?

а) 1798-1799 рр.; б) 1828-1829 рр.; в) 1837-1847 рр.; г) 1848-1864 рр.

26. Під якою назвою здійснене видання Літопису?

а) «Кройніка»; б) «Про початок і причини війни Хмельницького»; в)  
«Літопис подій у південно-західній Росії XVII ст.».

27. Хто є автором праць «Володимир», «Духовний регламент», «Граматика»,  
«Історія імператора Петра Великого»?

а) Інокентій Гізель; б) Стефан Яворський; в) Дмитро Ростовський; г) Феофан  
Прокопович.

28.Першим видавцем «Історії Русів», «Літопису Самовидця», праць з історії України О.Рігельмана, П.Симоновського був:

а) О.Бодянський; б) М.Костомаров; в) М.Маркевич; г) В.Каразін.

29.Назвіть фах автора «Чернігівського намісництва топографічного опису» О.Шафонського:

а) історик; б) лікар; в) юрист; г) філософ.

30.Перший класичний університет в українських землях був створений у місті:

а) Києві; б) Харкові; в) Львові; г) Батурині.

31.Коли був заснований Харківський університет?

а) 1800 р.; б) 1804 р.; в) 1805 р.; г) 1806 р.

32.Хто був автором першої синтетичної праці з історії України?

а) Я.Маркевич; б) М.Хоменко; в) Ф.Тумановський; г) Д.Бантиш-Каменський.

33.Автором «Хроніки міста Львова» є:

а) Д.Зубрицький; б) Я.Головацький; в) М.Грабовський; г) Ю.Стецький.

34.У чому полягають заслуги І.Срезневського перед українським народознавством?

а) довів, що українська мова є самостійною, а не наріччям російської мови;  
б) ввів у науковий обіг поняття «Русь-Україна»;  
в) заснував видавав історико-літературний збірник «Запорожская старина»;  
г) створив історію гетьманства XVII-XVIII ст.

35.Визначіть найбільш яскраві постаті українського романтизму:

а) М.Лунін; б) О.Скальковський; в) І.Срезневський; г) О.Духнович;

д) І.Вагилевич; е) П.Житецький; є) М.Костомаров; ж) М.Максимович.

36.Засновником народницького напрямку в українській історіографії вважається:

а) Т.Шевченко; б) П.Куліш; в) М.Костомаров; г) М.Максимович.

37.Кого з українських істориків називають двигуном народницького руху?

а) А.Потебню; б) В.Антоновича; в) М.Драгоманова; г) М.Костомарова.

38.Кому належать праці «Чудацькі думки про українську національну справу», «Пропавший час», «Українці під Московським царатом»?

а) В.Антоновичу; б) Б.Грінченку; в) М.Драгоманову; г) М.Костомарову

39.Коли був відкритий Одеський університет?

а) 1834 р.; б) 1865 р.; в) 1873 р.; г) 1887 р.

40.Хто був засновником «Одеського товариства історії та старожитностей»?

а) А.Скальковський; б) О.Лазаревський; в) О.Левицький; г) О.Єфименко.

## **КРИТЕРІЇ ТА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

### **Методи контролю**

Оцінювання якості знань здобувачів освіти, в умовах організації навчального процесу за кредитною системою здійснюється шляхом поточного, модульного (проміжного), підсумкового (семестрового) контролю.

### **Розподіл балів, які отримують здобувачі освіти**

Оцінювання знань студента здійснюється за 100-бальною шкалою (для екзаменів і заліків).

- максимальна кількість балів при оцінюванні знань студентів з дисципліни, яка завершується заліком, становить за поточну успішність 50 балів, на заліку – 50 балів;
- при оформленні документів за залікову сесію використовується таблиця відповідності оцінювання знань студентів за різними системами.

### **Поточний контроль**

Поточний контроль – це оцінювання знань студента під час семінарських занять, якості виконання домашніх завдань, самостійної роботи та активності студента на занятті.

Поточний контроль рівня засвоєння навчального матеріалу дисципліни оцінюється за п'ятибальною шкалою. У кінці семестру виводиться середнє арифметичне усіх одержаних оцінок за відповіді та кредит. Одержану результат множиться на коефіцієнт 10. За семестр студент набирає до 50 балів.

Якщо студент жодного разу не відповідав на семінарських заняттях, матиме за відповідний поточний контроль 0 балів.

Форми участі студентів у навчальному процесі, які підлягають поточному контролю:

- Виступ з основного питання.
- Усна наукова доповідь.
- Доповнення, запитання до виступаючого, рецензія на виступ.
- Участь у дискусіях, інтерактивних формах організації заняття.
- Аналіз джерельної і монографічної літератури.
- Письмові завдання (тестові, контрольні, творчі роботи тощо).
- Реферат, есе (письмові роботи, оформлені відповідно до вимог).

Результати поточного контролю заносяться до журналу обліку роботи академічної групи. Позитивна оцінка поточної успішності студента за відсутності пропущених і невідпрацьованих семінарських занять, позитивні оцінки за контрольні роботи є підставою допуску до підсумкової форми контролю – іспиту.

## 2. Кредитний контроль

Кредитний контроль (КК) проводиться раз за семестр, відповідно до графіка навчального процесу.

Оцінка контролю виставляється з урахуванням результатів проведеного контрольного заходу даного КК. Використовується п'ятибальна шкала оцінювання.

Контрольні заходи проводяться під час семінарських занять в академічній групі відповідно до розкладу занять. Контрольні заходи контролю проводяться у комбінованій формі: у вигляді тестування та письмових контрольних робіт. В окремих випадках можна застосовувати й інші форми контролю: письмові завдання, усні колоквіуми

та ін. Вид контрольного заходу та методика урахування складових контролю при визначенні оцінки за КК розробляється викладачам і затверджується кафедрою.

До контрольного заходу відповідного контролю студент допускається незалежно від результатів поточного контролю. На консультаціях студент

може відпрацювати пропущені семінарські заняття, захистити індивідуальні завдання, реферати, а також ліквідувати заборгованості з інших видів навчальної роботи.

У разі відсутності студента на контрольному заході йому надається право на повторне складання в індивідуальному порядку.

### 3. Підсумковий (семестровий) контроль

Позитивна оцінка поточної успішності (сумарного результату проміжної і модульної оцінки за семестр) за умови відсутності пропущених або невідпрацьованих семінарських занять є підставою допуску до підсумкової форми контролю.

Залік є обов'язковою підсумковою формою контролю, яка дає змогу оцінити системне, а не фрагментарне засвоєння навчального матеріалу з дисципліни і не може бути зведена до рівня поточних форм контролю. Оцінка за залік «автоматично» не виставляється.

Залік проводиться у письмово-усній формі. Студенти отримують письмові тестові завдання, за які можна набрати максимально 25 балів. Друга частина заліку передбачає усну відповідь на питання з дисципліни, за яку також можна набрати максимально 25 балів. Бали за усну відповідь виставляється таким чином:

- 22-25 балів – «відмінна» відповідь;
- 18-22 бали – «добра» відповідь;
- 17-10 балів – «задовільна» відповідь;
- 9-0 балів – «незадовільна» відповідь.

Таким чином, сумування кількості балів від 1 до письмово і усного 100 опитування дає кількість балів підсумкового контролю.

| Оцінка<br>визначення | ECTS<br>та | оцінка за традиційною<br>п'ятибальною системою |
|----------------------|------------|------------------------------------------------|
| A – відмінно         | 91-100     | Відмінно 5                                     |
| B – дуже добре       | 80-90      | Добре 4                                        |
| C – добре            | 65-79      | Добре 4                                        |
| D – задовільно       | 55-64      | Задовільно 3                                   |
| E – достатньо        | 50-54      | Задовільно 3                                   |
| FX – незадовільно    | 35-49      | Незадовільно 2                                 |
| F – незадовільно     | 0-34       | Незадовільно 2                                 |

(потрібна  
додаткова робота)

### Критерії оцінювання

**F – 1** Практично не знає науково-понятійного апарату. Володіння навчальним матеріалом на рівні розпізнавання. Не має конспектів з дисципліни. Не може користуватися підручниками, словниками та енциклопедіями, методичними рекомендаціями, іншими дидактичними засобами. Не має наукового уявлення про предмет і завдання курсу, або може дуже приблизно їх сформулювати.

**Fx – 2** Має слаборозвинені уявлення про термінологію. Володіє навчальним матеріалом на фрагментарному рівні. Конспект з предмету складений безсистемно і фрагментарно. Не спроможний вибудувати логіку відповіді. Не може відповісти на питання без грубих помилок, намагається вгадати відповідь на конкретні запитання. Зовсім не обізнаний в першоджерелах. Не спроможний продуктивно використовувати допомогу викладача.

**E – 3** Самостійно відтворює деякі основні положення, викладені в базовому підручнику чи лекційному матеріалі. Може в найбільш загальних моментах розкрити зміст основних понять і категорій. Для відтворення систематизованого навчального матеріалу потребує сторонньої допомоги.

Письмові роботи безсистемні і непослідовні, позбавлені проблемності, збіднені на наукову термінологію. Часто припускається типових помилок, які, однак, при допомозі може виправити. Конспект складений формально, часто неохайно. Нерідко замість конспекту при відповідях користується ксерокопіями з підручників, які слабо або взагалі не опрацьовані. Зовсім не вивчає додаткову літературу, із першоджерелами ознайомлений поверхово. Матеріалом, що планується на самостійне опрацювання, практично не володіє.

**D – 3** Повною мірою відтворює матеріал, що викладений в рекомендованих підручниках. Додатковою літературою практично не користується, знання першоджерел не має системного характеру. При відповідях зорієнтований на репродуктивне відтворення матеріалу, а не його творче осмислення і засвоєння. В цілому вільно орієнтується в головних аспектах предмету, однак відчуває значні утруднення при розгляді теоретичних питань. При виправленні помилок, яких припускається при усних відповідях, потребує деякої допомоги викладача. Слабко уявляє, як можуть бути використані знання з предмету при вивченні інших дисциплін соціогуманітарного спрямування. Теми, що виносяться на самостійну роботу, опрацьовані поверхово.

**C – 4** Досить вільно володіє матеріалом в обсязі робочої навчальної програми, чітко уявляє і може пояснити суть основних положень, понять і категорій. Має повні особисто написані конспекти з лекційних та семінарських занять, систематично вивчає теми, що виносяться на самостійне опрацювання, використовує їх матеріал при усних відповідях і написанні письмових контрольних робіт. Відповідь побудована логічно, однак на семінарських заняттях часто звертається до конспектів. Не завжди може пояснити суть законспектованого матеріалу. При необхідності достатньо легко знаходить потрібний матеріал у конспекті, підручниках, довідковій літературі. Може виявляти зацікавленість до окремих проблем, публікацій в

періодичних виданнях. Не завжди може показати актуальність проблем, що розглядаються в курсі навчальної дисципліни.

**В – 4** Вільно володіє матеріалом згідно з програмою дисципліни. Систематично відвідує лекційні і семінарські заняття, глибоко і цілеспрямовано вивчає першоджерела. При роботі на семінарських заняттях виявляє активність, здатність до ведення наукової дискусії, самостійного мислення. Може чітко визначити актуальність проблемних питань, що вивчаються, добре усвідомлює значення дисципліни для становлення професіонала та особистості. Проявляє сталий і неослабний інтерес до різних проблем, читає додаткову літературу з метою поглиблення знань, отриманих на заняттях. Досить ефективно використовує попередній матеріал, може на достатньому рівні здійснювати аналітико-синтетичні операції на основі отриманих знань. Володіє достатньо високою культурою самостійного планування своєї позааудиторної роботи. Однак в деяких темах може виявляти фрагментарність знання, неспроможність на високому рівні використовувати методологію щодо розгляду і аналізу актуальних проблем курсу.

**А – 5** Чітко розуміє роль і значення предмету. Вільно володіє матеріалом згідно з програмою дисципліни. Систематично відвідує лекційні і семінарські заняття, глибоко і цілеспрямовано вивчає першоджерела. При роботі на семінарських заняттях виявляє активність, здатність до ведення наукової дискусії, самостійного мислення. Може чітко визначити актуальність проблемних питань, що вивчаються, добре усвідомлює значення дисципліни для становлення професіонала та особистості. Проявляє сталий і неослабний інтерес до різних проблем, читає додаткову літературу з метою поглиблення знань, отриманих на заняттях. Ефективно використовує попередній матеріал, може здійснювати аналітичні операції на основі отриманих знань. Володіє високою культурою планування своєї позааудиторної роботи. На семінарських заняттях відповідає вільно, конспекти та інші допоміжні матеріали використовує творчо. Письмові роботи мають чітко визначену

логічну структуру і завершений характер, характеризуються гарним науковим стилем. Вільно використовує між предметні зв'язки, добре орієнтується в літературі з предмету. Здатен переконливо обґрунтовувати свою світоглядну та громадську позицію. Виявляє творчі здібності, схильність до самостійної науково-дослідницької роботи, що проявляється у прагненні приймати участь в наукових конференціях, проблемних групах тощо.

### **КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ**

Для оцінки отриманих знань з навчальної дисципліни пропонується проведення тестування. Підсумковий контроль передбачає відповіді на 100 тестових завдань. Оцінка визначається кількістю правильних відповідей (тестові завдання передбачають лише одну правильну відповідь).

0 – 34 відповіді – незадовільно – F.

35 – 49 відповідей – незадовільно – FX.

50 – 54 відповіді – задовільно – E.

55 – 64 відповіді – задовільно – D.

65 – 79 відповідь – добре – C.

80 – 90 відповідей – добре – B.

91 – 100 відповідей – відмінно – A.

*В залікову відомість обліку успішності та навчальну картку студента вносяться такі показники:*

1 графа – поточна успішність, тобто кількість балів, набраних за семестр (0-50 балів);

2 графа – сумарна кількість балів, набраних на іспиті і протягом семестру (0-100);

3 графа – оцінка за шкалою у системі ECTS, позначена буквою (A, B, C, D, E, F);

4 графа – оцінка за п'ятибальною національною шкалою;

5 графа – оцінка за шкалою у системі ECTS, позначена словом (відмінно, добре, дуже добре, задовільно, достатньо, незадовільно).

Якщо успішність студента оцінена загалом як незадовільна, то у відомість виставляється відмітка «F» і студент скеровується на повторну здачу заліку, у такому випадку необхідна значна подальша робота. Якщо знання, показані студентом при здачі заліку незадовільні, у відомість виставляється «FX» і студент скеровується на повторну здачу заліку.

## Рекомендована література

### *Базова*

- 1.Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1999-2000: основні тенденції. Історіографічні дослідження в Україні / Гол. ред. В.А.Смолій. - К.: Інститут історії України, 2013. Вип. 23. - С. 377-401.
- 2.Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: монографія. – Івано-Франківськ, 2009. – 812 с.
- 3.Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. - Львів, 2007. - 312 с.
- 4.Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій - К.: Генеза, 2004. - 496 с.
- 5.Калакура Я.С. Українська історіографія. Курс лекцій - К.: Генеза, 2012. - 512 с.
- 6.Калакура Я. С. Методологія історіографічного дослідження: науково-методичний посібник. – К., 2016. – 319 с.
- 7.Касьянов Г.В. Сучасний стан української історіографії: Методологія та інституційні проекти. – К.: Генеза, 2004. - 107 с.
- 8.Колесник І.І Українська історіографія XVIII - початку XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 256 с.
- 9.Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / За ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид-во "Фенікс", 2013. – 566 с.
- 10.Пархоменко В.А. Національно-визвольна боротьба та революційні події 1914-1921 рр. в українській мемуаристиці. Миколаїв, 2014 . - 480 с.

- 11.Стопчак М. В. Утворення і діяльність Директорії Української Народної республіки (1918 – 1920 рр. ): історіографічний нарис: монографія. - Вінниця, 2010. - 812 с.
- 12.Ясь О. Цивілізаційні дискурси світової та української історіографії : монографія / за наук. ред. О. О. Салати. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. – 288 с.
13. Яремчук В. П. Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник. Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2017. - 288 с.

#### **Допоміжна:**

- 1.Батуріна С. Українська історія в сучасних російських підручниках з історії (2009–2015 рр.) // Історіографічні дослідження в Україні. - 2016. - Вип. 26.
- 2.Білокінь С. Про становище історичної науки в Україні // Український історик, 1990. - № 1-4.
- 3.Бондар В. Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики // Історіографічні дослідження в Україні. - 2014. - Вип. 25. - С. 95-99.
- 4.Брайчевський М. Вступ до історичної науки. - К.: Видавничий дім "KM Academia", 1995. - 168 с.
- 5.Винар Л. "Український історик": 40 років служіння науці. 1963-2003. - Нью-Йорк - Острог, 2003.
- 6.Гирич І.Б. Організація М Грушевським археографічної роботи у львівський період його життя і діяльності (1894-1914) // Український історичний журнал. - 1997.- № 1. - С. 72-86.
- 7.Головко В. Історіографія кризи історичної науки. Український контекст. - К., 2003.
- 8.Гончар О. Микола Костомаров: постать історика та тлі епохи. - Київ, 2017.

9. Гончар О. Творча спадщина Миколи Костомарова в сучасній українській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. - 2014. - Вип. 25.
10. Горак В. Висвітлення історії Гетьманської Держави 1918 р. у дослідженнях вітчизняних істориків // Історіографічні дослідження в Україні. - 2017. - Вип. 27.
11. Горак В. Хмельниччина (1648–1657 рр.): до питання про критику української критичної концепції // Історіографічні дослідження в Україні. - 2014. - Вип. 25.
12. Горак В. "Помаранчева революція" в Україні: концепції, інтерпретації, оцінки // Історіографічні дослідження в Україні. - 2016. - Вип. 26.
13. Демченко Т. Справа "Спілки визволення України" в історіографічному дискурсі: полеміка навколо питання її існування та історичного значення // Історіографічні дослідження в Україні. - 2019. - Вип. 30.
14. Дорохіна Т. Костомаровознавство у долі видатного історика, історіографа Ю. А. Пінчука // Історіографічні дослідження в Україні. - 2018. - Вип. 28.
15. Залізняк Л. Л. М.Ю. Брайчевський і походження слов'янських народів // Михайло Брайчевський. Вчений і особистість. - К., 2002. - С.67-83.
16. Залізняк Л.Л. Давньоруська народність: нова версія старого міфу // Етнічна історія народів Європи. - Київ, 2001.- Вип. 9.- С. 12-21.
17. Залізняк Л.Л. Де, як і коли виникла давньоруська народність // Пам'ять століть. - 1998.- №6.- С. 2-15.
18. Залізняк Л.Л. Етногенез українців та їхніх сусідів з позицій сучасної етнології // Записки НаУКМА. - Т.2. -1997.- С.52-60.
19. Залізняк Л.Л. Етногенез українців, білорусів, росіян // Пам'ять століть. - 1997. - №4.-
20. Залізняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. - К: Абрис, 1994. - 255 с.
21. Залізняк Л.Л. Походження українського народу // Матеріали до української етнології. - Вип.1 (4).- К., 1995. - С.115-123.

- 22.Залізняка Л.Л. Походження українців в легендах імперських міфів // Магістеріум. – Вип. 20. Археологічні студії. - К., 2005. - С. 94-100.
- 23.Калакура Цивілізаційні орієнтири новітньої української історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. - 2014. - С. 23-37.
24. Кіян О.І. Генезис категорії Київська історична школа в історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 9. – К., 1999. – С. 154–165.
- 25.Кіян О.І. М. Д. Іванішев як історик й організатор історичної науки // Український історичний журнал, 2002. – № 2. – С. 84–99.
- 26.Кіян О.І. До питання визначення категорії —наукова школа в історіографії // Наукові записки КДПУ ім. В.Винниченка. Випуск 10. – Серія: історичні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – С. 100 –105.
- 27.Колесник І.І. Дидактичний образ української історіографії (Нотатки на полях підручника) // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія та методи: Міжвуз. зб. наук. праць – Дніпропетровськ, 1995.
- 28.Колесник І.І. Курс української історіографії в вищій школі: Нова модель викладання // Дніпропетровський історико-археографічний зб. – Вип. 1. – Дніпропетровськ, 1997.
- 29.Колесник І.І. Методологія історії чи історія методології: Метафори історіографічного дискурсу // Український гуманітарний огляд – Вип. 5. – К., 2001.
- 30.Колесник І.І. Українська історіографія в контексті національного відродження в Україні: спроба періодизації // Історія і теорія історичної науки та освіти: Харківський історіографічний зб. – Вип. 1. – Харків, 1995.
- 31.Колесник І.І. Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern or Postmodern ? // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 1. – К., 2005.
- 32.Колесник І.І. Українська культура та історіографія: Історія ментальностей // Український історичний журнал. – 2002. – № 1.
- 33.Колесник І.І. Федір Шевченко: Інтелектуальна генеалогія українського радянського історика // Український історичний журнал. – 2005. – № 5.

34. Колесник І. Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern or Postmodern? // Ейдос. Інститут історії України, 2005. - №1. - с. 227-245.
35. Колесник І. Стиль історіографічного мислення як когнітивна свідомість // Ейдос. Інститут історії України, 2006. - №2. - С.41-67.
36. Колесник І. Мережева модель науки (новий проект української історіографії?) // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. - №4. - С.54-88.
37. Конта Р. Причини конфліктів у Науковому товаристві імені Шевченка у Львові та їх наслідки для організації етнологічних досліджень: історіографія // Історіографічні дослідження в Україні. - 2016. - Вип. 26.
38. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX - перша третина XX ст.). – Київ - Черкаси, 2001.
39. Нагайко Т. Українські громади у фокусі української історичної думки: короткий огляд сучасної історіографії // Мандрівець. – 2014. – № 5 (113). – С. 12–17.
40. Наконечна О. Сучасна вітчизняна історіографія про формування багатопартійності в Україні у роки перебудови (1985–1991 рр.) // Історіографічні дослідження в Україні. - 2013. - Вип. 23. - С. 354-368.
41. Пінчук Ю. Вибрані студії з костюмарознавства / Ред. колегія: П. Сохань (голова). – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2012. – 608 с.
42. Потульницький В.А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XIX - XX століть. - К., 2002.
43. Санцевич А.В. До питання про концепцію історії України М.І. Яворського // Український історичний журнал, 1993. - №10.
44. Світленко С. Дмитро Яворницький: вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. - 312 с.

- 45.Семергей Н. Національно-культурне відродження другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття як українське націєтворення: гносеологічний ландшафт новітньої історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. - 2019. - Вип. 30.
- 46.Смолій В.А., Ричка В.М. Вячеслав Липинський та його праця "Україна на переломі: 1657-1659" //Український історичний журнал, 1992. - № 2.
- 47.Солдатенко В.Ф. Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції 1917-1921 рр. //Український історичний журнал, 1999.- №1.
- 48.Сохновський Є Сучасна українська історіографія: реальна криза чи термінологічна плутанина? // Український історик. 2001. Ч. 1-4. - С. 118-134.
- 49.Стельмах С.П. Історична наука в Україні епохи класичного історизму (ХІХ - початок ХХ ст.). - К., 2005.
- 50.Таран Л.В. Провідні тенденції світової історіографії у ХХ ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки // Український історичний журнал. - 1998 - №5; 1999. - № 1.
- 51.Таран Л.В. Французька, російська і українська історіографія (70-і рр. ХІХ – поч. ХХІ ст.). – Ніжин, 2009. – 247 с.
- 52.Тельвак В. Львівська школа Михайла Грушевського в сучасному історіографічному дискурсі // Історіографічні дослідження в Україні. - 2016. - Вип. 26.
- 53.Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс. (До 80-річчя Інституту історії України) / За ред. В. Смолія. - К.: Інститут історії України, 2016. - 214 с.
- 54.Удод О. Історична політика й академічна свобода істориків: європейські стандарти й українські реалії // Історіографічні дослідження в Україні. - 2018. - Вип. 29.
- 55.Харченко А. Сучасна українська історіографія Голодомору: студії та дослідники // Історіографічні дослідження в Україні. - 2017. - Вип. 27.

56. Яковенко Н. До питання про методологію вивчення історії України // Генеза. - 1996. - №1 (4). - С. 118-121.
57. Яковенко Н.М. Вступ до історії. - К.: Критика, 2007. - 376 с.

## **12.Інформаційні ресурси**

Інститут історії України НАН України. Історіографічні дослідження в Україні (збірки наукових праць). Режим доступу:

[http://resource.history.org.ua/cgi-](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUU_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=I=&S21COLORTERMS=0&S21STR=graf)

[bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUU\\_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=I=&S21COLORTERMS=0&S21STR=graf](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUU_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=I=&S21COLORTERMS=0&S21STR=graf)

Владислав Пархоменко

## **ІСТОРІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Навчальний посібник

Формат 60x84 1/16 Ум. друк.арк. 11,5.

Підписано до друку 14.06. 2022 року

Зам. № 534-583. Тираж 100.

**ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ**

СПД: А.В. Румянцева

54038, м. Миколаїв, вул. Бузніка, 5/1.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1506 від 25.09.2003 р